

977.32299

Gert Van den Heule
2^{de} Licentie Geschiedenis
Vakgroep Nieuwste Geschiedenis
RUG, Academiejaar 2000-2001

Dendermonde tijdens Wereldoorlog I

Eindwerk aangeboden aan:
Prof. Dr. Bruno De Wever
Prof. Dr. Jan Art
Prof. Dr. Luc François

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK
GENT

DANKWOORD

Mijn dank gaat uit naar het personeel van de door mij bezochte archieven, voor al hun advies en hulpvaardigheid. In bijzonder wil ik hierbij de mensen van het stadsarchief van Dendermonde en het Zwijvekemuseum vermelden die mij vaak met raad en daad hebben bijgestaan.

Ik wil ook mijn moeder bedanken voor de financiële en morele steun door de jaren heen. Veel dank gaat ook uit naar andere familieleden en het legertje vrienden die - soms tegen wil en dank – een luisterend oor zijn geweest.

Tenslotte wil ik ook mijn promotor Bruno De Wever en mijn beide commissarissen bedanken voor de hulp.

Bronnenkritiek

De belangrijkste archiefbron die voor deze studie werd geraadpleegd was het Stadsarchief van Dendermonde (SAD); niet alleen de archiefbescheiden die rechtstreeks betrekking hadden op Wereldoorlog I maar ook vele andere dossiers, zoals bijvoorbeeld het archiefstuk over de openbare orde, werden ingekeken. Vaak boden deze bijkomende dossiers slechts fragmentarische informatie die weinig betrekking hadden op de voor ons relevante periode. Door de brand, die de hele stad in september 1914 vernietigde, ging ook het hele stadsarchief in vlammen op. Ook tijdens de oorlogsjaren werd er weinig bijgehouden. Hierdoor beschikten we ook maar over een summiere samenvatting van de gemeenteraadsverslagen. Streekgebonden Periodieken zoals 'Het Ros Beiaard' en 'Den Onpartydighen' verschenen niet tijdens de oorlog. Over de verwoesting van de stad zelf werd wel veel geschreven, ondermeer in een document met genoteerde ooggetuigenverslagen.

De zoektocht naar de parochieregisters leidde ons van het stadsarchief naar het Bisdom van Gent en het Rijksarchief Van Beveren (RAB) waar men ons herhaaldelijk verzekerde dat ook deze niet langer bestonden. Verder onderzoek in het Bisdom, door de inzage van de bestaande parochieregisters en andere documenten, leverde weinig resultaat op. In Beveren bekeken we ondermeer het archief van de politierechtbank om zo een beeld te kunnen scheppen over het optreden van de politie.

In het Algemeen Rijksarchief te Brussel vonden we in het archief van de Raad van Vlaanderen informatie terug over Dendermondse activisten.

↑ bron
↓ lit.

In de geschriften van de Oudheidkundige Kring van het land van Dendermonde vonden we weinig artikelen over de Eerste Wereldoorlog, waarschijnlijk werden er weinig geschreven omwille van de moeilijk te vinden informatie i.v.m dit onderwerp. Wel konden we hier een artikel over oorlogsburgemeester Leon Bruyninx terugvinden¹. Uit boeken - vaak bewaard in het Zwijveke museum - die geschreven werden door leden van deze kring hebben we vaak interessante wetenswaardigheden gehaald. Vooral met betrekking op het onderwijs waren deze bronnen een ware goudmijn.

¹ Voor de titels en auteurs van boeken en artikels zie Bibliografie.

Daar de meeste kloosters in de brand gebleven waren was ook hier slechts weinig informatie beschikbaar. Over de belangrijkste Religieuze instituten hebben we door gegevens in het stadsarchief bij elkaar te puzzelen enig materiaal kunnen vinden.

Ook in uitgegeven literatuur en onuitgegeven verhandelingen hebben we gegevens teruggevonden die op dit onderwerp van toepassing waren.

Archieven

We noteren hier enkel de archieven en de archieffondsen waar we informatie hebben gevonden, instellingen (Zoals het Bisdom, het Rijks- en Stadsarchief te Gent) waar de opzoekingen vruchteloos zijn gebleven worden niet vermeld.

Enkel de archieffondsen waar we informatie hebben teruggevonden komen ter sprake.

I. Nationale archieven

Algemeen Rijksarchief te Brussel (ARB):

Archief van de Raad Van Vlaanderen:

D34, pamfletten, naamlijsten, verslagen (regio Dendermonde)

D36, Activisten in Oost-Vlaanderen

D47, verslagen, Gouwraden, Oost-Vlaanderen

D78: Correspondentie van het Centraal Vlaams Propagandabureau met propagandaburelen

P47, Omschrijving Gouwraad Dendermonde

X, Activisten in Vlaanderen per categorie

II. Regionale archieven

Rijksarchief te Beveren:

1. Politierechtbank (dossiers 1915-1918)

1.1 Rechtbank van eerste aanleg, Bundels zonder gevolg (1914-1918)

1.6 Sekwester (1914-1918), Duitse Oorlogsmisdaden

III. Lokale Archieven

Stadsarchief Dendermonde

Doc 336 Wereldoorlog I(belangrijkste informatiebron)

Doc 336.1 Verovering, brand en varia

Doc 336.2 Schade aan gebouwen en personen

Doc 336.3 Documentatie van de familie Grootjans
Doc 336.4 Documentatie van Gabriël Van Wesemael
Doc 336.5 Nationale Hulp- en voedingskomiteiten
Doc 336.6 Voedselbevoorrading: Brood
Doc 336.7 Voedselbevoorrading: Vlees
Doc 336.8 Voedselbevoorrading: Aardappelen
Doc 336.9 Voedselbevoorrading: Melk
Doc 336.10 Voedselbevoorrading Eieren
Doc 336.11 Energieverbruik en energiebesparing
Doc 336.12 Landbouwworeringen
Doc 336.13 Vorderingen allerhande
Doc 336.14 Verordeningen van militaire aard.
Doc 336.15 Verordeningen met betrekking tot de ordehandhaving en de interne huishouding.
Doc 336.16 Het Etappeleven te Gent
Doc 336.17 Financiën
Doc 336.18 Oorlogsdagboek 1914-1918
Doc 336.19 Krijgsalbum van Gent
Doc 336.20 Spotprenten 1914-1918
Doc 336.21 Algemene documentatie
Doc 336.22 Liefdadigheidswerking voor krijgsgevangenen en noodlijdenden
Doc 336.23 Soldaten: Oud-strijders en slachtoffers
Doc 336.24 Ooggetuigenverslagen
Doc 336.25 Dendermonde en omliggende gemeenten
Doc 336.26 Standaardgeschiedenis in 2 delen
Doc 336.27 F.X. Possé: 'Het verhaal van een opgeëiste'
Doc 336.28 Wereldoorlog I: Mijn dagboek 1914-1918 van A; Dubois
Doc 336.29 Documentatie van de Dendermondse Oudheidkundige Kring
Doc 336.30 Kranten: Artikels oude kranten
Doc 336.31 Kranten: Artikels recente kranten
Doc 336.32 Verplichte tewerkstelling: Burgerlijk opgeëisten
Doc 336.33 Catalogus 1914: Dendermonde aan de vooravond van Wereldoorlog I
Doc 336.34 Persoonlijke documenten van Jan Baptist De Munck

Bibliografie

Aarschotse Kring voor Heemkunde, Aarschot en de oorlog 1914-1918, Aarschot 1989, 88 p.

Algemene Geschiedenis der Nederlanden, Nederland en België 1914-1940. Deel 14,
Haarlem, Fibula- Van Dishoek, 1979, 434 p.

Art (J), Deneckere (G), De Wever (B) e.a., Hoe Schrijf ik de Geschiedenis van mijn
Gemeente? Deel I. Nieuwste Tijden. 19^{de} en 20^{ste} eeuw, Gent, Centrum voor Geschiedenis,
Universiteit Gent, Stichting Mens en Cultuur Uitgeverij, 1993, 323 p.

Bartier (J), Baudhuin (F) en Haag (H), Histoire de la Belgique Contemporaine 1914-1970,
Brussel, La Renaissance du Livre, 1975, 440 p.

Basse (M), De Vlaamsche Beweging van 1905-1930 : deel 1, Gent, Van Rysselberghe en
Rombout, 1933, 276 p.

Baudhuin (F), Histoire Economique de la Belgique, 1914-1939, Bruxelles, Bruylant, 1946,
s.p.

Bertrand (L), l'Occupation Allemande en Belgique 1914-1918, Bruxelles, 1919, 2 vol., s.p.

Belgische bibliografie-Bibliographie de Belgique, Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I,
afdeling Belgische Bibliografie, 1970-, s.p.

'Bibliografie van de Geschiedenis van België'-Bibliographie de l'histoire de Belgique',
Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis, 1970-, s.p.

Bruyninx (L), Dendermonde: Geschiedenis, gebouwen en folklore, Dendermonde, 1965,
419 p.

Capiteyn (A), Gent en de Eerste Wereldoorlog, Stad Gent, 1991, 127 p.

Contamine (H), De Grote Oorlog, 1914-1918, Bussum, Unieboek, 1973, 214 p.

Coppens (H) en Laurent (R), Het Rijksarchief in België, 1796-1996. Geschiedenis van de instellingen en bio- en bibliografisch repertorium van de archivariissen, Brussel, 1996, s.p.

Craeybecks (J), Arbeidersbeweging en Vlaamsgezindheid voor de Eerste Wereldoorlog, Brussel, Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België, 1978, 57 p.

Craeybeckx (J), Meynen (A) en Witte (E), Politieke Geschiedenis van België, Van 1830 tot Heden, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 1990, 416 p.

De Bruyne (A), Lodewijk Dosfel 1881-1925, Wilrijk, 1967, s.p.

De Cock (P), Een strenge plicht: De Kamerverkiezingen in het arrondissement Dendermonde, 1919-1939, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1990, s.p. (prom. R. Van Eenoo)

Delandscheere (P), Gille (L) en Ooms (A), Cinquante mois d'Occupation Allemande I : 1914-1915, Bruxelles, Librairie Albert Dewit, 1919, 526 p.

Delandscheere (P), Gille (L) en Ooms (A), Cinquante mois d'Occupation Allemande II : 1916, Bruxelles, Librairie Albert Dewit, 1919, 516 p.

Delandscheere (P), Gille (L) en Ooms (A), Cinquante mois d'Occupation Allemande III : 1917, Bruxelles, Librairie Albert Dewit, 1919, 592 p.

Delandscheere (P), Gille (L) en Ooms (A), Cinquante mois d'Occupation Allemande IV : 1918, Bruxelles, Librairie Albert Dewit, 1919, 592 p.

De Maesschalck (P.G.), Oud Termonde, Antony Du Caju, Dendermonde, s.d., s.p.

De Schaepdrijver (S), De Groote Oorlog, Het Koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog, Amsterdam, Antwerpen, Atlas, 1997, 366 p.

Deschamps (S), Tielt: Bezette stad tijdens Wereldoorlog I, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, RUG, 1998-99, 256 p (Vol 1) + bijlagen (vol 2) (prom. R. Van Eenoo).

Dhaenens (E) , Inventaris van het Kunstpatrimonium van Oost-Vlaanderen: IV Dendermonde, Gent, 1961, s.p.

De Vos (L), De Eerste Wereldoorlog, Leuven, Davidsfonds, 1996, 175 p.

De Weerd (D), De Vrouwen van de Eerste Wereldoorlog, Stichting Mens en Cultuur, 1993, 304 p.

Dubois (A), 1914-1918; Lebbeke onder het Duitse schrikbewind; mijn dagboek, Tirez-De Laey, 1927, 173 p.

Elias (H.J), De Eerste Wereldoorlog en zijn onmiddellijke nasleep, augustus 1914- november 1919, Antwerpen, Nederlandse Boekhandel, 1969, 267 p.

Elias (H.J), 25 jaar Vlaamse Beweging, 1914-1939, Antwerpen, Utrecht, De Nederlandsche Boekhandel, 1972, 275 p.

François (L), Een Eeuw 'Gentse Historische School'. Bibliografie van de Licentiaats- en Doctoraatsverhandelingen voorgelegd aan de Sectie Geschiedenis van de Universiteit Gent, 1891-1992, Gent, 1993, 191 p.

Gilbert (M), The Routledge Atlas of the First World War, London, Routledge, 1994, 164 p.

Gilbert (M), First World War, London, Weidenfeld and Nicholson, 1994, 616 p.

Henry (A), Etudes sur l'occupation Allemande en Belgique, Bruxelles, Lebègue, 1920, 465 p

Heyse (M) en Van Eenoo (R), Bibliografie van de Geschiedenis van België, 1914-1940, Brussel, Nauwelaerts, 1986, 410 p.

Hobsbawm (E), The Age of Extremes, A History of the World, 1914-1991, New York, Pantheon, 1995, 640 p.

Hornick (A), Het Etappengebied, Antwerpen, Matador, 1974, 14 p.

Koninklijke Academie voor Schone Kunsten, 175 jaar kunstonderwijs, Dendermonde, 1976, s.p.

Kossmann (E.H), De Lage Landen 1780-1980. Twee Eeuwen Nederland en België, Amsterdam, Elsevier, 1986, 478 p.

Lamberty (M), De Vlaamse opstanding, Deel 2, van 1914 tot heden, Leuven, Davidsfonds, s.d., 97 p.

Lefèvre (P) en Lorette (J), België en de Eerste Wereldoorlog: Bibliografie, Brussel, Koninklijk Legermuseum, 1987, 600 p.

Luycks (T), Politieke Geschiedenis van België van 1789 tot Heden, Brussel, Elsevier, 1964, 554 p.

Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, Tielt, Lannoo, 1998, 3799 p.

Oorlogsdagboek van het Davidsfonds, Davidsfonds, Leuven, 1918, s.p.

Pée Leo, De Onze Lieve Vrouwe kerk te Dendermonde anders bekeken, Rotary Club Dendermonde, 1994, 64 p.

Pée (L), Het Heilige-Maagdcollege 1834-1984, Bijdrage tot de Geschiedenis van het onderwijs in het Dendermondse, Dendermonde, 463 p.

Pée (L) en Stroobants (A), 500 jaar Zwarte Zusters te Dendermonde 1491-1991, Dendermonde 1992, 355 p.

Pirenne (H), Geschiedenis van België van Begin tot Heden, van de revolutie van 1830 tot het einde van de Eerste Wereldoorlog, Brussel, Renaissance du Livre, s.d., 428 p.+ 93 p.

Pirenne (H), La Belgique et la Guerre Mondiale, Paris, 1919, 298 p.

Quentin (E), Zelee tijdens de Grote Oorlog, Samkoburo/Zelee, 1987, s.p.

Ross (S), The First World War, Harmelen, Corona, 1998, 75 p.

Segers (Y), "Een biografie van Leo Bruyninx (1866-1929), volksvertegenwoordiger en burgemeester van Dendermonde, Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde, Oudheidkundige Kring Dendermonde, Jaar 1996, s.p.

Schepens (L), 14/18, een oorlog in Vlaanderen, Tielt, Lannoo, 1984, 179 p.

Schepens (L), Koning Albert, Charles de Broqueville en de Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog, Tielt, Lannoo, 1982, 235 p.

Schuursma (R.L.), 14-18, de Eerste Wereldoorlog, Amsterdam, Amsterdam Boek, 1975, 10 delen.

Stad Dendermonde, Verslag over het bestuur en de toestand der Gemeentezaken dienstjaar 1926, betreffende een overzicht van de jaren 1914-1925, J. Van Lantschoot-Moens, 1926, 64 p.

Stercks (A), De vernieling, de herstelling en de heropbouw van Dendermonde, Dendermonde, (drukkerij Van Lantschoot-Moens), s.d., 11 p.

Stroobants (A), Jos De Decker, Rotary Club Dendermonde, s.d., 157 p.

Stroobants (A), Mertens (R), Leven achter Tralies: de Dendermondse gevangenis, Dendermonde, 1996, 96 p.

Stroobants (A), De Dendermondse Burgerwacht: van burgerlijke wacht tot burgerwacht,

Dendermonde, 1986, 100 p.

Stroobants (A), Stedelijke academie voor Muziek en Woord, Dendermonde 1875-2000, Stad Dendermonde, s.d., 23 p.

Stroobants (A), 700 jaar Begijnhof 1288-1988, Stadsbestuur Dendermonde, 1989, 172 p.

Vanacker (D), het Aktivistisch Avontuur, Gent, stichting Mens en Kultuur, 1991, 423 p.

Van Eenoo (R), Dewaele (M), Laporte (G), e.a. Vluchten voor de grote oorlog, Belgen in Nederland, 1914-1918, Amsterdam, Bataafsche Leeuw, 1988, 80 p.

Van Goethem (G), Geschiedenis van de Socialistische Arbeidersbeweging in het arrondissement Dendermonde van 1780 tot 1919, VZW Socialistisch Studie- en informatiecentrum, Dendermonde, 1993, 109 p.

Van Haegendoren (M), Het Activisme op de kentering der tijden, Antwerpen, 1983, 213 p.

Van San (P), Hemelaers (J), Ludwig (G) e.a., De briefwisseling van de Belgen gedurende de Eerste Wereldoorlog, Algemeen Rijksarchief Brussel, 1999, 96 p.

Van Schoor (Fr), Over de werkzaamheid van het Belgisch inlichtingsbureau voor krijgsgevangenen en geïnterneerden, Dendermonde, 1916, s.p.

Van Schoor (Fr), Eenige praktische wenken voor de beheerders van Komiteiten, Bracke-Dubois, Sint-Gillis nabij Dendermonde, 1916, 16 p.

Verbruggen (K), De wederopbouw van Dendermonde na 1914, onuitgegeven licentiaatsverhandeling (K.U.L.), 1981, 154 p (prom. Marcel Smets)

Verslag van de plechtige onthulling van het gedenkteken ter ere van de gesneuvelde soldaten en doodgemartelde burgers, Stadsbestuur Dendermonde, 1924, s.p

Vissers (M), Literatuurlijst Eerste Wereldoorlog, s.l, s.d.

Vlaeminck (E), Het culturele verenigingsleven te Dendermonde in de periode 1830-1914, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, RUG, 1988-1989, 128 p, prom (R. Van Eenoo).

Vlaminck (C), Het Etappengebied in België tijdens den oorlog 1914-1918, Brussel, ons Land, 1921, 76 p.

Weverbergh (W) en Van Opbroucke (R), De Bezetter Bepied, C. De Vries-Brouwers p.v.b.a., Antwerpen, Amsterdam, s.d., 167 p.

Wils (L), De ontwikkeling van de gedachteinhoud der Vlaamse Beweging tot 1914, Leuven, N.V. Standaard-Boekhandel, 1955, 124 p.

Wils (L), Honderd Jaar Vlaamse Beweging, deel 2, Geschiedenis van het Davidsfonds 1914 tot 1936, Leuven, Davidsfonds, 1985, 313 p.

Wils (L), Flamenpolitiek en Aktivisme. Vlaanderen tegenover België in de Eerste Wereldoorlog, Leuven, Davidsfonds, s.d., 272 p.

Willemsen (A.W.), Het Vlaams Nationalisme. De Geschiedenis van de Jaren 1914-1940, Utrecht, Ambo, 1969, 501 p.

Winter (J), Sites of Memory, Sites of Mourning; The Great War in European Cultural History, Cambridge University Press, 1995, 310 p.

Winter (J) en Bagget (B), 1914-1918: de grote oorlog en de vorming van de 20^{ste} eeuw, Antwerpen, Standaard, 1997, 432 p.

Winter (J) and Robert (J.L.), Capital Cities at War, London, Paris and Berlin, 1914-1919, Cambridge University Press, 1997, 622 p.

Witte (E) en Vanthemsche (G), Bronnen voor de studie van de hedendaagse Belgische samenleving, Brussel, V.U.B., 1990, 672 p.

Corpus

Inhoudstafel

Dankwoord	1
Bronnenkritiek	2
Archieven	4
Bibliografie	6
Inhoudstafel	14
I. Inleiding	17
II. Wereldoorlog I	19
1. De oorzaken van de ‘Grote Oorlog’	19
1.1 De korte twintigste eeuw	19
1.2 Oorzaken op politiek gebied	20
1.3 Achterliggende oorzaken	21
2. Het verloop van de oorlog	24
2.1 1914	24
2.2 1915-1916	26
2.3 1917-1918	28
III. Dendermonde voor - en in – het oorlogjaar 1914	31
1. Dendermonde voor Wereldoorlog I	32
2. De economische toestand in Dendermonde voor Wereldoorlog I	32
2.1 De landbouw	32
2.2 De Nijverheid	32
2.2.1 Voor de Industriële revolutie	32
2.2.2 Tijdens en na de Industriële revolutie (+ 19 ^{de} eeuw)	33
3. Sociale Toestand	36
4. De strijd om de stad	38
4.1 De gebeurtenissen van 4 augustus tot en met 4 september 1914	38
4.2 De gebeurtenissen van 5 september 1914 tot en met 7 oktober 1914	40
IV. Het politieke leven	43
1. Het bestuur	43
1.1 Het gemeentebestuur	43
1.2 Het arrondissement Dendermonde	43
1.3 Leo Bruyninx (1866-1929): Oorlogsburgemeester van Dendermonde	45

2. De Vlaamse Beweging	49
2.1 De Vlaamse Beweging in België tijdens Wereldoorlog I	49
2.2 De Vlaamse Beweging in Dendermonde voor Wereldoorlog I	54
2.3 De Vlaamse Beweging in Dendermonde tijdens Wereldoorlog I	58
2.3.1 Wies Moens	58
2.3.2 Lodewijk Dosfel	59
2.3.3 Andere activisten	59
3. Leven onder Duits bewind	62
3.1 Algemeen	62
3.2 Lijst van de Duitse machthebbers te Dendermonde	63
3.3 Inkwartieringen	63
4. Verzet tegen de bezetter	65
V. Bezette Stad	66
1. De woningnood	66
2. De bevoorradingproblematiek	71
2.1 Inleiding	71
2.2 Het platteland rond Dendermonde	71
2.3 In de stad zelf	73
2.3.1 Vlees	73
2.3.2 Aardappelen	74
2.3.3 Brood	74
2.3.4 Melk	75
2.3.5 Eieren	75
3. Leven van de onderstand	76
4. De gezondheid van de bevolking	81
4.1 Demografisch cijfermateriaal	81
4.2 De ziekenzorg	85
4.3 Ziekten	86
5. Soldaten en krijgsgevangenen	88
5.1 Soldaten	88
5.2 Burgerwachten	88
5.3 Krijgsgevangenen	89
6. Onderwijs	92

6.1 Dagonderwijs	92
6.2 Het Kunstonderwijs	94
7. Geloof	95
7.1 Kloosters en abdijen	95
7.2 Kerken	96
8. Vluchtelingen	98
9. Duitse regels en controlemiddelen	102
10. De verplichte tewerkstelling	105
10.1 Algemeen	105
10.2 F.X. Possé : Het verhaal van een opgeëiste	106
11. Politie en misdaad	111
11.1 Misdaad	111
11.2 Gevangenissen	112
VI. Dendermonde na Wereldoorlog I	113
Bijlagen	114

I. Inleiding

over België
over België
ok
1-21

Wereldoorlog I was een ramp van wereldformaat: één goed gemikt schot in de Balkan zorgde ervoor dat grote delen van Europa en de rest van de wereld in een oorlog zouden belanden die onnoemelijk veel mensenlevens zou kosten.

Het neutrale koninkrijk België zou één van de voornaamste slachtoffers van deze tragedie worden: de doortocht van de Duitsers was brutaal en vernietigend² en enkel een klein stukje van het land - de westhoek - kwam niet onder Pruisisch bewind terecht.

Van augustus 1914 tot november 1918 zou het grootste deel van België bestuurd worden door een bezettingsmacht die gehaat en gevreesd werd.

op
re-erke
gen
in
brandaal

De garnizoensstad Dendermonde werd door de Duitse troepen systematisch in brand gestoken: gedurende 4 jaar leefde het merendeel van de bevolking in bittere armoede in de ruïnes van wat eens een welvarend gebied was geweest.

In deze verhandeling proberen we na te gaan hoe de burgers van deze stad in deze barre tijden (over)leefden en hoe men het gewone leven onder de bezetting zo goed en zo kwaad als het kon probeerde te reorganiseren. Hierbij gaan we als volgt te werk:

In Hoofdstuk 1 bespreken we kort de oorzaken en de belangrijkste wapenfeiten van de Eerste Wereldoorlog. Hoofdstuk 2 gaat over de situatie (algemeen, sociaal en economisch) in Dendermonde voor de oorlog en over de verovering van de stad door de Duitsers. Het politieke leven wordt besproken in hoofdstuk 3; dit omvat delen over het Belgische en het Duitse bestuur van de stad en de Vlaamse beweging (met o.m. aandacht voor de bekende Dendermondse activisten Lodewijk Dosfel en Wies Moens).

In hoofdstuk 4 proberen we dan effectief na te gaan hoe het leven in de stad georganiseerd werd en hoe de toestand van de bevolking was door de belangrijkste deelfacetten die hiermee in verband staan op een rijtje te zetten.

Deze facetten zijn: woningnood, bevoorradingproblematiek, liefdadigheid, de gezondheid van de bevolking, onderwijs, het geloof, de Duitse reglementeringen en de misdaad.

² Ze zouden er nog lange tijd na de oorlog (en zelfs nu soms nog) een kwalijke reputatie van barbaars en brutaal volk aan over houden.

De 3 overige deeltjes in dit hoofdstuk gaan over burgers die zich door de oorlogsomstandigheden niet in de stad bevinden, we hebben het hier over vluchtelingen, krijgsgevangenen en verplicht tewerkgestelden.

In Hoofdstuk 5, tenslotte, hebben we het kort over het naoorlogse Dendermonde.

Hier stellen we ons de vraag of Wereldoorlog I ook voor de Dendermondenaren een breuk met het verleden vormde.

II. Wereldoorlog I.

1.De oorzaken van de 'Grote Oorlog'

1.1 De korte twintigste eeuw.

De eerste wereldoorlog wordt beschouwd als het beginpunt van de 'korte twintigste eeuw'.

De gebeurtenissen die in gang werden gezet door Gavrilo Princip zorgden ervoor dat de 20^{ste} eeuw na 1918 er op velerlei vlakken anders uitzag dan de eeuw die er aan voorafging.

Het is in deze eeuw dat de Verenigde Staten van Amerika uitgroeiden tot een wereldmacht en dat de tegenstellingen tussen kapitalisme en communisme gepolariseerd werden met een 'koude oorlog' tot gevolg. De opkomst van de V.S. was mede te wijten aan de teloorgang van de oude Europese rijken, zoals het van veel van zijn macht beroofde Groot-Brittannië en het opgedeelde Oostenrijk-Hongarije, ten gevolge van de oorlog.

Het is eveneens vanaf 1918 dat de arbeidersbeweging geleidelijk aan meer macht kreeg met een sterk verbeterde sociale wetgeving tot gevolg; dit zou de weg helpen plaveien voor de latere burgermaatschappij (in de jaren '50).

Toen in de periode 1989-1991 de Berlijnse muur viel, het communisme in elkaar stortte en ten gevolge hiervan de Sovjetunie en Joegoslavië in kleinere delen uit elkaar spatten kwam er een einde aan deze korte eeuw.

Hierdoor zijn we volgens Jay Winter³ in een situatie terechtgekomen die niet zo veel verschilt met die in het begin van deze eeuw. Een situatie waarvan heropleving van nationalisme, de ineenstorting van onderdelen van het oude Europese staatsstelsel en de heropleving van de ideologische of geopolitieke scheidslijn die na het conflict van 1914-1918 ontstond de voornaamste kenmerken zijn. Dit waren allemaal elementen die mee de aanleiding gaven tot de eerste wereldoorlog.

³ (J) Winter, 1914-1918, De grote oorlog en de vorming van de twintigste eeuw, Standaard uitgeverij, 1996, pg. 10-11

1.2 Oorzaken op politiek gebied.

Op politiek vlak⁴ werden de oudere grootmachten van het Europa van voor de oorlog geconfronteerd met een opkomende en sterk geïndustrialiseerde staat genaamd Duitsland. Dit Duitsland had in 1870 Frankrijk een zware nederlaag bezorgd waarbij deze laatste de Elzas en een stuk van Lotharingen moest afstaan. Het verzwakte Frankrijk kon deze nederlaag moeilijk verteren⁵ en zocht toenadering tot Engeland en Rusland. Ook Rusland had het echter niet voor de markt want deze laatste leed een smadelijke nederlaag tegen Japan in 1905.

In centraal Europa had Oostenrijk-Hongarije te kampen met diverse problemen van nationalistische aard waarbij vooral de Balkan zijn reputatie van kruitvat van Europa (al dan niet gesteund door Rusland) bleef eer aandoen.

De gespannen houding tussen de diverse staten zorgden ervoor dat het nationalistische en imperialistische gedachtegoed welig tierde en dat men overging tot een ongeziene bewapeningswedloop⁶: in Groot-Brittannië bijvoorbeeld begon men met het bouwen van nieuwe slagschepen en in Frankrijk en Duitsland werden de legers danig vergroot⁷. Dit leidde dan weer tot het oprichten van verschillende allianties. De belangrijkste waren:

- de Triple Entente (Frankrijk, Verenigd Koninkrijk en Rusland)
- de Triple Alliance (Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Italië)

Ondanks de steeds grimmiger wordende toestand waren er nog velen die dachten dat de oorlog te vermijden was. Sommigen hoopten bijvoorbeeld dat de economische belangen tussen de verschillende staten zouden blijven primeren boven de oorlogsdrang en de leden van de Socialistische Internationale zweerden bij een internationale arbeidersstaking gericht

⁴ informatie uit Luc De Vos, De eerste wereldoorlog, Davidsfonds Leuven, 1996, pg. 10-13

⁵ James Joll vindt dit een van de belangrijkste verklaringen voor de gespannen internationale relaties in het begin van de twintigste eeuw.

(J) Joll, The origins of the first world war, London, Longman, 1992, pg 235-236

⁶ Toch waren er ook andere, meer vredelievende initiatieven:

1. In 1899 en 1907 waren er in Den Haag conferenties met regels waaraan men zich diende te houden in oorlogstijd.
2. In 1895 begon men met het uitreiken van de Nobelprijzen, men wou er ook een voor de vrede.
3. In Frankrijk hadden radicalen en socialisten de verkiezingen gewonnen, zij zochten toenadering tot hun Duitse geestesgenoten.

⁷ wat er toe zou leiden dat de twintigste eeuw, de eeuw van de veralgemeende dienstplicht werd.

tegen de machthebbers waardoor de oorlog geen kans zou hebben om los te breken.

Eén fataal schot zou echter voldoende zijn om Europa en grote delen van de rest van de wereld mee te sleuren in een conflict dat vier jaar zou duren en onnoemelijk veel menselijk leed teweeg zou brengen. Op 28 juni 1914 bracht aartshertog Frans Ferdinand - de Oostenrijkse kroonprins - samen met zijn vrouw een bezoek aan Sarajevo, de hoofdstad van Bosnië. Dit was uitgerekend de dag waarop het nabijgelegen Servië zijn onafhankelijkheid herdacht. Frans Ferdinand werd neergeschoten door Gavrilo Princip⁸, lid van de nationalistische vereniging Jong Bosnië die op haar beurt gesteund werd door De Zwarte Hand, een Servische terreurorganisatie. De geschokte dubbelmonarchie zag haar kans schoon om schoon schip te maken met het nationaliteitenprobleem in de Balkan en stelde - nadat keizer Frans Jozef eerst Duitsland om steun gevraagd had (gevraagd op 5 juli, gekregen op 6 juli) - op 23 juli een ultimatum aan Servië waarin men ondermeer eiste om zitting te hebben in de commissie die de moordaanslag onderzocht. Alhoewel Servië toegaf aan de meeste eisen deden de Oostenrijkers alsof dit niet zo was. Hierop verklaarden deze laatsten de Serviërs de oorlog⁹ wat de Russen- van oudsher bondgenoten van de Serviërs- dan weer niet konden laten gebeuren.

De diverse allianties brachten een ware kettingreactie teweeg. Toen Rusland begon te mobiliseren verklaarde Duitsland hen op 1 augustus 1914 de oorlog. Frankrijk verklaarde Duitsland op 3 augustus de oorlog en ten gevolge hiervan vielen de Duitsers één dag later België binnen (Het plan Schlieffen). Omdat ook Engeland de neutraliteit van België moest beschermen dienden zij zich ook in het conflict te mengen...Hiermee waren bijna alle belangrijke hoofdrolspelers van de komende jaren op het toneel verschenen.

1.3 Achterliggende oorzaken.

In de decennia voor de eerste wereldoorlog gebeurden er spectaculaire veranderingen op economisch vlak. De jaren 1880-1914 werden gekenmerkt door een enorme industriële

⁸ Princip was slechts één van zeven huurmoordenaars van Jong Bosnië die op die noodlottige dag in Sarajevo aanwezig waren. Van de zes overigen deden er vijf niets maar de zesde wierp een bom naar de auto waar de aartshertog inzat. Deze kwam echter onder de volgauto terecht. De slachtoffers van deze aanslag werden naar het ziekenhuis gebracht, alwaar Frans-Ferdinand ze later wou gaan bezoeken; Hiervoor veranderde hij zijn route door de stad waardoor hij uiteindelijk oog in oog kwam te staan met Gavrilo Princip...

Uit (J) Winter, opcit., p48-49

⁹ (J) Winter, opcit., P50

groei¹⁰. De uitvinding van de stoommachine - en daardoor ook van de stoomtrein en de stoomboot - zorgde voor aanvoer van overlevingsmiddelen naar de steden die in deze periode overspoeld werden door immigranten. Het bevolkingsaantal in de steden groeiden dan ook enorm aan. Een natie kon pas een grootmacht zijn wanneer men over een goed ontwikkeld industrieel apparaat beschikte. In dat opzicht was Duitsland een moderne natie; ze beschikten over een enorme militaire macht die mede tot stand was gekomen door hun uiterst productieve staal- en machine fabrieken. Aan de andere kant kende Duitsland een enorm archaïsch politiek systeem. Volgens Jay Winter was dat '*de diepere oorzaak van de instabiliteit die de Duitse samenleving aankleefde*'¹¹. Dit onevenwicht was in eerste plaats verantwoordelijk voor de talrijke demonstraties in 1913¹² en zorgde ervoor dat er onder de bevolking een soort onbehagen aanwezig was. Dit was te wijten aan de economische veranderingen, de internationale spanningen en de bij velen aanwezige wens voor sociale (én politieke) veranderingen. Dit onbehagen kwam ook naar voren in de vaak apocalyptisch getinte kunst: men leefde in een periode van grote onzekerheid.

Dit gevoel leefde niet alleen in Duitsland maar ook in de rest van Europa. Men keek met - op zijn minst gezegd - gemengde gevoelens naar het bloeiende Duitsland. Duitsland was trouwens niet de enige staat die gekenmerkt werd door een archaïsch politiek systeem; ook Oostenrijk-Hongarije en Rusland waren in hetzelfde bedje ziek. In alle drie de landen had de keizer/tsaar veel meer macht dan in Engeland en dit terwijl het parlementaire systeem nog in zijn kinderschoenen stond. Ook Oostenrijk en Rusland kenden in de jaren voor Wereldoorlog I een periode van economische groei.

Toen in het begin van de twintigste eeuw overal in Europa stakingen uitbraken hadden die in Midden en Oost-Europa - door dit onevenwicht tussen politiek en economie - een veel revolutionairder elan¹³ dan in Engeland en Frankrijk die over een moderner staatsysteem beschikten. In alle Europese landen waren in elk geval revolutionaire¹⁴, imperialistische¹⁵ en nationalistische¹⁶ bewegingen aan het werk die de nationale en internationale

¹⁰ (J) Winter, *opcit.*, p19

¹¹ (J) Winter, *opcit.*, pg 27

¹² De Sociaal Democratische partij (met Rosa Luxemburg) van Duitsland was de grootste in Europa.

¹³ (J) Winter, *opcit.*, pg 40-41

¹⁴ Vooral Sociaal-Democratisch vb. Rosa Luxemburg

¹⁵ De staat zelf, de drang om het behoud van de koloniën en hun rijkdom.

¹⁶ Zoals Jong Bosnië, de Ieren tegenover de Engelsen enz.

spanningsvelden sterk beïnvloedden.

Het verouderde politieke systeem in sommige Europese landen liet toe dat de keizer van zo een gebied over een aanzienlijke persoonlijke macht beschikte. Ook in Duitsland was dit het geval. Wilhelm II was een politiek reactionair¹⁷, die het niet had voor sociaal-demokraten en nog anti-semitisch was op de koop toe. De Engelse koningin Victoria was zijn grootmoeder, wat hem familie maakte van zowel George V als Nicolaas II. De keizer was oorlogszuchtig en wou constant bewijzen dat hij (en met hem de Duitse staat) geen zwakkeeling was:

toen de Engelsen hun Dreadnoughts¹⁸ wilden bouwen liet Wilhelm de Duitse vloot verdubbelen. Hij is dus mede verantwoordelijk voor de enorme bewapeningswedloop en voor de verslechterde verhouding tussen Duitsland en Engeland, waardoor de Engelsen hun contact met Frankrijk zouden versterken met de Triple Entente tot gevolg. De keizer had veel persoonlijke macht maar werd uiteraard ook bijgestaan door adviseurs die samen met hem een belangrijk aandeel zouden hebben in het komende bloedvergieten.

Persoonlijke keuzes, economische ontwikkelingen, politieke en sociale (wan)toestanden zijn allemaal factoren die op elkaar invloed uitoefenen en dat geldt evenzeer voor de oorzaken van de eerste Wereldoorlog. Vast staat dat toen Gavrilo Princip de trekker overhaalde er een aantal gebeurtenissen in gang werden gezet waar slechts een enkeling de gevolgen van had kunnen voorspellen.

¹⁷ (J) Winter, *opcit.*, pg 31

¹⁸ soort slagschepen

2. Het Verloop van de Oorlog.

2.1 1914

Het westelijk front

Toen de oorlog begon wilden de Duitsers zo snel mogelijk Frankrijk uitschakelen zodat ze daarna enkel hun aandacht op Rusland hoefden te vestigen. Om dit te verwezenlijken baseerden ze zich op het stoutmoedige Schlieffenplan¹⁹ waarbij men Frankrijk wou bereiken met een omweg via België, waardoor de neutraliteit van dit land zou geschonden worden. Toen de Belgen geen vrije doorgang wilden verlenen aan de Duitsers werden zij aangevallen.

De Duitsers hoopten Parijs in te nemen op de 39^{ste} dag na de mobilisatie²⁰, al snel zou echter blijken dat 'moderne' oorlogen niet zo vlug uitgevochten waren dan men dacht.

Op 4 augustus trokken de Duitsers onder leiding van Helmut Van Molke België binnen.

Alhoewel het Belgische leger niet was opgewassen tegen de agressors verliep de invasie niet van een leien dakje: Op de tweede dag bleken de forten rond de stad Luik immers een veel zwaardere dobber te zijn dan de Duitsers aanvankelijk dachten. De stad zelf werd redelijk snel ingenomen maar de Duitse troepen leden zware verliezen en het laatste fort rond Luik werd pas - na het aanvoeren van zware infanterie - op 16 augustus ingenomen.

Dit bleek echter niet de enige tegenslag te zijn waarmee de soldaten van de Keizer te maken kregen. De Belgen voerden immers een soort van guerilla-oorlog waarbij scherpschutters de vijandelijke troepen onder vuur namen. Omwille van deze bemoeilijkte doortocht gingen de Duitsers over tot het fusilleren van burgers en het in brand steken van huizen; soms van hele steden zoals dat het geval was in Leuven, Aarschot en **Dendermonde**: men kon niet verkroppen dat de opmars van het machtige Duitse leger niet naar wens verliep.

Alhoewel het Duitse leger slechts enkele dagen vertraging opliep door de verzetsacties liep hun imago zware schade op: het beeld van het arme, lijdende België werd gecultiveerd door de geallieerde propagandadiensten. Alhoewel het de geallieerden goed uitkwam was de situatie echter wel degelijk zeer ernstig zoals ook de Duitser Rudolf Binding beaamt:

"Als je de verwoesting ziet, brandende steden en dorpen, geplunderde kelders en

¹⁹ Genoemd naar de bedenker, generaal Alfred Von Schlieffen. Dit plan vereiste enorme troepenverplaatsingen.

²⁰ (J) Winter, opcit., pg 60

zolders...en dan de lijken, lijken en lijken, de stromen gewonden; dan wordt alles zinloos, waanzin, een afgrijselijk slechte grap...een eindeloos verwijt aan de mensheid... ”²¹

Na de val van Luik trok het Belgische leger zich terug in het door een honderd kilometer lange buitenring van forten²² omgeven Antwerpen. De legerleiding oordeelde echter dat men zijn verplichtingen had ten aanzien van de geallieerden en zo deed men op 25 en 26 augustus (en later nog eens in de tweede week van september) een uitval naar Mechelen waarbij er zwaar gevochten werd rond Zemst.

De droom van de Duitsers om Parijs na 39 dagen in te nemen spatte uiteen toen ze tijdens de slag aan de Marne (van 6 tot 9 september) tot stilstand werden gebracht. Hiermee kon de loopgravenoorlog daar beginnen²³.

Begin oktober dienden de Belgen, na zwaar aangevallen te zijn, Antwerpen te verlaten: meer dan 30000 soldaten zochten hun toevlucht in Nederland alwaar ze ontwapend en geïnterneerd werden. De Belgen trokken zich terug op de IJzervlakte, die als laatste verdedigingslinie van het land koste wat kost behouden diende te blijven²⁴. Begin november slaagden ze erin om de vlakte onder water te zetten waardoor de opmars van de Duitsers werd tegengehouden. Ook hier trok men zich terug in de loopgraven.

Het Oostfront

De Duitse en Oostenrijkse troepen aan het Oostfront hadden oorspronkelijk enkel het bevel gekregen om enkele maanden stand te houden tot men Frankrijk had uitgeschakeld; zoals we hierboven konden lezen draaide dit echter anders uit. De Oostenrijkers waren er na enkele vruchteloze pogingen (in augustus en september) in geslaagd om op 2 december de Servische hoofdstad Belgrado in te nemen. De Serviërs gaven zich echter niet zo snel gewonnen en op 15 december dienden de bezetters het land te verlaten.

Het Russische leger haalde in het begin van het conflict enkele overwinningen maar kreeg

²¹ (J) Winter, *opcit.*, pg 66

²² (S) De Schaepdrijver, *De Grote Oorlog, het koninkrijk België tijdens de eerste wereldoorlog, Amsterdam, Atlas, 1999*, pg 92

²³ (L) De Vos, *opcit.*, pg 43

²⁴ Dit was een legerorder van Albert I, onder impuls van de Franse legerleiding.
uit (S) De Schaepdrijver, *opcit.*, Pg 99

zware tegenstand van de Duitsers onder leiding van Von Hindenburg en Lüdendorff. Met hulp van de Oostenrijkers en door de tussenkomsten van de Turken²⁵ konden zij de Russen tot terugtrekken dwingen²⁶.

Buiten Europa

De Australiërs en de Nieuw-Zeelanders veroverden de Duitse kolonies op de Saoma- en de Salomoneilanden. De Japanners - die eveneens aan de kant van de geallieerden stonden - veroverden de Duitse concessie in China²⁷.

Britse, Franse en Belgische troepen slaagden erin om in Afrika Togoland en Kameroen (slechts volledig veroverd in januari 1916) te veroveren.

2.2 1915-1916

Het westelijk front

22 april 1915 zou de geschiedenis ingaan als de dag waarop de Duitsers hun eerste succesvolle gasaanval zouden uitvoeren. De Franse soldaten aan de IJzer vluchtten in paniek waardoor er een bres van enkele kilometers ontstond²⁸. Ook op 24 april, 1, 5, 8, en 24 mei werden gasaanvallen uitgevoerd²⁹. Een gebrek aan reserves bij de Duitsers zorgden ervoor dat de hierdoor ontstane kansen niet ten volle werden uitgebuit; in totaal werden slechts enkele tientallen vierkante kilometers veroverd³⁰.

Op 30 juli 1915 gebruikten ze voor de eerste keer op grote schaal vlammenwerpers tijdens hun aanval, ook hier slaagden ze er niet in om van het verrassingseffect te profiteren.

Op 9 mei 1915 begonnen de Fransen een grootscheeps offensief in Artesië. Deze keer werden de geallieerden geconfronteerd met een laattijdig aankomen van reserves waardoor er slechts drie kilometer(!) grond kon veroverd worden. Het Franse leger leidde enorme

²⁵ Door een ruzie met Groot-Brittannië omwille van twee teruggevorderde Dreadnoughts koos Turkije op 5 december de zijde van Duitsland waardoor fronten ontstonden in de Sinaï, de Kaukasus en Mesopotamië

²⁶ slag bij Lodz tussen 11 november en 6 december

²⁷ Kiao-Tsjeoe

²⁸ (L) De Vos ,opcit., pg83

²⁹ Hierna keerde de wind

³⁰ Het was tijdens deze tweede slag van Ieper dat John McRae zijn beroemde gedicht In Flanders Fields schreef.

verliezen. Ook een gezamenlijk Brits-Frans offensief later dat jaar³¹ in Artesië zette een weinig resultaat tegenover een zwaar verlies aan mensenlevens.

Op 21 februari 1916 begon de slag bij Verdun. De bedoeling van de Duitse opperbevelhebber Erich von Falkenhayn was om *'een stelling aan te pakken die onhoudbaar was. Daar zou Frankrijk, voor de eer, onevenredige offers brengen'*³². De strijd zou maanden duren en zou inderdaad honderdduizenden mensenlevens kosten. Om de druk op Verdun te verlichten werd overigens beslist om het Somme-offensief te vervroegen naar eind mei, met alweer een bloedige reeks veldslagen tot gevolg. Op 11 juli 1916 werd duidelijk dat Verdun in Franse handen zou blijven. De strijd aan de Somme zou nog maanden blijven voortduren, tot de Britten met hun tanks (vanaf september) het tij konden keren.

Na dit enorme verlies aan mensenlevens dienden de Franse en Britse regeringen af te treden en kregen vele opperbevelhebbers - ook aan Duitse kant - nieuwe functies toegewezen waardoor o.m. de Duitse helden van het oostfront Hindenburg en Ludendorff het opperbevel kregen in het westen.

Het Oostfront.

In 1915 hielden de Russen zich vooral bezig met het verdedigen van hun grondgebied, pas op aanvraag van de geallieerden deden ze in maart 1916 een uitval, ten koste van 70.000 manschappen.

Ondertussen besloten de Britten en de Fransen om hun Russische bondgenoot te helpen. Daarom werden er in maart en april 1915 landingen uitgevoerd op het schiereiland Gallipoli (de Dardanellen). Maar de Turkse verdedigers onder leiding van de latere Atatürk hielden stand. In december 1915 en januari 1916 werd het plan opgeheven, de verliezen aan beide zijden waren wederom enorm.

In oktober 1915 zonden de Fransen troepen naar het (officieel neutrale) Griekenland om de druk op Servië te verminderen nu ook Bulgarije de zijde van Duitsland had gekozen.

³¹ 22 september

³² (L) De Vos, *opcit.*, pg 87

Oostenrijk-Hongarije was eveneens in moeilijkheden: zijn vroegere bondgenoot Italië had sinds 23 mei 1915 de oorlog verklaart en Roemenië verklaarde de oorlog op 27 augustus 1916. Eind 1916 viel Boekarest echter reeds in Duitse handen.

Buiten Europa.

Hier leden de Duitsers zware verliezen(in o.m. het huidige Namibië, Tabora). Wel slaagde kolonel Von Lettow-Vorbeck erin met 3.500 Duitsers en 12.000 Afrikanen erin een guerilla-oorlog in Afrika te voeren waarbij de geallieerden 130.000 manschappen moesten inzetten³³.

2.3 1917-1918

Het Oostfront

In 1917 leden de Russen steeds meer nederlagen. Hierdoor - en op aanstoken van de Duitsers - nam het revolutionaire klimaat in Rusland toe. Dit leidde tot het aftreden van Tsaar Nikolaas II. De Liberale en daarna Socialistische regeringen die aan de macht kwamen, waren van plan om de strijd voort te zetten. Op 24 oktober 1917 echter ondernamen de Bolsjeviken een staatsgreep: Lenin werd hierdoor de leider van Rusland. Op 15 december 1917 sloten Rusland en Duitsland een wapenstilstand, die op 3 maart 1918 bekrachtigd werd in de vrede van Brest-Litowsk.

Het gevolg hiervan was dat Duitsland zich volledig kon concentreren op het Westelijk Front.

De Bulgaren hield nog lang stand maar op 29 september 1918 moesten ook zij capituleren.

Buiten Europa

De Britten boekten steeds meer overwinningen tegen de Turken³⁴, op 30 oktober tekenden deze laatsten de wapenstilstand van Moedros.

De Duitse duikbotenoorlog - met het kelderen van Amerikaanse schepen tot gevolg - was

³³ (L) De Vos, opcit., pg 74

³⁴ Ondermeer door het opzetten van de Arabieren tegen de Turken, hier was een belangrijke rol weggelegd voor Thomas Lawrence(Lawrence of Arabia).

één van de voornaamste redenen waarom de V.S. intussen besloot om troepen naar Europa te sturen.

Het westelijk front.

In 1917 heerste er enorme oorlogsmoeheid aan het front. Tevens werd de moraal aangetast door het nieuws over de eerste Russische revolutie. Toch waren het de Duitsers die een eerdere defensieve houding aannamen met een terugtrekking in de Britse aanvalzone tot gevolg (om de oostelijker gelegen Siegfriedstellung te verdedigen)³⁵. Het geplande geallieerde offensief in Artesië (april 1917) was echter - net zoals dat in Cambrais een half jaar later - niet zo succesvol als men gehoopt had. Ook in Passendale in West-Vlaanderen vond ondertussen een nieuwe massaslachting plaats zonder noemenswaardig resultaat.

In de eerste helft van 1918 waren de Duitsers voortdurend in de aanval, door het wegvallen van het oostfront konden ze hun aandacht immers geheel op het westen richten. Rond augustus begon echter het tij te keren: het aantal Amerikaanse troepen in Europa nam gevoelig toe en de geallieerden gebruikten steeds meer - en gemakkelijker te manoeuvreren - tanks. Naarmate het jaar vorderde werden ook de bondgenoten van Duitsland één voor één uitgeschakeld waardoor ook de geallieerden zich enkel op het westelijk front dienden te richten. Het laatste offensief van de geallieerden speelde zich af op drie fronten³⁶:

1. Het Zuiden: op 26 september naar Mézieres
2. Het Centrum: op 27 september naar Phillippeville
3. Het Noorden: op 28 september naar Brussel

Bij het begin van het eindoffensief waren er reeds 300.000 Duitse soldaten die zich hadden overgeven. Het aantal Deserteurs aan Pruisische kant bleef toenemen en in Duitsland zelf kwam er steeds meer protest tegen de oorlog³⁷. Ook op puur militair gebied was het eindoffensief catastrofaal voor de Duitsers.

³⁵ De Alberichterugtocht van 16 op 17 maart 1917

³⁶ (L) De Vos, *opcit.*, pg 152

³⁷ Er ontstonden o.m. Soldatensovjets

Op 11 november 1918 werd een akkoord ondertekend waardoor de wapenstilstand een feit werd. Na 4 jaar oorlog kon men eindelijk beginnen de getroffen landen en streken terug op te bouwen.

III. Dendermonde voor en in het oorlogsjaar 1914

1. Dendermonde voor Wereldoorlog I

Het samenvloeien van Dender en Schelde, het natuurlijke trefpunt van de landwegen naar Aalst, Brussel, Gent en Mechelen, en het veer op de Schelde naar het Land van Waas waren de gunstige omstandigheden die geleid hebben tot het vestigen van een kleine handelsnederzetting die geleidelijk aan zou uitgroeien tot de stad Dendermonde³⁸.

Vanaf de tweede helft van de 11^{de} eeuw werd Dendermonde ingelijfd bij het Graafschap Vlaanderen, in 1233 kreeg de stad haar keure.

Haar gunstige ligging was er eveneens verantwoordelijk voor dat de stad door de eeuwen heen op de grens lag van het Keizerrijk en Frankrijk, Brabant en Vlaanderen, en de bisdommen Kamerijk en Doornik. Dit verklaart het van oudsher strategische belang van de stad. De eerste vestigingsmuren werden dan ook reeds in de 11^{de} eeuw opgericht.

Door de eeuwen werd er rond Dendermonde veel strijd geleverd (door o.m. de Gentenaars, de Spanjaarden enz.) wat bijna evenveel keer leidden tot inname van de Denderstede.

In 1484 bijvoorbeeld nam Maximiliaan van Oostenrijk op slinkse wijze de stad in door enkele soldaten te verkleden als paters en nonnen. De nietsvermoedende wachters deden de poorten open met alle gevolgen vandien³⁹.

In 1667 sloeg Lodewijk XIV er echter niet in om Dendermonde in te nemen⁴⁰.

In 1782 werden de vestigingsmuren op bevel van Keizer Jozef II gesloopt, de Hollanders zouden ze in 1815 weer laten heropbouwen. Meer en meer werd echter duidelijk dat de stad in haar groei belemmerd werd door deze muren. Ondanks de bloei van scheepvaart, handel en industrie - vooral door de kanalisaties van 1790 en 1860 - bleef Dendermonde relatief klein (en overbevolkt). Aan de vooravond van Wereldoorlog I werd het nut van de omwalling steeds meer in vraag gesteld⁴¹.

³⁸ (E) Dhanens, Inventaris van het kunstpatrimonium van Oost-Vlaanderen, IV Dendermonde, Gent, 1961, pg 4

³⁹ (P.G) De Maesschalck, Oud Dendermonde, Antoine Du Caju, Dendermonde, s.d., pg 6

⁴⁰ (P.G.) De Maesschalck, opcit., pg 7

⁴¹ "Evenals Juffers die uit pronkzucht in hun keurslijf verstikken, zo wordt onze stad uit moedwil in een ijzeren harnas versmacht". Senator Limpens uit K. Verbruggen, De wederopbouw van Dendermonde na 1914, Leuven K.U.L. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1981, pg 113 (promotor, Marcel smets).

2. De economische toestand in Dendermonde voor wereldoorlog I⁴².

2.1. De Landbouw

Oorspronkelijk verbouwde de middeleeuwse bevolking broodgraan, haver en gerst terwijl men op gebied van de veeteelt zwijnen, schapen en rundvee hield. Het drieslagstelsel bleef tot de late middeleeuwen in gebruik. Tot het einde van de 19^{de} eeuw bleef de handel in mest erg belangrijk. De aardappelteelt ontstond in de 18^{de} eeuw. Andere 'populaire' gewassen waren o.m. tarwe, gerst en koolzaad. Verder werd er op het platteland ook veel kemp en vlas (=nijverheidsgewassen) geteeld.

De landbouwcrisis die eind 19^{de} eeuw haar hoogtepunt kende betekende voor vele kleine boeren de doodssteek: de grootte van hun erven was al aanzienlijk geminderd⁴³ en velen konden onmogelijk concurreren tegen de invoer van goedkoop graan uit de Verenigde Staten.

Vele boeren gingen in de nijverheid werken (meestal als dagloners), werden seizoensarbeider in Frankrijk of weken uit naar de Verenigde Staten. Men schakelde grotendeels over op minder arbeidsintensieve veeteelt en op het verbouwen van voedergewassen.

Wat de veeteelt betrof concentreerde men zich op runderen waardoor de melk en boterproductie steeg, het telen van varkens bleef eveneens belangrijk maar de schapenteelt nam gevoelig af.

In het begin van de twintigste eeuw was het aantal full-time landbouwers gevoelig gedaald; meer en meer mensen werden aangetrokken door de nijverheid/industrie.

2.2 De nijverheid

2.2.1 voor de industriële revolutie (eind 18^{de} eeuw)

Het telen en weven van vlas was een belangrijke bron van inkomsten voor velen in het

⁴² Informatie uit (G.) Van Goethem, geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in het arrondissement Dendermonde, VZW socialistische studie en informatiecentrum, 1993, 109 p.

⁴³ reeds ten gevolge van de Franse revolutie en de verkoop van vroegere kerkelijke gronden aan rijke particulieren.

Dendermondse; het was een typisch exploit van de plattelandsnijverheid, met thuiswerkende wevers⁴⁴ en spinsters. In de 17^{de} en 18^{de} eeuw bereikte de vlascultuur haar hoogtepunt in onze streek. Vanaf de 18^{de} eeuw kregen steeds meer groothandelaars greep op het productieproces waardoor steeds meer kleine boeren en thuiswerkers van hen afhankelijk werden. De handelaars waren tegelijk de leveranciers van grondstoffen en de afnemers van het product waardoor de landbouwers geen winst konden maken en het hele gezin dag en nacht moest werken om rond te komen⁴⁵.

Vlas- en koolzaad werd eveneens gebruikt om er olie uit te trekken. De oliemolens werden aanvankelijk aangedreven door de wind of door lastdieren. Aangezien men zeep kon bereiden uit oliën waren er ook diverse zeepziederijen.

Vanaf de 16^{de} eeuw kwam de kantnijverheid opzetten; Hier hielden zich vooral vrouwen mee bezig. Tijdens de Franse overheersing brak er echter een crisis uit aangezien er zich een verschuiving had voorgedaan in het kledingspatroon van de heersende klasse. Maar men kon zich herpakken tot aan de 19^{de} eeuw, wanneer de gemechaniseerde kantbewerking de thuisnijverheid begon te verdringen.

Behalve de vlasweverijen en haar verwanten kende de streek ook talrijke brouwerijen. Deze nijverheid ontwikkelde zich sterk tijdens de Franse overheersing⁴⁶. Vele rijkere burgers investeerden in deze sector waardoor bijna ieder dorp over een brouwerij beschikte.

2.2.2. Tijdens en na de industriële revolutie (+19^{de} eeuw).

Een belangrijk figuur met betrekking tot de economische ontwikkeling van Dendermonde is de heer Josse Philips (1777-1871) die de vader van de Dendermondse **katoenspinnerijen** werd genoemd⁴⁷. Hij richtte in 1810 een eerste halfmechanische (zonder stroomaandrijving) katoenspinnerij op. Toen in 1815 het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden werd opgericht kwam hij in moeilijkheden doordat de markt enerzijds werd opengesteld voor Britse producten en omdat hij anderzijds een groot afzetgebied kwijt was. In 1819 kon hij zich

⁴⁴ Tijdens het Ancien Regime kon enkel in Dendermonde geweven worden (stedelijk privilege). Op het platteland mocht men enkel telen. Ook de verkoop mocht enkel in Dendermonde plaatsvinden.

⁴⁵(G) Van Goethem, opcit. Pg 18

⁴⁶ In deze periode werd het privilege afgeschaft waardoor Dendermonde belastingen mocht heffen op de bieren die in de streek gebrouwen werden.

⁴⁷ (G) Van Goethem, opcit., pg 21

echter herpakken. Zijn voorbeeld kende al snel navolging⁴⁸. In het lokale blad 'Den Onpartydigheden' van 1857 staat dat *"de nijverheid der katoenen dekens al zeer belangrijk was geworden. Het betekende brood voor de werklieden en welvaart voor de fabrikanten."*⁴⁹

Deze nijveraars waren leden van de liberale partij die het tot 1870 voor het zeggen had in de Denderstad. Daarna kwam de katholieke partij aan de macht die terstond enkele initiatieven ondernam; zoals bijvoorbeeld de oprichting van S.A. La Dendre - in de volksmond 't Katholiek Fabriek - van de gebroeders Geerinckx gesitueerd op de Oude Vest. Vanaf 1870 begonnen de fabrieken de stad te verlaten wegens plaatsgebrek in de binnenstad en de zoektocht naar goedkopere werklieden die men op het platteland vond⁵⁰. Door de verbetering van het wegennet was dit platteland immers niet meer zo afgelegen.

Vanaf de 19^{de} eeuw (in 1835 in Gent) won de **mechanische linnennijverheid** steeds meer terrein op het traditionele spinnen en weven van vlas dat men vooral thuis deed. De zware landbouwcrisis van 1845 en 1848 hadden ervoor gezorgd dat vele mensen hun eigendom waren kwijtgespeeld en in loondienst moesten gaan werken. De weinigen die tot in de 20^{ste} eeuw aan thuisnijverheid deden bleven volledig afhankelijk van hun afnemer/leverancier. Vreemd genoeg was er in Dendermonde zelf geen mechanische vlasspinnerij. Dit is vreemd omdat bij de oprichting van de S.A. La Liéve (1866) in Gent verschillende Dendermondse industriëlen betrokken waren; zij ondernamen echter geen initiatief in hun geboortestad. In de streek werden er wel verschillende spinnerijen opgericht (bijvoorbeeld Berlare, Zele, St-Gillis).

In Dendermonde werd wel een werkhuis opgericht (begin 19^{de} Eeuw) dat zich bezig hield met het mechanisch produceren van kant⁵¹. Met vallen en opstaan bleef dit werkhuis bestaan tot 1860, daarna weken ze uit naar Frankrijk.

Andere nijverheidstakken uit het Dendermondse waren:

-Touwslagerijen: In oorsprong een thuisnijverheid maar nadat men eind 19^{de} eeuw al moest

⁴⁸ door o.m. Hypp., En Lievin Roos, Ramlot Franz en Ramlot jr, Van Belle, De Block P. en De Mey.

⁴⁹ (G) Van Goethem opcit., pg 22.

⁵⁰ Bijvoorbeeld de oprichting van 'Boonwijk fabriek' waarvan Robert Ramlot voorzitter werd. In 1920 veranderde de naam in N.V. Union.

⁵¹ Door een overeenkomst tussen de toenmalige burgemeester Verberckmoes en de brit George Armytage die een octrooi had van een procédé voor het vervaardigen van thule.

overschakelen op ijzeren- en stalen kabels zouden in de 20^{ste} eeuw de grote bedrijven zich gaan bezighouden met tapijtweverij of jutebewerking. In 1809 richtte Van Den Steen een touwslagerij op te Dendermonde waar hij enkele arbeiders voor hem in dienst had. De koordslagerijen in Hamme kenden echter meer succes.

-Oliesslerijen: Tot ongeveer 1860 bleven de stoom- en windolielmolens prominent aanwezig in heel de streek van Dendermonde. Door de buitenlandse concurrentie en de komst van petroleum zagen de meeste instellingen zich genoodzaakt om over te gaan tot het verwerken van andere producten zoals peperkoek en margarine. In 1857 richtte Jan Ezechiël de Bruyn ⁵² in Dendermonde een grote oliesslerij op. Zijn zoons Leon ⁵³ en Edmund De Bruyn brachten het bedrijf tot grote bloei. Daarnaast waren ze ook nog aandeelhouders in een spoorwegconcessie en in S.A. La Dendre. In 1894 richtten ze in Baasrode een fabriek op van plantaardige vetten die één van de belangrijkste van West-Europa zou worden en die na wereldoorlog II door Nederlanders zou worden opgekocht.

-Brouwerijen: In de 19^{de} eeuw steeg het drankgebruik (-en misbruik) bij de arbeidende klasse gevoelig. Er kwamen meer herbergen en brouwerijen. Door de verhevigde concurrentiestrijd nam het aantal fusies in deze sector eind 19^{de} eeuw toe. In 1849 kende Dendermonde nog 12 brouwerijen. Op het einde van de eeuw waren het er nog acht. Nadat de stad aan het begin van wereldoorlog I was platgebrand werden de brouwerijen die zich in de stad bevonden niet meer heropgebouwd.

-De leder- en schoennijverheid: Deze kende in Dendermonde veel succes vanaf 1880. In dat jaar richtten Oscar Schellekens en Oscar Vermeersch ⁵⁴ een atelier op aan de Gentse poort. In 1909 werd dit door een brand verwoest. In 1910 ging hun nieuwe instelling op de Mechelse Steenweg open; op dat moment stelden ze 300 mensen te werk. In de stad werden er ook nog diverse andere bedrijfjes opgericht.

-Metaalbewerking: Eind 19^{de} eeuw was er een belangrijk constructieatelier voor de bouw van gietijzeren kachels en ketels in de St-Rochusstraat. Dit bedrijf werd in 1857 opgericht door grofsmid Louis Baillon.

⁵² Hij was eveneens mede-oprichter van S.A. La Liève.

⁵³ In 1871 burgemeester van Dendermonde, volksvertegenwoordiger voor de katholieke partij en van 1888 tot 1899 minister van Landbouw, nijverheid en openbare werken.

⁵⁴ Ze waren ook al de eigenaars van een textielabriek in de Boonwijk, het eerder genoemde 'Boonwijk fabriek.'

3.Sociale toestand.

Door de ontwikkeling van de huisnijverheid leefde het merendeel van de bevolking uit de streek op het platteland. Dendermonde, de enige stad binnen het arrondissement had in 1800 nauwelijks 5000 inwoners⁵⁵. Eén typisch gezin uit het begin van de 19de eeuw kende vijf à zes leden. Door de verschillende crisissen en de slechte economische vooruitzichten begon men de huwelijken steeds langer uit te stellen. Aan het eind van de 19^{de} en in het begin van de vorige eeuw werd de vruchtbaarheid bewust afgeremd waardoor de gezinsgrootte ook inkromp⁵⁶. Men trouwde enkel en alleen wanneer men beschikte over een inkomen en een eigen woonst.

Het aantal huwelijken mochten dan wel afnemen, de sterftcijfers bleven hoog. Vooral kinderen en ouderlingen waren kwetsbaar; door de aanhoudende armoede werd immers bespaard op de voeding en kleding van deze twee bevolkingsgroepen. Verder werden vele kinderen als vondeling achtergelaten en zorgde een vroegtijdige inschakeling in het productieproces voor een verdere aftakeling van de jongeren. Een oversterfte onder de armsten zorgde voor een daling van het bevolkingsaantal rond 1840. De kindersterfte zou wel beginnen dalen vanaf 1860 door het afnemen van epidemieën en kinderziekten (door o.m. pasteurisatie). Velen die op het platteland niet meer wisten van welk hout pijlen te maken trokken naar gebieden in de streek die over nijverheid beschikten.

Ook in Dendermonde kende men dus een geleidelijke bevolkingsaangroei maar doordat de stad over een beperkte ruimte beschikte werd men hier reeds snel geconfronteerd met een overbevolking. Door de beperkte oppervlakte van de stad zelf gingen vele mensen in nabijgelegen gemeenten zoals Sint-Gillis, waar ook nijverheid aanwezig was, wonen. De arbeiders kwamen terecht in kleine huisjes die meestal het eigendom waren van middenstanders (de landbouwgronden waren voor de echt rijken). De huizen waren in slechte staat en hadden meestal geen eigen sanitaire voorzieningen. Deze erbarmelijke hygiënische toestand vormde een ideale kweekplaats voor bacteriën die op hun beurt aan de basis lagen voor gevaarlijke epidemies zoals cholera, typhus, mazelen, de Spaanse griep

⁵⁵ Dit had uiteraard ook te maken met de problematiek van de vestigingsmuren die we al eens vernoemd hebben en waar we later ook op zullen terugkomen.

⁵⁶ (G) Van Goethem, opcit., pg 42

etcetera. De meest voorkomende was tuberculose die 25% van de overlijdens opeiste⁵⁷. Ook de landbouwcrisis van 1846-1847 en de andere hongerswinters uit de 19^{de} eeuw eisten hun tol⁵⁸.

In de tweede helft van de 19^{de} eeuw begon de regering wetten uit te vaardigen met de bedoeling iets te doen aan de hygiënische problemen. Tegen het einde van de 19^{de} eeuw verhuisden de fabrieken naar de stadsrand en werden er normen vastgelegd voor de bouw van arbeiderswoningen. Op 15 jaar tijd werden er door de patroons heel wat huisjes gebouwd. Over 'sociale woningen' zoals we die nu kennen kunnen we echter niet spreken, de patroons verenigden zich immers in een eigenaarssyndicaat waar ze elkaar de namen doorgaven van moeilijke gevallen en konden hun personeel op die manier gemakkelijk controleren.

⁵⁷ (G) Van Goethem, opcit. , pg 44

⁵⁸ zie hierover ook Chris Vandenbroecke, Sociale groei en economische implicaties, cursus 2^{de} kandidatuur Geschiedenis (R.U.G.)

4. De Strijd om de Stad.

4.1 De gebeurtenissen van 4 augustus tot en met 4 september 1914.

Bij het begin van de oorlog deed Dendermonde dienst als mobilisatiecentrum. In de stad verbleven op dat moment ongeveer 20000 militairen. Het waren jonge rekruten, vrijwilligers en leden van de burgerwacht⁵⁹. Ze eisten alle scholen, openbare gebouwen en voertuigen op; bij elke burger lagen minstens 3 soldaten ingekwartierd. Het Rode Kruis vatte eveneens post in de overgenomen gebouwen. In allerijl werd de stad in staat van verdediging gebracht.

Op 20 augustus begon de uittocht van de burgerij, het gonsde immers van de geruchten over de komst en de vooruitgang van de Duitsers. Twee dagen later kwamen 1500 uit Brussel gevluchte burgerwachten in Lebbeke aan. Hun aanvoerder (Generaal De Coene) stelde enkele dagen later aan Majoor Van Stappen (bevelhebber van de burgerwacht in Dendermonde) voor om de stad tegen enkele Duitse verkenningstroepen te verdedigen. Deze Ulanen⁶⁰ veroorzaakten paniek onder de burgers en matten het Belgische leger en de burgerwacht af⁶¹. Van 22 tot 24 augustus⁶² kwamen ze regelmatig op verkenning en gingen ze soms gewoon iets gaan drinken in de buurgemeenten. Op een gegeven moment reden ze gewoonweg Dendermonde zelf binnen.

Ondanks het dreigende oorlogsgeweld ging Dendermonde kermis gewoon door. De tweede dag (op 24 augustus) van deze festiviteiten zou de geschiedenis ingaan als 'Looperkens Maandag'. In het nabijgelegen dorp Lebbeke⁶³ waren er op die dag verschillende groepen fietsers aanwezig die door het dorp raceten, net of er was een wielervedstrijd bezig. Deze fietsers kwamen uit andere dorpen en waren op de vlucht voor de Duitsers. In eerste instantie reageerde de Lebbeekse bevolking met ongeloof maar geleidelijk aan nam ook hier de angst toe: velen sloegen op de vlucht naar Dendermonde.

⁵⁹ Aimé Stroobants, Jos De Decker, De Cuyper-Robberecht, Zele, s.d. pg 8

⁶⁰ keizerlijke garde

⁶¹ Stadsarchief Dendermonde (A) Stroobants, Catalogus 1914, Dendermonde aan de vooravond van Wereldoorlog I, Doc 336.33

⁶² Ze worden voor het eerst gezien nabij Sint-Gillis Dendermonde.

⁶³ De meeste informatie in verband met Lebbeke komt uit (A-P) Dubois, 1914-1918, Lebbeke onder het Duitse schrikbewind, mijn dagboek geschreven tijdens den Oorlog, door Armand Dubois, burgemeester van Lebbeke. Plundering-brand-moorden, gewelddaden door de Duitsers gepleegd te Lebbeke van 1914-1918, Lebbeke, A. Tirez-De Taey, 1919, 173 p.

Zodoende arriveerden er die dag in Dendermonde vele vluchtelingen uit o.m. Aalst, Opwijk en Lebbeke. Zij wilden zo snel mogelijk de Scheldebrug en de Veerbrug oversteken wat de enige route was naar het nog niet ingenomen Waasland. Vele Dendermondenaars sloten zich bij hen aan. Aan de Scheldebrug werden vele mensen onder de voet gelopen door de vluchtende menigte of kwamen onder voertuigen terecht. Tegen de avond zagen de meesten de zinloosheid van hun actie in waarop ze naar huis terug keerden⁶⁴. De dagen daarna werden de Belgische troepen steeds alerter opdat ze de komst van de Duitsers vreesden. Om de verdediging van Dendermonde te verzekeren werd de hele streek herschapen tot een woestenij⁶⁵: huizen werden afgebroken en vele bomen werden afgezaagd.

Op 2 september doken een 200tal Ulanen op nabij Lebbeke; het dorp werd echter niet zonder slag of stoot ingenomen: de Duitsers verloren 6 man. Uit wraak stak men huizen in brand en werden vele mannen weggevoerd, vermoord of als levend schild gebruikt tijdens de opmars naar Dendermonde.

Op 4 september viel de vijand de stad aan waarna de Belgische troepen zich terugtrokken over de Schelde. De Duitsers kwamen uit Aalst en Asse. Om half vijf 's ochtends reeds vielen ze Sint-Gillis binnen waar ze verwelkomd werden door kannonnen- en mitrailleurgeweld. Nadat men het dorp veroverd had namen ze ook hier wraak door burgers te fusilleren en brand te stichten. Die dag werden er daar 115 burgers gevangen genomen en gedeporteerd.

Hierna stuurde generaal Max Von Böhn, de aanvoerder van de operatie, een ultimatum naar de stad: indien men zich niet vrijwillig overgaf zou men de Dendermonde verwoesten. De Duitsers stelden dat de burgers het oorlogsrecht hadden overtreden door op de Duitse soldaten te schieten. Terwijl men de kanonnen in stelling bracht begon men reeds te plunderen. Zodoende werd suikerijfabriek 'De Vlaanders' reeds in brand gestoken voor de beschietingen op de stad begonnen.

Toen de beschieting van de stad steeds erger wordt vluchtte de bevolking zonder bezittingen de stad uit richting Veerbrug met de bedoeling het Waasland te bereiken. Intussen

⁶⁴ A. Stroobants, *Catalogus 1914...*, doc 336.33

⁶⁵ woorden van A. Dubois uit (A) Dubois, *opcit.*, (uit hoofdstuk 3) De reden waarom er hier geen paginavermelding staat is omdat de eerst 70 blz. in samengevatte vorm in het archief liggen (doc 336.28) zonder exacte paginering.

gebruikten de oprukkende Duitsers de bevolking van Sint-Gillis en Lebbeke als levend schild⁶⁶ of als steun voor hun geweren(!).

Op 4 september - om 10 uur 's morgens - gebeurde het onvermijdelijke: De Duitsers veroverden de stad en rukten razendsnel op naar de Grote Markt en de Veerbrug die de Belgen niet meer hadden kunnen opblazen; dit terwijl het Belgische leger zich volledig achter de Schelde terugtrok. De weinige burgers die nog in de stad waren achtergebleven verkeerden in levensgevaar: sommige inwoners werden - omdat ze geschoten zouden hebben - op staande voet gefusilleerd. In de stad ging men op zoek naar alle mannelijke inwoners, deze werden bij de andere gijzelaars gevoerd. Diezelfde dag nog werd de bevolking verplicht om de stad te verlaten. De gijzelaars werden door de Duitsers meegenomen, die de stad in alle rust wouden plunderen vooraleer men ze in brand⁶⁷ stak. De heer Cecil Ramlot sloeg er gelukkig in de Duitse bevelhebber majoor Von Sommerfeld te overtuigen om de grote markt en de monumenten te sparen⁶⁸.

4.2 De gebeurtenissen van 5 september 1914 tot 7 oktober 1914

De 5^{de} september om 9 uur 's morgens kwam het bevel tot *rasieren*. De soldaten werden opgesplitst in verschillende groepen die zich verdeelden over de verschillende wijken. De weinige inwoners die nog aanwezig waren dienden de Denderstad ogenblikkelijk te verlaten. Om half tien begonnen ze eraan door tegen de gevels van - en in - de huizen brandstof te spuiten. Vervolgens smeed men dan een brandende lont naar binnen⁶⁹; volgens getuigen maakte men eveneens gebruik van vuurpijlen, lichtkogels en handgranaten.

Wat ook de reden van de brand moge wezen⁷⁰, de gevolgen waren verschrikkelijk: niet alleen burgerhuizen maar ook openbare gebouwen zoals het ziekenhuis, de begijnhofkerk en

⁶⁶ De burgers slagen er wel in om zich tijdens de beschieting door de Belgen gelijktijdig te laten vallen zodat de Duitsers meer verliezen hadden dan men had verwacht. Uit (A) Dubois, *opcit.*, (hoofdstuk 3)

⁶⁷ Nu reeds worden enkele huizen in brand gestoken : die van Mestdag, Van Heule, Stevens en Rooms op de Vlasmarkt en ook enkele huizen in de buurt van Sint-Gillis binnen.

⁶⁸ (A) Stroobants, *catalogus 1914...*, doc 336.33

⁶⁹ Rapport van de Belgische legeroverheid, op 19 september: "Een compagnie was belast met de verwoesting der huizen... Om den brand aan te wakkeren, wierpen manschappen er ontvlambare stoffen in." Uit (A) Stroobants, *catalogus 1914...*, doc 336.33

⁷⁰ men dacht niet enkel aan burgers die op soldaten schoten; volgens sommigen was het een onderdeel van een groot strategisch plan, voor nog anderen was het omdat ze de burgemeester niet vonden.

het ouderlingentehuis gingen in vlammen op. De rookpluimen waren zichtbaar tot in Laarne en Destelbergen. Pas op 7 september kwam er een einde aan de brandstichtingen.

Een dag later trokken de Duitsers zich terug uit de verwoeste stad (waarschijnlijk ten gevolge van de slag aan de Marne), een negentigtal gevangen met zich meesleurend. Diezelfde dag nog, om 10 uur 's morgens, stak het Belgische leger de Schelde weer over. Ze bleven in de stad tot de 16^{de} september. Ondertussen waren ook de Dendermondenaren zelf teruggekeerd naar wat er overbleef van hun huizen alwaar ze probeerden te redden wat er te redden viel, hierbij gesteund door de brandweer die met haar overgebleven materiaal de branden poogde te blussen. De volgende weken zou de stad afwisselend in Duitse en Belgische handen vallen

Vanaf 10 september bevonden er zich terug Duitse troepen in de omgeving van Dendermonde. In ondermeer Sint-Gillis gingen zij - op iets beperktere schaal - opnieuw over tot het plunderen van huizen en het executeren van mensen. Op 16 september kwamen ze echter sterk opzetten met krachtige bombardementen die zware schade aanrichtten aan het Begijnhof en de Onze-Lieve Vrouwe Kerk (vooral aan de toren). De Belgen waren er intussen in geslaagd om de Veerbrug op te blazen.

Wat erop volgde was een gewelddadige orgie tussen de Belgische artillerie op de linkeroever van de Schelde en de Duitsers die vanuit Sint-Gillis de stad terug willen veroveren.

Vele gebouwen worden geraakt of verwoest door de 'vliegende' bommen: het stadhuis, het torentje van het vleeshuis, het begijnhof, het belfort, de fabriek van Phillips-Glazer... om er maar enkele te noemen.

Tijdens deze beschietingen waren een zestal nonnetjes uit het klooster van Sint Vincentius a Paolo er in geslaagd om - samen met enkele hoogwaardigheidsbekleders⁷¹ - 33 schilderijen uit het brandende stadhuis te redden.

Op 18 september waren de Duitsers verplicht om zich terug te trekken en kwam de stad tot 29 september opnieuw in Belgische handen terecht. De inwoners die alweer vertrokken waren keerden met een bang voorgevoel terug, De Duitsers bleven immers prominent in de stad aanwezig.

⁷¹ Nijveraar Leopold Duerinck, stadssecretaris Octaaf De Leye, schepen dr. Em. Van Winckel, burgemeester Leon Hermans van Appels, mr. Desiré ramlot en schepen O. Vermeersch.

Dinsdag 29 september sloegen de Duitsers terug met nieuwe bombardementen die andermaal grote schade aanrichtten (o.m. obussen op fabrieken, Sint-Vincentius school...). Tegen de avond hadden ze de stad heroverd.

De bedoeling van de Duitsers was om de linkeroever van de Schelde te bezetten zodat men de terugtocht van het Belgische leger uit Antwerpen kon beletten. Over de Schelde geraakten ze echter niet (mede omdat de Belgen intussen de Veerbrug hadden opgeblazen). Op 5 oktober werden Dendermonde en deze linkeroever zwaar beschoten door kanonnen. Wanneer op de avond van 6 oktober een belangrijk Duits officier sneuvelde besloten de Duitsers weerwraak te nemen door de dag nadien de stad opnieuw te beschieten. De gevolgen waren verschrikkelijk: in de buurt van de Scheldebrug ontploften regelmatig granaten, in Sint-Gillis stonden huizen in brand en op de Grote Markt stonden enkel de huizen in zuid-oostelijke richting nog recht. Op diezelfde 6 en 7 oktober werden de inwoners van Dendermonde, Appels en Sint-Gillis nogmaals uit hun huizen verdreven waarna de Duitsers alweer begonnen te plunderen.

Vanaf 12 oktober mocht men terugkeren naar zijn huizen. Dendermonde zou 4 jaar lang een bezette stad blijven.⁷²

Antwerpen?

⁷² Tien burgers zouden sterven door vijandelijk geschut. De Heer Frans Van Wesemael kwam om in vlammen van het burgerlijk hospitaal. SAD, Schade aan Gebouwen en Personen, doc 336.2

IV. Het Politieke Leven

1. Het Bestuur

1.1 Het Gemeentebestuur⁷³

Het gemeentebestuur van Dendermonde was homogeen katholiek. Gedurende de oorlogsjaren werd het schepencollege vertegenwoordigd door burgemeester Bruyninx, schepenen Van Winckel en secretaris De Leye. Het bestuur vond een onderkomen in het Sint-Vincentius à Paolo klooster dat door de brand gespaard was gebleven. Eén van de eerste zaken waar ze zich mee bezig hielden was het vrij krijgen van de door de Duitsers weggevoerde inwoners die naar kampen zoals Soltau en Senneslager waren gestuurd⁷⁴. Op 16 december 1914 en 2 februari 1915 kwamen ze vrij.

Verdere problemen voor het burgerlijk bewind waren de woningnood (waar men vanaf maart 1915 met het plan Sterck op de proppen kwam (zie infra)) en de voedselbevoorrading: de graanprijs werd door de boeren immers kunstmatig hoog gehouden. Om de noodlijdende bevolking te helpen werden de hulpkomiteiten - onder impuls van schepenen Van Winckel - opgericht. Dezen werden financieel gesteund door het gemeentebestuur dat ettelijke miljoenen diende te lenen om de levensmiddelen voor de behoeftige bevolking te bekostigen⁷⁵.

Op diverse aangehaalde onderwerpen zoals de woningnood, de bevoorradingsproblematiek en de hulpkomiteiten zullen we in het volgende hoofdstuk terug komen.

1.2 Het arrondissement Dendermonde.

Op nationaal vlak was de katholieke partij in 1884 aan de macht gekomen via de schoolstrijd en ze zou deze positie blijven behouden tot aan de eerste wereldoorlog. De katholieke partij in Dendermonde vertegenwoordigde ten tijde van de parlamentsverkiezingen van 24 mei

⁷³ Aangezien de uitslagen van de vooroorlogse verkiezingen in de brand gebleven zijn kunnen we geen stemmenaantal geven en moeten we ons hier behelpen met wat we in andere bronnen konden terugvinden.

⁷⁴ (Y) Segers, "Een biografie van Leo Bruyninx (1866-1929), volksvertegenwoordiger en burgemeester van Dendermonde", Gedenkschriften van de Oudheidkundige kring van Dendermonde, 1996, pg 146

⁷⁵ (Y) Segers, opcit., pg 149

1914 vooral de burgers-middenstanders en de boeren. De drie katholieke volksvertegenwoordigers waren de heren Bruyninx (de oorlogsburgemeester) en Vermeersch uit de eerste groep en de heer Tibbaut die de landbouwers vertegenwoordigde⁷⁶.

Het socialisme brak in Dendermonde en omstreken moeilijk door. In 1885 en 1886 waren er sporadische acties maar tussen 1886 en 1891 was er geen socialistische activiteit. Toen men in 1890 begon met de campagne voor algemeen stemrecht leidde dit tot heel wat incidenten⁷⁷. In datzelfde jaar echter begonnen de socialisten nauw samen te werken met de progressieve vleugel van de liberale partij: ze mochten hun lokalen gebruiken en begonnen samen op meetings te verschijnen.

In 1910 was het socialisme echter nog altijd niet doorgebroken in het land van Dendermonde. Het was de door Anseele gestuurde Hippoliet Van Meulebroecke die op 21 augustus 1910 de Socialistische Arrondissementsfederatie mee oprichtte, die een basis zou vormen voor het geleidelijk aan populairder worden van het socialistische gedachtegoed⁷⁸.

Bij het begin van wereldoorlog I had de - traditioneel anti-militaristische - BWP verklaard zich te zullen engageren in de strijd. Door de "godsvrede" werden dan ook 2 socialisten (Vandervelde en Brunet) opgenomen in de regering in ballingschap. In heel België werkte de partij mee aan de werking van de Nationale Hulp en Voedingskomiteiten. Op 5 december 1917 werd in Dendermonde door hen, de coöperatieve bakkerij 'De Vrede' opgericht. Men zette zich dus mee in voor een verbetering van de voedselsituatie van de bevolking⁷⁹. Het waren initiatieven zoals deze die hun populariteit onder de bevolking danig verhoogden.

Vanaf de stichting in 1846 tot de schoolstrijd van 1884 was de liberale partij meestal aan de macht geweest; vanaf dan zaten ze - tot wereldoorlog I - in de oppositie. In 1887 was er een scheuring in de partij tussen de doctrinairers en de progressisten. Het waren deze laatsten die nauw gingen samenwerken met de socialisten maar die uiteindelijk gedeeltelijk door hen en

⁷⁶(P) De Cock, Een strenge plicht: de kamerverkiezingen in het arrondissement Dendermonde, 1919-1939, Onuitgegeven Licentiaatsverhandeling RUG, 1990, pg 31 (Prom: prof. dr.R Van Eenoo).

⁷⁷(P) De Cock, opcit., pg 36

⁷⁸(P) De Cock, opcit., pg 37

⁷⁹(G) Van Goethem, opcit., pg90-91

gedeeltelijk door de liberale partij zouden opgeslokt worden⁸⁰. De band tussen de socialisten en de liberalen was in Dendermonde trouwens over het algemeen vrij goed aangezien ze in 1894 samen op een kartellijst stonden. Bij De 'blauwen' behoorden enkele behoudsgezinde figuren maar eveneens personen die: geliefd waren bij het volk, in het arrondissement verantwoordelijk waren voor vele sociale verwezenlijkingen, en algemeen enkelvoudig stemrecht in hun verkiezingscampagne van 1908 hadden staan.

In 1914 waren zij de tweede partij van het arrondissement met 27% van de stemmen, ze mochten aldus een volksvertegenwoordiger naar de kamer sturen.

Pas in 1919 zouden de kaarten danig herschud worden: De invoering van het algemeen stemrecht zou voor de doorbraak van de socialisten zorgen én de reden worden voor de sterke terugval van de liberalen. In het arrondissement bleven de katholieken de grootste partij maar ook zij zouden stemmen verliezen.

Nationaal diende men vanaf dan te werken met coalitieregeringen.

1.3 Leo Bruyninx (1866-1929): oorlogsburgemeester van Dendermonde.

Leo Bruyninx werd geboren op 22 september 1866 als zoon van wijnhandelaar Jan Emmanuel en Josephine-Joanna Van Obbergh. De wijnhandel floreerde goed en Jan Emmanuel betaalde voldoende belasting om begin jaren 70 bij de gemeentekiezers te behoren⁸¹.

In 1886 ging Bruyninx rechten studeren in Leuven waar hij zich in het studentenleven stortte: Hij werd er actief opsteller van het studentenblad "Ons Leven" en werd bestuurslid van de Oostvlaamse Gouwgilde.

"Ons Leven" was een katholiek en Vlaamsgezind tijdschrift dat op 15 oktober 1887 van start ging onder impuls van Adelfons Henderickx. Het oprichten van het blad hield verband met de Vlaamse eis tot tweetaligheid in de 'Société Générale des Etudiants'. Bruyninx schreef onder de schuilnaam Leonidas welgeteld 4 artikels: ééntje in het tweede nummer en telkens één in de nummers van januari, februari en maart in 1889⁸². Waarom hij ermee stopte is niet duidelijk; misschien eisten zijn studies te veel tijd op (in 1890 werd hij immers doctor in de

⁸⁰ (P) De Cock, opcit., pg 40

⁸¹ (Y) Segers, opcit., Pg 136

⁸² (Y) Segers, opcit., Pg 139

rechten).

Uit zijn artikels kunnen we leren dat Bruyninx behalve christelijk en Vlaamsgezind ook sociaal geëngageerd was. Hij was zowel tegen de Franstalige burgerij die de Vlamingen onder de knoet wilden houden als tegen de socialisten die de arbeiders van de katholieken probeerden af te snoepen én de rol van het geloof zelf aantastten.

In 1893 werd Bruyninx advocaat aan de Balie van Dendermonde wat het begin was van een indrukwekkende loopbaan: een jaar later was hij reeds plaatsvervangend rechter bij de Rechtbank van Eerste Aanleg, vanaf 1904 werd hij raadslid in de Tuchtraad van de Orde van Advocaten en hij kreeg verschillende keren de benoeming van Stafhouder van de Balie (Een functie die hij ook tijdens de WO I bleef uitoefenen).

In 1902 huwde Leo met Margareta Vermeire, de dochter van een Hams politicus en eigenaar van een touwslagerij. Ze kregen zes kinderen. Het gezin was niet onbemiddeld maar was - ondanks hun afkomst - zeker niet rijk te noemen. Bruyninx hield zich ook bezig met de verkoop van gronden.

Zijn politieke loopbaan begon in 1895 toen hij zich kandidaat stelde voor de gemeenteraadsverkiezingen. Binnen de Katholieke partij behoorde hij tot de stand van de burgers-middenstanders. Opvallend hierbij was dat zijn politiek niet erg opportune Vlaamsgezindheid ondertussen verdwenen bleek te zijn. Bruyninx werd met glans verkozen; hij haalde evenveel stemmen als burgemeester Omer Van Damme⁸³.

Bruyninx was ontzettend populair bij de kiezers: Ook bij de verkiezingen van 1903 en 1911 haalde hij het grootste aantal stemmen. Dit kwam volgens Yves Segers⁸⁴ omdat hij zich op lokaal vlak voor verschillende maatschappelijke problemen en groepen⁸⁵, getuige zijn betrokkenheid met de mutualiteits- en middenstandsproblematiek, inzette.

In 1908 werd hij samen met baron Emile Tibbaut voor de eerste keer als volksvertegenwoordiger verkozen in de nationale verkiezingen. In 1912 lukte dit opnieuw en werden er in het arrondissement zelfs drie katholieken - Bruyninx, Tibbaut en Van Sande - naar de kamer gestuurd. De eerste twee jaren van zijn mandaat stelde Bruyninx -

⁸³ (Y) Segers, *opcit.*, pg 141

⁸⁴ (Y) Segers, *Loc.cit.*

⁸⁵ Hij speelde een belangrijke rol in de verschillende comités van onderstand, hij was een bestuurslid bij de verbonden der Pensioen-, Zieken- en invaliedenkassen, hij bezocht de gevangenen enz.

samen met zijn oude medestander Hendericks - vooral vragen aangaande de bevordering van het Nederlands in het onderwijs en de overheidsadministratie⁸⁶. Daarna verdween dit thema van zijn persoonlijke politieke agenda.

Bruyninx bleef samen met Tibbaut en Van Sande (vanaf 1912) wel veel opmerkingen maken met betrekking op de toestand in Dendermonde. Zo werd er in de kamer aandacht gevraagd voor het overstromingsgevaar van de Schelde, voor zuiverder water voor diezelfde rivier en voor gemakkelijker toegangswegen naar Dendermonde.

Na het plotse overlijden van Omer Van Damme werd Bruyninx, die op dat moment nog niet kon beseffen wat voor moeilijke tijden er op komst waren, in februari 1914 aangesteld als burgemeester. Toen de oorlog begon stuurde het gezin Bruyninx-Vermeir hun kinderen veiligheidshalve naar familieleden in het West-Vlaamse Tielt. Wanneer op 4 september de zware beschietingen begonnen voegde de burgemeester zich samen met zijn vrouw bij de vluchtelingen aan de Veerbrug. Hij vluchtte naar zijn broer Raymond in Zelzate. Toen hij te horen kreeg wat er in Dendermonde gebeurd was kreeg hij een inzinking waardoor hij enkele dagen in bed moest blijven liggen⁸⁷: hij verweet zichzelf dat hij door zijn afwezigheid de Duitse brandstichting niet had kunnen tegenhouden.

Zoals hierboven reeds gezegd was het voor het gemeentebestuur niet evident om het openbaar leven in de stad te organiseren. Daarenboven dienden Bruyninx en de zijnen regelmatig met de Duitsers te onderhandelen waarbij ze poogden om de waslijst reglementeringen en opeisingen af te zwakken.

Soms ging de burgemeester zwaar in de clinch met de bezetters:

1. Toen men begon met mannen op te eisen om in Duitsland te gaan werken werden de gemeentebesturen gedwongen om aan de Duitse Kommandantur lijsten af te geven met de namen van de werklozen. Bruyninx weigerde echter resoluut:

“...Maar van ons de lijsten opvorderen waarop wij de medeburgers opgeven die moeten weggesleurd worden, dat is te veel eischen, en zulke bevelen, die strijden met onze vrijheid, kunnen wij niet uitvoeren... En indien gij mij naar het gevang of naar Duitschland zelf wil zenden, dan sta ik voor u.”⁸⁸

⁸⁶ (Y) Segers, *opcit.*, Pg 145

⁸⁷ (Y) Segers, *opcit.*, pg 147

⁸⁸ Stad Dendermonde, *opcit.*,pg 27

Hierdoor moesten de Duitsers zelf op zoek gaan naar de werklozen, waardoor velen van een verplicht verblijf in Duitsland gespaard bleven.

2. De 4^{de} november 1918 eiste Kommandant Von Gall alle klokken en standbeelden op. Deze zouden in Duitsland gesmolten worden en omgebouwd worden tot kanonnen. Ook hiertegen verzette Bruyninx zich in alle hevigheid. Von Gall, verbijsterd door deze tegenstand, nam enkel het grote uurwerk van de stadstoren mee⁸⁹.

Net na de oorlog pleitte hij in zijn hoedanigheid van volksvertegenwoordiger in de kamer regelmatig voor het toewijzen van vergoedingen voor allerhande oorlogsslachtoffers. Op 19 juni 1919 nam hij echter ontslag als burgemeester en – een tijdje later – als volksvertegenwoordiger. Hij was plots doof geworden waardoor hij zijn functies niet meer naar behoren kon uitvoeren.

Vanaf dan besteedde hij zijn tijd aan het schrijven van een geschiedenis van Dendermonde. Hij stierf op 18 oktober 1929.

⁸⁹ (Y) Segers, opcit., pg 149

2. De Vlaamse beweging

2.1 De Vlaamse beweging in België tijdens Wereldoorlog I

Om hun inval in België te rechtvaardigen legden de Duitsers gretig de nadruk op de Vlaamse kwestie: België was een kunstmatig land, geschapen uit politieke akkoorden, waar de Vlaamse(=Germaanse) bevolking werd achteruitgesteld tegenover de Franstaligen. Indien België een kunstmatig land was zou de Duitse inval minder misdadig zijn; de grenzen konden dan herschikt worden met als doel de Vlaamse bevolking uit haar ketenen te bevrijden⁹⁰. Een verdeeld België zou het gevoel van nationale eenheid aantasten wat dan weer de Duitsers in de kaart zou spelen.

De Vlaamse beweging was voor de oorlog echter niet pangermanistisch aangelegd. De eerste successen van de Flamenpolitik waren dan ook bescheiden. Twee weken na de verovering van Gent ontstond daar echter de beweging 'Jong-Vlaanderen' die zou pleiten voor een aansluiting van Vlaanderen bij Duitsland⁹¹. De Friese dominee Domela kwam binnen deze groep naar voren als leider. Zij waren ook medeverantwoordelijk voor het ontstaan van 'De Vlaamse Post', een pro-Duitse krant die verplicht door heel het land moest verspreid worden.

De meeste burgers, onder wie vele flaminganten, keerden zich echter tegen dit blad en de verkoopcijfers waren desastreus. Ook andere initiatieven komende uit de Flamenpolitik riepen weerzin op bij de bevolking⁹². Tegen juni 1915 stond de Vlaamsgezinde opinie nog steeds weinig welwillend tegenover de Duitsers⁹³.

De bezetters begonnen echter subtieler te werk te gaan. Steeds meer Duitse academici werden werkzaam in de Flamenpolitische Abteilung en het gevoerde beleid werd steeds Vlaamsgezinder wat bijvoorbeeld duidelijk werd ten aanzien van de pers en het onderwijs. De Duitse administratie wou ook werk maken van een vernieuwde taalwetgeving, wat scherp contrasteerde met de aandacht die het Belgische parlement voor deze materie had. Langzaamaan begon men in Vlaamsgezinde kringen meer en meer aan populariteit te

⁹⁰ (S) De Schaepdrijver, *opcit.*, pg 143

⁹¹ (S) De Schaepdrijver, *opcit.*, pg 148

⁹² Zoals het idee om Waalse krijgsgevangenen burgers strenger te behandelen dan Vlaamse.

⁹³ (S) De Schaepdrijver, *opcit.*, pg 151

winnen.

Dit had ook te maken met de zogezegde anti-Vlaamse houding langs Franstalige zijde. Bepaalde francofoon gezinde uitspraken en artikels, van o.m. Maurice Maeterlinck werden volgens Lode Wils⁹⁴ overtrokken door de gespannen oorlogssfeer. Het waren de collaborerende pers en de Duitse propagandastroom die deze uitspraken uit hun context rukten om zodoende de Belgische godsvrede te verbreken.

Volgens de nationalisten was dit dan weer het teken dat de hele Vlaamse beweging geleid werd door de pangermanisten⁹⁵.

Binnen de Vlaamse beweging ontstonden er twee groepen: de activisten en de passivisten. De eersten wilden koste wat kost hervormingen die de Vlamingen ten goede zouden komen, hiervoor was een samenwerking met de Duitsers allesbehalve uitgesloten.

De tweede groep meende dat men de taalkwestie intern diende op te lossen, zij bleven trouw aan de Belgische staat.

Sofie De Schaepdrijver maakt er ons in haar boek 'De Grote Oorlog' attent op dat het voor de activisten eerder een kwestie was van het eigen volk boven de staat te verkiezen. Zij verweten de passivisten ervan niet te willen inzien dat het *'hier geen taalprobleem maar een volksprobleem betrof'*⁹⁶.

Intussen won de Vlaamse Beweging terrein aan het front. Door het verspreiden van frontblaadjes die de deugdelijke Vlaamse volksziel prezen zagen de Vlaamsgezinden aan het front - in hun hoedanigheid van brave jongens die hun levens in de waagschaal stelden voor het volk - zich reeds als de nieuwe leiders van het 'Vlaanderen'⁹⁷, althans het beeld ervan dat werd opgeroepen in de frontliteratuur. Zij verwachtten in elk geval dat ze een belangrijke rol zouden kunnen spelen in het politieke universum dat na de oorlog in België en in Vlaanderen zou ontstaan.

Deze beweging zou na de oorlog de frontbeweging worden genoemd.

Na verloop van tijd werden de meetings van de Vlaamsgezinden aan het front echter

⁹⁴ (L) Wils, Flamenpolitiek en aktivisme, Vlaanderen tegenover België in de eerste wereldoorlog, Leuven, s.d., pg 19-26

⁹⁵ (L) Schepens, Koning Albert, Charles de Broqueville en de Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Weereldoorlog, Lannoo, 1982, pg 49-50

⁹⁶ (S) De Schaepdrijver, opcit., pg 154-155

⁹⁷ (S) De Schaepdrijver, opcit., pg 197

verboden. Als gevolg hiervan werd de - vanaf dan - clandestiene beweging er een van ingewijden die haar activiteiten nog zou opvoeren⁹⁸. Het bleef echter een organisatie met een beperkt aantal leden. De leden waren overigens koningsgezind en wilden voort vechten voor het volk⁹⁹.

Het ontslag als leraar van de activist René De Clerck, die in 'De Vlaamsche Stem', waar hij hoofdredacteur van was, een opruiend artikel had geschreven zorgde ervoor dat het *Deary* activisme aan sympathie won bij jonge intellectuelen zoals Willem Elschot en Paul Van Ostaijen. In de bezette stad Antwerpen was het activisme een nieuwe en opwindende uitdaging die dwars tegenover de sleur van het dagelijkse leven stond¹⁰⁰.

De activisten waren uiteraard gecharmeerd door de interesse van de bezetter in de Vlaamse zaak, zeker wanneer deze één van de belangrijkste eisen van de vooroorlogse Vlaamse beweging inwilligde: De vernederlandsing van de Gentse universiteit.

Op 18 maart 1916 werden hoogleraars Paul Fredericq en Henri Pirenne naar Duitsland gedeporteerd om dat zij hiertegen hadden geprotesteerd. Deze maatregel zorgde voor protest in binnen- en buitenland. Het maakte De Gentse Universiteit er in elk geval niet populairder op.

De vraag die vele Vlaamsgezinden zich stelden was of dit al dan niet een goede zaak was. Langs de ene kant werd een belangrijk programmapunt van de beweging ingewilligd langs de andere kant ging het initiatief uit van de bezetters. Tegen de oprichting werd verscheidene malen betoogd maar langs de andere kant verzamelden de activisten 105 handtekeningen voor¹⁰¹. Ook andere flaminganten (zoals Lodewijk Dosfel en August Borms) stonden minder twijfelachtig tegenover het idee van de Vlaamsche Hogeschool, aangezien men niets onpatriottisch zag in het aanvaarden van een beslissing die -hoe dan ook- de juiste was.

Aan het front stonden de Vlaamse frontbladen achter het idee van de bezetter.¹⁰²

Slechts 7 professoren verbonden aan de vooroorlogse universiteit werden bereid gevonden

⁹⁸ (S) De Schaepdrijver, opcit., pg 199

⁹⁹ (S) De Schaepdrijver, opcit., pg 212

¹⁰⁰ (S) De Schaepdrijver, opcit., pg 158

¹⁰¹ (L) Schepens, opcit., pg 111-112

¹⁰² (S) De Schaepdrijver, opcit., pg 163

om te doceren aan de nieuwe Vlaamse Hogeschool. Onder de docenten bevonden zich enkele radicale Vlaamsgezinde jongeren¹⁰³ (uit de groep rond Jong-Vlaanderen).

Toen de Hogeschool in oktober 1916 van start ging studeerden er slechts 50 studenten, tegen het einde van het academiejaar was dat aantal echter opgelopen tot 140. Een jaar later waren er reeds 400 studenten maar hieronder bevonden zich ook jongens die enkel en alleen aan de Duitse opeisingen probeerden te ontsnappen¹⁰⁴.

De Hogeschool moest een kweekplaats worden voor de Vlaamse elite maar na de eerste examens zou duidelijk worden dat men nog een hele weg had af te leggen: het aantal geslaagde studenten viel immers nogal tegen. Tijdens het tweede jaar legden slechts 66 studenten examens af¹⁰⁵.

De vernederlandsing van de universiteit van Gent moge dan in bredere kringen voor een aanvaarding van het activisme hebben gezorgd; toch bleef de meerderheid van de flaminganten, om nog maar te zwijgen van de rest van de Vlaamse bevolking, de onderwijsinstelling afwijzen. Velen - zoals Camille Huysmans - distantieerden zich openlijk van al diegenen die aan het initiatief wilden meewerken.

Vanaf de tweede helft van 1916 begon de bezetter werk te maken van een bestuurlijke scheiding van België; deze werd op 21 maart 1917 uitgeroepen. De bedoeling was enerzijds om de gemiddelde Vlaming los te weken van de Belgische identiteit (ten voordele van de Vlaamse) en anderzijds om - in geval men de oorlog niet zou kunnen winnen - toch een blijvende invloed te kunnen uitoefenen in een verscheurd België¹⁰⁶. De ambtenaren van de deelstaat Vlaanderen kwamen uiteraard uit activistische hoek. Maar net zoals dat bij de Gentse Universiteit het geval was bleken deze ambtenaren - op zijn zachtst gezegd - niet allemaal even competent te zijn. De Belgische regering in ballingschap had overigens laten weten dat medewerking aan deze bestuurlijke scheiding na de oorlog zwaar bestraft zou worden.

Sommige activisten drongen aan op nog meer zelfbestuur en op aandringen van de Jong Vlamingen zou dan ook de Raad van Vlaanderen opgericht worden.

Onder impuls van germanist Pieter Tack en classicus Josué De Decker, hoogleraren aan de

¹⁰³ (A) Capiteyn, Gent en de Eerste Wereldoorlog, Stad Gent, 1991, pg 51

¹⁰⁴ (A) Capiteyn, Loc.cit.

¹⁰⁵ (S) De Schaepdrijver, opcit., pg 168

¹⁰⁶ (S) De Schaepdrijver, opcit., pg 257

Gentse Universiteit, kwamen er in februari 1917 125 activisten in Brussel samen om deze Raad op te richten. Enkelen van hen reisden af naar Berlijn om de kanselier te vragen de bestuurlijke scheiding te laten doorvoeren¹⁰⁷. Dit zou gebeuren maar de eis om zelfbestuur werd afgewimpeld.

De Duitsers gebruikten foto's van dit bezoek echter als propagandamateriaal om aan te tonen dat het de Vlamingen zelf waren die om bescherming en hulp kwamen vragen¹⁰⁸. De publieke opinie in Vlaanderen reageerde verbolgen toen men hoorde dat er in het grootste geheim een Raad van Vlaanderen was opgericht, vooral toen de foto's van het bezoek aan de kanselier de ronde gingen doen. In een manifest uit maart 1917 veroordeelden 77 'Vlaamse notabelen de Raad en stelde men dat de bestuurlijke scheiding niet tot het programma van de Vlaamse beweging behoorde¹⁰⁹. Eerder gematigde Vlaamsgezinden zoals Lodewijk Dosfel wilden overigens niets met de hele onderneming te maken hebben terwijl mensen zoals dominee Domela dan weer vonden dat de hervormingen niet ver genoeg gingen.¹¹⁰

Binnen de Raad van Vlaanderen bleven de radicalen ijveren voor zelfbestuur. Eind 1917 riep de Raad dan ook de zelfstandigheid van Vlaanderen uit en ging men over tot het samenstellen van een regeringscommissie. De Duitsers steunden deze actie echter niet en gaven deze commissie enkel adviserende bevoegdheid¹¹¹.

Op 30 januari 1918 ondertekenden alle bekende passivisten een manifest waarbij men nogmaals onderstreepte dat de Raad het Vlaamse Volk helemaal niet vertegenwoordigde en dat de zelfstandige staat Vlaanderen nooit het doel was geweest van de Vlaamse beweging: Men was voor de Belgische staat en tegen het gebruik van het Frans als éénheidstaal. Dit en niets anders was het doel van de Vlaamse beweging¹¹².

De vrijwel volledig georchestreerde, en door de Duitsers verplichte, verkiezingen voor de regeringscommissie werden een ramp: Overal in het land werden massale tegendemonstraties georganiseerd en werden de activisten bedreigd, bekogeld of

¹⁰⁷ (A) Capiteyn, *opcit.*, pg 58

¹⁰⁸ (S) De Schaepdrijver, *opcit.*, pg 263

¹⁰⁹ (S) De Schaepdrijver, *opcit.*, pg 263

¹¹⁰ (A) Capiteyn, *Loc.cit.*

¹¹¹ (A) Capiteyn, *opcit.*, pg 59

¹¹² (S) De Schaepdrijver, *opcit.*, pg 278-279

uitgejouwd.¹¹³ Zowel de bezetter als de activisten moesten er rekening mee houden dat de Belgische bevolking de Duitsers haatte en dat men de activisten - wat ze er zelf ook tegen in probeerden te brengen – bleef zien als landverraders die meeheulden met een meedogenloze vijand. De bezetters begonnen in te zien dat de Flamenpolitiek een mislukking was waardoor hun relatie met de radicale flaminganten zienderogen verslechterde, deze laatsten waren dan weer enorm geïrriteerd omdat Vlaanderen geen zelfbestuur en de Raad geen daadwerkelijke macht kreeg.

Op 11 juli(!) 1918 deed de Duitse kanselier Von Hertling in de Rijksdag de belofte dat België na de oorlog als een zelfstandige staat zou hersteld worden¹¹⁴.

Alhoewel het einde van de oorlog duidelijk in zicht was bleven de activisten miljoenen pamfletten over heel Vlaanderen verspreiden. Niets mocht echter baten want na de wapenstilstand werden de vernederlandsing van de Gentse Universiteit, alle besluiten van de Raad van Vlaanderen (en de raad zelf) en de bestuurlijke scheiding door het naoorlogse bewind verworpen. Vele activisten (én ook andere leden van de Vlaamse beweging) kwamen in de gevangenis terecht of vluchtten naar het buitenland. Ze moesten er mee leren leven dat hun collaboratie de Vlaamse zaak meer kwaad dan goed had gedaan.

2.2 De Vlaamse beweging in Dendermonde voor Wereldoorlog I¹¹⁵

Na de onafhankelijkheid van België onderging Dendermonde een vrij vlugge verfransing. In 1845 werd de lettergilde 'De Vlaemsche Taelminnaars' opgericht die na haar stichting begon met zich te abonneren op een tiental Vlaamse dag- en weekbladen en met de uitbouw van een bibliotheek¹¹⁶. Op 26 maart 1847 ging deze maatschappij - door toedoen van de Franstalige burgerij - reeds ten onder.

Nadat o.m. initiatieven zoals de 'Nederduitse Bond'(liberaal gezind) het Nederlands in ere probeerden te houden hield, vanaf de Dendermondse oprichting in 1877, het Katholieke Davidsfonds de fakkel van de Vlaamse beweging brandende. Het Davidsfonds kon altijd

¹¹³ (S) De Schaepdrijver, *opcit.*, pg 278-279

¹¹⁴ (S) De Schaepdrijver, *opcit.*, pg 286

¹¹⁵ De informatie uit dit hoofdstuk komt vooral uit (L) Pee, Het Heilige Maagdcollege, 1834-1984, Bijdrage tot de geschiedenis van het Onderwijs in het Dendermondse, Dendermonde, 1996, pg 313-331

¹¹⁶ (L)Pee, *opcit.*, 1996, pg. 313

rekenen op de steun van de katholieke partij en van de parochiepriesters in het verspreiden van haar cultuurflamingantische boodschap¹¹⁷: zo poogde men, het openbaar leven te vernederlandsen (vervangen van franstalige uithangborden enz.), werd er een Vlaamse bibliotheek ingericht en stimuleerde men het Nederlandstalig onderwijs maar er werd vooral ook aandacht besteed aan de sociale en economische toestand van de bevolking. Ook na de eerste wereldoorlog zou het Davidsfonds zich blijven bezighouden met de Vlaamse zaak¹¹⁸.

In 1887 werd 'De Vlaemsche Onpartijdige Kring' opgericht. Deze geheime organisatie hield zich ongeveer met dezelfde zaken bezig als het Davidsfonds maar dan met veel meer assertiviteit. Ze verspreidden plakbrieven gericht tegen 'franskiljons' en klaagden diverse taalkundige wantoestanden aan¹¹⁹. Hun acties werden echter regelmatig opgeëist door andere verenigingen.

In 1892 vormde – na eerst hiervoor toestemming te hebben gekregen van de Brusselse afdeling - voorzitter Herman Gijssels de 'Onpartijdige Kring' om tot de Dendermondse afdeling van de 'Vlaamse Wacht'. Tegen het einde van 1894 hadden ze reeds 55 leden¹²⁰. De 'Wacht' – dat geen geheim genootschap was - zette de activiteiten van haar voorganger voort maar zocht ook meer aansluiting bij andere Vlaamsgezinde groeperingen. Ze ijverden o.m. voor een correcte toepassing van de taalwetten en organiseerden meetings over met Vlaanderen gelieerde onderwerpen.

Hun belangrijkste verdienste bleef echter het organiseren van de 11-juli viering¹²¹ te Dendermonde. Na een bescheiden start werd dit jaar na jaar een luisterrijke viering waar op den duur ook het stadsbestuur zich bij neerlegde en min of meer aan meewerkte.

Lodewijk Dosfel, die één van de voornaamste figuren binnen de Vlaamse beweging zou worden, was diegene die te Dendermonde een Vlaamse studentenbond zou oprichten binnen de muren van het Heilige Maagdcollège waar hij naar school ging. Dit gebeurde in 1892: de vroegrijpe Dosfel was toen 12 jaar en zat in de 4^{de} Latijnse (dit zou nu het 3^{de} jaar zijn)¹²². De studentenbond smokkelde Vlaamsgezinde tijdschriften zoals 'De Vlaemsche Vlagge' de

¹¹⁷ (L) Pee, opcit., pg 314

¹¹⁸ (L) Pee, Loc.cit

¹¹⁹ (L) Pee, opcit., pg 317

¹²⁰ (L) Pee, opcit., pg 318

¹²¹ (L) Pee, opcit., pg 320

¹²² (L) Pee, opcit., pg 324

school binnen die ze aan de internen lieten lezen. Op 11 juli liepen alle leden deftig gekleed, men beloofde zorg te dragen voor de moedertaal en men kon elkaar herkennen door een leeuweschildje in een knoopsgat te naaien. Tot zware incidenten met de schooldirectie kwam het niet, deze liet sommige praktijken zelfs oogluikend toe.

Buiten de collegemuren werd op 20 augustus 1896, wederom door Dosfel, 'Jong maar Moedig' opgericht dat eigenlijk een soort van vakantiebond was verbonden aan de 'gewone' studentenbond. Het was een soort jeugdbeweging waar de ouderen op de kleinsten pasten en waar liederen gezongen en opstellen voorgedragen werden. De leden kwamen uit de hoogste klassen van de humaniora en van de normaalscholen, ook seminaristen en studenten mochten lid worden. Deze organisatie wou uiteraard het gebruik van de moederstaal stimuleren én de leden voorbereiden op de grote Vlaamse beweging¹²³. Als vergaderlokaal gebruikten ze in eerste instantie een bouwvallige zaal van de Katholieke Burgerskring op de Veemarkt. Later zouden ze naar een zaaltje boven een herberg in de Ridderstraat verhuizen. Bij haar oprichting had de organisatie 22 leden. De scholieren die tot de 'studentenbond' behoorden waren ook lid van 'Jong maar Moedig'.

'Jong maar moedig' sprak niet enkel Dendermondenaren aan maar ook mensen uit streken rond Lokeren en Klein Brabant. Dit had veel te maken met de persoonlijkheid van Dosfel, die niet zo zeer bekend stond als een 'schitterend' spreker maar door zijn charisma anderen wel aan het werk kon zetten¹²⁴.

Dosfel zou in het eerste decennium van de twintigste eeuw uitgroeien tot een begenadigd publicist en redenaar die - ondanks zijn benoeming, in 1910, tot juridisch adviseur van het ministerie van spoorwegen - zou blijven ijveren voor Vlaamse kwesties zoals de vernederlandsing van de Gentse universiteit. Hij bleef voor vele Dendermondse jongeren, en dan vooral voor die van het college, een groot voorbeeld: Hij maakte hen vertrouwd met en enthousiast over de Vlaamse problematiek en beweging¹²⁵.

Net voor de eerste wereldoorlog waren de prominente figuren in de Dendermondse studentenbeweging Jozef Coppens en Wies Moens. Hun spreekbeurten zouden getuigen van

¹²³ (L) Pee, opcit., pg 325

¹²⁴ (L) Pee, opcit., pg 326

¹²⁵ (L) Pee, opcit., pg 331

“een diepgaande Vlaamse, letterkundige en sociale betrokkenheid¹²⁶.”

¹²⁶ (L) Pee, Loc.cit

2.3 De Vlaamse beweging in Dendermonde tijdens Wereldoorlog I.

2.3.1 Wies Moens

Doordat Dendermonde - en het college - in puin lagen was er een einde gekomen aan de activiteiten van de 'Vlaamse Studentenbond' en van 'Jong maar Moedig'. Van de eerste lichten leden van de bond waren de meeste trouwens reeds afgestudeerd.

Om deze leemte op te vullen stelde Wies Moens bij aanvang van het schooljaar 1915-1916 aan zijn leraar, Jozef Van De Velde, voor om een nieuwe Vlaamse kring op te richten voor de leerlingen van de hoogste klassen doch dit werd niet toegelaten door de schooloverheid¹²⁷. Omdat men deels door de verwoesting van Dendermonde en deels door de onwil van het college geen nieuwe Vlaamse studentenbond in het Dendermondse kon oprichten weken de Vlaamsgezinden uit naar enkele nabijgelegen gemeenten, meer bepaald Hamme en Zele¹²⁸.

Maurits De Meyer en Wies Moens stonden aan het hoofd van de Hamse Studentenbond 'Met Woord en Daad' en Maurits De Smet nam de leiding waar van de Zeelse Bond 'Trou moet Blijcken'. Tot deze laatste behoorde ook Edmond Rubbens die zich na de oorlog bij de christen-democratische strekking van de Katholieke partij zou vervoegen.¹²⁹

Toen 'Met Woord en Daad' in de paasvakantie van 1916 een vergadering organiseerde (voor een honderdtal aanwezigen) kwam Dösfel daar pleiten voor inschrijving aan de vernederlandste Gentse Universiteit. Maurits De Meyer en Wies Moens lieten zich, onder invloed van Dösfel, inschrijven¹³⁰.

Hierboven werd reeds vermeld dat de resultaten van de studenten aan de Gentse universiteit eerder pover waren, dit was echter niet het geval voor Wies Moens: Hij behoorde tot die kleine groep die het studentenleven domineerden en achteraf nog naam maakten¹³¹.

De studentenbond 'Met Woord en Daad' was niet alleen bezig met het eigen verleden te

¹²⁷ (L) Pee, *opcit.*, pg 332

¹²⁸ (L) Pee, *Loc.cit.*

¹²⁹ (P) De Cock, *opcit.*, pg 32

¹³⁰ (L) Pee, *Loc.cit.*

¹³¹ (A) Capiteyn, *opcit.*, pg 51.

romantiseren maar was ook bekommerd om de sociale en intellectuele nood van het Vlaamse volk, in Hamme zelf kon 56% van de bevolking niet lezen of schrijven¹³². Moens zelf zou hevig protesteren tegen de opeising van werklieden door de bezetter. Na de oorlog kwam hij, door zijn activisme, in de gevangenis terecht.

2.3.2 Lodewijk Dosfel

Dosfel is in het algemene hoofdstuk over 'de Vlaamse Beweging tijdens Wereldoorlog I' reeds enkele keren ter sprake gekomen. We willen hier de aandacht vestigen op het feit dat hij niet tot de kring van de echt radicale activisten behoorde: Op 9 april 1918 verklaarde hij tijdens een vergadering van het Hamse studentengild dat hij voor een zelfstandig Vlaanderen was, dat tot België - inclusief het koningshuis - behoorde¹³³. Hij besepte dat de Belgen de bezetters haatten en wou naast een Vlaamse staat (binnen de staat) een vrij België, verlost van de Duitsers.

Sofie De Schaepdrijver stelt in 'De Grote Oorlog' dat van alle activisten Dosfel nog de meest vaderlandslievende was¹³⁴: in het oprichten van een Gentse universiteit zag hij geen kwaad¹³⁵ maar hij was wel resoluut tegen de Raad Van Vlaanderen.

Na de oorlog werd Dosfel veroordeeld tot 10 jaar gevangenis, wat voor iemand met zijn milde standpunten een relatief zware straf was. Net zoals vele andere activisten werd hij vervroegd vrijgelaten: Hij had - inclusief voorarrest - één jaar en enkele dagen opgesloten gezeten.

2.3.3 Andere activisten

Sporen van andere activistische activiteiten in Dendermonde zelf hebben we teruggevonden in het archief van de Raad Van Vlaanderen in het Rijksarchief te Brussel.

¹³² (L) Pee, opcit., pg 334

¹³³ (L) Pee, Loc.cit.

¹³⁴ (S) De Schaepdrijver, opcit., pg 168

¹³⁵ Hij zag dit als een recht en niet als een gunst,(S) De Schaepdrijver, opcit., pg 171

in opstellen

Dendermonde had een eigen Centraal propagandabureel genaamd 'Eigen Leven'¹³⁶ die op haar eerste openbare meeting op 28 juli 1918 een gastspreker vroeg genaamd Karel De Schaepdrijver die als korporaal aan het front gevochten had en naar de Duitsers was overgelopen¹³⁷. Een belangrijke figuur binnen deze beweging was afdelingsoverste Van Mieghem die regelmatig brieven ontving van het Centraal Secretariaat om o.m. te komen spreken op meetings in Duffel, Kapelle op den Bosch en Humbeek.¹³⁸

In hun pamflet 'Aan de Vlamingen' stelde 'Eigen Leven' dat tegen de Franse overheersing zijn niet gelijk stond aan landverraad. Verder vond men dat Vlaanderen en Wallonië elk over een eigen wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht én over een eigen leger moesten beschikken. Er mocht echter geen tolgrens zijn, het spoorwezen moest tot allebei de deelstaten behoren, de vaarttarieven zouden gelijk blijven en ook de munt zou dezelfde moeten zijn¹³⁹.

Verder diende 'Eigen Leven' van het 'Centraal Vlaams Propagandabureau' 30000 exemplaren van het pamflet 'Aan alle Eerlijke Vlaamsche Zielen' zien te verspreiden en moest men instaan voor de verkoop van de 'IJzerboekskens'¹⁴⁰.

Bekende activisten in Dendermonde waren¹⁴¹ :

Bombals Jan	Schoenmaker
De Kimpe Gustaaf	Handelsbediende
Staelens Francis	Bediende
De Schrijver Leonce	Nijveraar
Delvet (?)	Brouwer (uit Lebbeke)
De Witte Filemon	Ondersecretaris
De Kimpe Gustaaf	-
Moens Wies(!)	student

¹³⁶ ARB, Archief van de Raad van Vlaanderen: Pamfletten, Naamlijsten, Verslagen, D34

¹³⁷ (S) De Schaepdrijver, opcit. Pg 197

¹³⁸ ARB, Archief van de Raad van Vlaanderen, pamfletten, naamlijsten, verslagen, D34 (brieven van het Vlaamsch Centraal Sekretariaat aan de afdelingsoverste)

¹³⁹ ARB, Archief van de Raad van Vlaanderen, Centraal Vlaams Propagandabureau, D78

¹⁴⁰ ARB, opcit., D78

¹⁴¹ eerste 3 namen uit ARB, Archief van de Raad van Vlaanderen, Activisten in Oost-Vlaanderen, X, de anderen uit ARB, Archief van de Raad van Vlaanderen, Activisten in Oost Vlaanderen, D36

Enige informatie hebben we ook kunnen terugvinden in de documenten betreffende de gouwraden¹⁴²:

De gouvraad van Oost-Vlaanderen, die geen staatsrechterlijke macht had aangezien de staat Vlaanderen niet bestond, bestond uit 46 leden waarvan de omschrijving Dendermonde er 7 mocht leveren¹⁴³. Die 'omschrijving' was duidelijk veel ruimer dan enkel de stad;

Enkel nijveraars Leonce De Schrijver kwam uit Dendermonde zelf, de anderen waren:

J. De Cocker, landbouwer te Hamme

R. De Waele, landbouwingenieur te Schellebelle

J. Van de Velde, geneesheer te Kalken

J. Aerts, Leraar te Hamme

J. Rasschaert, handelaar te Wetteren

F; Rouquaert, bestuurder van de Weefschool te Wetteren.

Deze personen zetelden ook in verschillende commissies die in de schoot van de gouvraad werden opgericht:

-R. De Waele was lid van het bestendig bureel

-L. De Schrijver en J. Rasschaert waren leden van de Commissie van Geldwezen; Handel en Nijverheid

-R. De Waele, J. De Cocker en J. Van de Velde zaten in de Commissie van Landbouw.

-J. Aerts en F. Rouquaert zaten in de Commissie van Onderwijs.

-J. Van de Velde was ook nog lid van de Commissie van Rechtswezen, Arbeid en Sociale Voorzorg.

De correspondentie die deze gouvraad naar de Raad van Vlaanderen stuurde stond bol van de clichés met betrekking op de soevereiniteitswens van 'de' Vlamingen. Vlaanderen en het Germaanse ras werden verheerlijkt ten opzichte van de Latijns/Romaanse beschaving die 'ons' volk al generaties lang onderdrukten. Frans-Vlaanderen diende aldus uit de klauwen van onze zuiderburen te ontsnappen en zich terug bij het Vlaamse moederland aan te sluiten¹⁴⁴.

¹⁴² ARB, Archief van de Raad van Vlaanderen, Verslagen Gouwraden Oost-Vlaanderen, P47

¹⁴³ Dendermonde 7, Gent 10, Lokeren 3, Aalst 10, Oudenaarde 6, Eeklo 4, St-Niklaas, 6

¹⁴⁴ ARB, Archieven van de Raad van Vlaanderen, Verslagen van de Gouvraad van Oost-Vlaanderen, P 47

3. Leven onder Duits Bewind

3.1 Algemeen

De bezetter had België ingedeeld in twee gebieden:

1. Het Etappengebied: West-Vlaanderen, het merendeel van Oost-Vlaanderen, West-Henegouwen en Zuid-Luxemburg. Hier leefde men onder het bevel van de Kommandanturen (militair bewind).
2. Het Okkupationsgebied: De rest van België. Hier stond men onder het bevel van de gouverneur-generaal met daaronder de militaire gouverneurs.

In het algemeen was het leven onder militair bewind zwaarder dan leven onder het bestuur van de gouverneur-generaal, ook al verschilde het bewind van gemeente tot gemeente. Het leven was immers zeer lokaal geworden, de Belgen waren als het ware in hun dorpen en steden opgesloten¹⁴⁵. Voor elke verplaatsing moest men over een 'Passierscheine' beschikken waar men geld voor moest betalen en dat niet altijd verleend werd.

Bij de verovering werden 86 Dendermondse burgers – waaronder kinderen en ouderen - naar Duitse gevangenkampen gevoerd; zij werden er geslagen en mishandeld, twee van hen zouden het niet overleven (op 31 januari 1915 mochten de overlevenden terugkeren)¹⁴⁶. Nadat de toestand enigszins gestabiliseerd was werd Dendermonde een hoofdplaats van een Kommandantur onder leiding van Kommandant Von Gall. Net zoals in andere steden en gemeenten mocht het plaatselijke bestuur verder blijven functioneren, zij het onder het waakzame oog van de bezetter. Deze legde een veelvoud aan bevelschriften, opvorderingen en reglementeringen op aan de bevolking. Het gemeentebestuur poogde in zulke situaties te onderhandelen met de Kommandant met wisselend succes. Over Von Gall is ons weinig bekend maar zoals we in een vorig hoofdstuk hebben gezien kon de Dendermondse burgemeester Bruyninx een paar keer het hoofd bieden aan de Duitse Kommandant zonder dat dit hem een deportatie naar Duitsland kostte, iets wat niet overal het geval was¹⁴⁷.

¹⁴⁵ (S) De Schaepdrijver, *opcit.*, Pg 116

¹⁴⁶ o.m. in Soltau door een bewaker die 'Stokje' werd genoemd

¹⁴⁷ bijvoorbeeld in Gent waar men vele notabelen zoals, Pirenne, burgemeester Braun, Maurice Lippens enzovoort naar Duitse Kampen zou sturen. Met veel van deze deportaties hadden de activisten in Gent iets te maken.

In het door hen tot puin herschapen Dendermonde bleven de Duitsers gehaat en deze toestand verbeterde allesbehalve toen op 26 oktober 1916 de gemeentebesturen gedwongen werden om lijsten met alle werklozen op in te leveren. De mannen die op deze lijsten stonden werden door de Duitsers opgeëist om in Duitsland te gaan werken. De burgemeester van Dendermonde weigerde hier echter op in te gaan (zie Supra), wat - tot afgrijzen van de bevolking - niet zou verhinderen dat vele mannen werden opgepakt.

Gedurende 4 jaar leefde het merendeel de bevolking in armoede in de ruïnes van de stad terwijl men zich moest schikken naar de bevelen van de Duitsers. Zij die opgeëiste mannen hielpen ontsnappen of goederen achterhielden leefden met de schrik om verraden en opgepakt te worden: In totaal hebben de Duitsers 8898 gevangenisstraffen en geldboetes toegepast op de inwoners die hun bevelen niet opvolgden.¹⁴⁸

3.2 Lijst van De Duitse machthebbers te Dendermonde¹⁴⁹

Von Gall:	Kommandant van de Kommandantur
Müller:	idem
Von Marcken:	idem
Erich :	idem

Van deze 4 bleek Von Gall de belangrijkste te zijn

Daehl:	Adjudanct van de Kommandantur
Bastels:	Hoofd van het Meldeamt
Petersen:	Werkte bij het landbouwbureau
Knobeloch:	Landbouwbureau
Merz:	Gerechtelijk officier

3.3 Inkwartieringen

De Duitse soldaten moesten al die jaren natuurlijk ergens verblijven en dit gebeurde niet enkel in militaire gebouwen; sommige particulieren - wiens huizen nog recht stonden -

¹⁴⁸ SAD, Schade aan Gebouwen en Personen, doc 336.2

¹⁴⁹ Uit een brief van de burgemeester aan de vrederechter uit 1919, RAB, Sekwester (14-18), Duitse oorlogsmisdaden.

dienden soldaten in hun huizen te laten verblijven. Zo een huis was gemakkelijk herkenbaar:

er werd een zwart bord voor gezet waar men met witte verf op schreef hoeveel mannen en hoeveel paarden er konden verblijven¹⁵⁰. Men mocht overigens zonder een schriftelijk bevel van de stad, geen verblijfplaats schenken aan Duitse soldaten (deze regel gold eveneens voor hotels).

Op 9 november 1918 moesten bijna alle drankgelegenheden sluiten ten behoeve van de Duitse soldaten die een slaappleats nodig hadden.

We weten niet of de burgers vergoed werden voor die opvang, in Tielt was dit bijvoorbeeld wel het geval.¹⁵¹

¹⁵⁰ SAD, verordeningen van militaire aard, doc 336.14

¹⁵¹(S) Descamps, Tielt: Bezette Stad tijdens de eerste Wereldoorlog, onuitgegeven Licentiaatsverhandeling, RUG, 1999, pg 48-52 (prom: R. Van Eenoo).

4. Verzet tegen de bezetter.

In Wereldoorlog I was er in België geen georganiseerd verzet zoals dat in Wereldoorlog II het geval was maar toch poogde men op verschillende manieren de bezetter dwars te zitten: er was een geheime postdienst die brieven van soldaten naar huis stuurde en vice versa¹⁵², men beschikte over een ontsnappingssysteem om vluchtelingen over de grens met Nederland te helpen, de sluikpers was zeer actief, de Belgen probeerden de reglementeringen van de Duitsers te ontduiken (door o.m. te smokkelen) en er waren spionnen. Bij vele van deze acties waren - aangezien de meeste mannen aan het front zaten of opgeëist werden - vrouwen betrokken¹⁵³.

Te Dendermonde bestond er een geheime inlichtingsdienst ten behoeve van de geallieerden¹⁵⁴, hier was vooral de informatie over het troepenvervoer van Brussel naar Gent belangrijk. Deze troepen werden immers doorgestuurd naar Frankrijk en het front in België. Vele spoorwegarbeiders en -bedienden waren betrokken bij deze spionagedienst: indien zij betrapt werden kwamen ze in een strafkamp terecht of riskeerden ze zelf de doodstraf.

Ook de postbeambten speelden een belangrijke rol in het versturen van geheime berichten.

¹⁵² Door de organisatie (met vele vertakkingen) 'Familiegroet' of 'Mot Du Soldat' (D) Deweerdt, De Vrouwen van de Eerste Wereldoorlog, Stichting Mens en Cultuur, Gent, 1993, pg 153

¹⁵³ Voor meer informatie hierover zie (D) Deweerdt, opcit., pg 143-156

¹⁵⁴ SAD, Algemene Documentatie, doc 336.21

V. Bezette stad:

Hoe de inwoners van Dendermonde hun Leven reorganiseerden.

1. De Woningnood.

De gevolgen van de gebeurtenissen gedurende de maand september van 1914 waren desastreus: van de 2239 woningen waren er 1236 volledig afgebrand of ingestort, 889 waren slechts gedeeltelijk beschadigd (alhoewel dit in vele gevallen inhield dat de huizen evenzeer onbewoonbaar waren) en slechts 98 huizen bleven ongeschonden¹⁵⁵.

De voornaamste vernielde openbare gebouwen waren: het burgerlijk hospitaal, het Sint-Blasius ziekenhuis, de kerk van het Begijnhof, de Abdijkerk, het klooster en de kapel van Arme Klaren, de kloosters en de kapellen van de Carmelieten, de Maricollen, de Zwarte Zusters, de Nationale Bank, de Centrale Bank de La Dendre, Het postbureau, het bischoppelijk college, het weeshuis, vele fabrieken¹⁵⁶, verschillende scholen, het stadhuis en het gerechtshof¹⁵⁷.

Om A. De Ceuleneer te citeren:

« En réalité, à part la collégiale, l'église Saint-Gilles, La Beguinage, La Halle des Bouchers, quelques maisons de la Grand Place, d'autres voisines de l'hôpital militaire et de la prison, il ne reste plus rien de Termonde si ce n'est les pauvres masures de Vestje[de Oude Vest] qu'on sera obligé de démolir par mesure et les maisons de ce vilain coude de la Rue des Chevaliers qui gâte la perspective du Marché au Lin et rend la circulation difficile entre le pont de la Dendre et la Grand Place. En un mot tout a été détruit excepté ce qui aura pu l'être. »¹⁵⁸

De kleine werkmanshuisjes van De Oude Vest waren inderdaad relatief gespaard gebleven. Ook in de andere minder begoede buurten zoals de Nijverheidstraat, de Nieuwsstraat en de

¹⁵⁵ (K) Verbruggen, *opcit.*, pg 8.

¹⁵⁶ Ondermeer Touwslagerij Vertongen-Goens waar een rode kruis wagen geplaatst was.

¹⁵⁷ (A) Sterck De Venieling, *de Herstelling en de Heropbouw van Dendermonde, Verslag over de Werkzaamheden van het Gemeentebestuur*, drukkerij Van Lantschoot-Moens, Dendermonde, 1919 pg 1

¹⁵⁸ (A) De Ceuleneer, *Les monuments de Termonde, Rapport présenté a la séance du 9 août 1915 de la commission provinciale des monuments de la Flandre Orientale*, 1919, pg 4

Molenstraat stonden nog vele beluiken recht. Misschien heeft dit iets te maken met het feit dat deze wijken voor de plunderende Duitsers niet zo interessant waren.

De wijken die buiten de vestigingen gelegen waren kwamen eveneens ongeschonden uit de strijd: hiermee bedoelen we het Vrij, het Keur, en Sint Onolfs (én de Boonwijk, al ligt deze buurt al iets verder van het huidige Dendermonde Centrum).

Behalve de gevangenis en de kazerne stonden ook het station en het douanehuis nog rechtop¹⁵⁹.

Een schatting van de volledige schade van de stad staat beschreven in de '*Estimation Globale des dégâts occasionés à Termonde par l'incendie et la destruction de la ville*'¹⁶⁰ :

Gemeentegebouwen:	950 000 BEF
Kerken, kloosters, hospitalen, fabrieken:	3 000 000 BEF
800 burgerwoningen aan 20000 BEF:	4 000 000 BEF
400 arbeiders en kleine burgerwoningen aan 4000 BEF:	1 720 000 BEF
Meubels voor 1250 woningen aan 12000 BEF:	15 000 000 BEF
Overblijvende schade aan 300 gebouwen aan 2000 BEF :	600 000 BEF
Gerechtshof:	400 000 BEF
Militair arsenaal:	250 000 BEF
Scheldebrug:	<u>200 000 BEF</u>
TOTAAL:	45 200 000 BEF

De bevolking van Dendermonde zakte van 10250 voor de oorlog naar ongeveer 5000 in de eerste oorlogsmaanden. Tegen de lente van 1915 was dit aantal echter al opgelopen tot 6500, een bevolkingsaantal dat men de hele oorlog zou blijven behouden .

Alle huizen die nog enigszins bewoonbaar waren werden weer in gebruik genomen; in vele gevallen woonden 2 à 3 gezinnen samen in één huis met het gevolg dat er in sommige werkmanshuisjes tien tot vijftien mensen bij elkaar geperst zaten¹⁶¹.

¹⁵⁹ SAD, Ooggetuigenverslagen, doc 336.24

¹⁶⁰ SAD, Dossier Oorlogsschade, doc 336.2

¹⁶¹ SAD, Ooggetuigenverslagen, doc 336.24

Zoals hierboven vermeld werd woonden er al gauw weer 5 à 6000 mensen in de stad in zeer rudimentaire omstandigheden. Velen verbleven in kelders, opslagplaatsen, geïmproviseerde huisjes etcetera.

Gelukkig stelden de Begijnen hun huisjes ter beschikking van de wereldlijke inwoners van de stad waardoor er weer een aantal mensen een tijdelijke woonst vonden.

Met toestemming van de bezetter werden er in de militaire gebouwen 202 woningen opgericht die 900 personen konden herbergen. Ook in de kunstacademie vonden mensen een opvangplaats. De buurt rond de kerk Sint-Gillis Binnen - de minst geteisterde van de hele stad - werd ondertussen zo goed en zo kwaad het kon gerestaureerd¹⁶². Eind 1914 werkte ook de openbare verlichting terug opnieuw: op straat en in sommige huizen maakte men gebruik van gas, in andere van elektriciteit.

Doordat het stadhuis volledig verwoest was moest men de openbare diensten elders organiseren. Dit gebeurde in de Vleeshalle en in het Sint-Vincentius instituut. Dit laatste deed enige tijd dienst als centrum van openbaar dienstbetoon en zorgde voor de huisvesting van diverse afdelingen van de stedelijke administratie en van het gerechtshof. Het was ook het distributiecentrum voor de dagelijkse soepbedelingen en bood onderdak aan de talrijke vluchtelingen en gekwetsten¹⁶³.

De Banque de la Dendre - die zich bezig zou houden met de verrichtingen van de Spaar- en Lijfrentekas - heropende en zorgde ook voor een bureel voor de ontvanger van belastingen. De religieuze diensten gingen door in de Onze Lieve Vrouwe kerk en de kerk van Sint-Gillis Binnen.

In november 1914 besloot het schepencollege om het puin te laten opruimen. Hevige rukwinden lieten de muren instorten met gevaar voor de bevolking tot gevolg. Deze was er echter niet happig op om ook deze 'beschuttingen' te zien verdwijnen. Toch ging het gemeentebestuur hier mee door¹⁶⁴ hierin gesteund door de Duitse overheid die de bevolking verplichtte om het puin te sorteren: de stenen die niet bruikbaar werden bevonden moesten gebruikt worden om de Rommelaarsbeek en de Oude Vest op te vullen omwille van gezondheidsredenen. Hiertegen protesteerde het gemeentebestuur dan weer omdat dan de

¹⁶² (K) Verbruggen *opcit.*, pg 50

¹⁶³ (L) Pee e.a., Het Heilige-Maagd college, 1834-1984, Bijdrage tot de geschiedenis van het onderwijs in het Dendermondse, 1986, pg 249.

¹⁶⁴ Ondermeer omdat tijdens de winter van 1914-1915 door toedoen van sneeuwbuien en hevige regenval, de muren op barsten stonden.

waterbevoorrading van de (niet werkende) fabrieken zou afgesneden worden. Ondanks dit protest werd de beek in het Vestje toch gedeeltelijk gevuld met allerlei puin en afval¹⁶⁵.

De niet bruikbare stenen werden ook gebruikt om de dijken te verstevigen, wat niet overbodig was want in 1916 kreeg men te kampen met zware overstromingen; uitgerekend in die wijken die niet getroffen waren door de brand: het Keur, het Vrije en de Boonwijk.

Gedurende de tweede helft van november 1914 kwamen op het gemeentebestuur de eerste aanvragen binnen met betrekking tot het laten optrekken van houten beluiken. Veertien dagen later gevolgd door aanvragen voor het herstel en de heropbouw van woningen. In totaal zouden er tussen december 1914-1915 ongeveer 50 aanvragen worden gedaan.

Dit werd slechts in beperkte mate toegelaten omdat men na de oorlog een volledig nieuw architecturaal stratenplan wou verwezenlijken. Dendermonde was immers te klein geworden en men wou gebruik maken van het nogal abrupt verdwijnen van de vestigingsmuren om dit te verwezenlijken. Architect Sterck kreeg, nadat hij op 8 juni 1915 zijn heropbouwingsplan aan de gemeente had toegelicht, de opdracht toegewezen¹⁶⁶.

Door de oorlog had de stad echter de financiële middelen niet om zulke ambitieuze werken stante pede uit te voeren: pas na de oorlog zou men hieraan kunnen beginnen. Het gevolg voor de bevolking was echter dat men in uiterst miserabele omstandigheden diende voort te leven.

Men kon immers geen 'serieuze' bouwwerkzaamheden ondernemen aangezien de stad toch ging heraangelegd worden. Voor de bevolking was het op geen enkel moment duidelijk waar men nu wel of waar men nu niet mocht bouwen.

In april 1916 besloot de Duitse Kommandantur echter dat men geen enkele maatregel tot herbouwen meer mocht ondernemen. Enkel de werken voor militaire doeleinden en diegenen die reeds door het burgerlijk beheer werden goedgekeurd, mochten worden uitgevoerd¹⁶⁷.

De bouw lag dan al zo goed als stil. Op 10 maart 1917 werd daarbij nog eens alle bouw materiaal door de Duitsers genomen in beslag genomen: het werd verboden om huizen, fabrieken en andere gebouwen die de behoeften van de bevolking zouden dienen te beginnen

¹⁶⁵ (K) Verbruggen, opcit., Pg 48

¹⁶⁶ (K) Verbruggen, opcit., pg 124

¹⁶⁷ (K) Verbruggen, opcit., pg 53

of voort te zetten¹⁶⁸.

Volgens hen was dit nodig omdat de wederopbouw van straten en huizen diende te geschieden conform naar de nieuwste gezondheidsleer waarvoor eerst een algemene richtingslijn moest opgesteld worden.

Ondanks dat de Dendermondenaren de middelen, het materiaal en de vakmensen hadden om hun woningen her op te bouwen kon men er niet aan beginnen door, in eerste instantie, de ambitieuze plannen van het stadsbestuur en de onwil van de Duitsers¹⁶⁹.

¹⁶⁸ (K) Verbruggen, *opcit.*, pg 55

¹⁶⁹ In het begin sprak het de Duitse bestuur wel over schadevergoedingen en het heropbouwen van de woningen maar dit bleken loze beloften te zijn.

2. De bevoorradingproblematiek.

2.1 Inleiding.

België was een dichtbevolkt welvarend land dat al sinds tijden niet meer in zijn eigen voedselbehoeften had voorzien: zo werd bijvoorbeeld 80% van de tarwe ingevoerd¹⁷⁰. Door de economische blokkade tegen Duitsland en de bezette gebieden viel deze bevoorrading via het buitenland weg. Bovendien werden grote gedeelten van de voedselvoorraad in België systematisch door de Duitsers opgevorderd. Dit voedsel werd naar Duitsland zelf - waar men uiteraard ook te leiden had van de blokkade - gestuurd maar het merendeel was bestemd voor de soldaten¹⁷¹, aangezien men begonnen te beseffen dat de oorlog nog een tijd kon blijven duren. Ten gevolge hiervan werd het voedsel gerantsoeneerd en werden diverse liefdadigheidsinstellingen en komiteeten ingericht voor de noodlijdende bevolking (zie het volgende hoofdstuk).

Met betrekking op Dendermonde beschikken we over verschillende documenten die vorderingen bevatten in verband met deze bevoorradingproblematiek. Eerst wordt de situatie op het platteland in de omgeving bekeken en daarna hebben we het over de vorderingen die over de stad zelf handelen.

2.2. Het platteland rond Dendermonde.

De landbouwers dienden veel van hun producten en gewassen af te staan aan de Duitsers: Kleine boeren die buiten de opeisingen van de Duitsers vielen sloegen er in om hun gezin voldoende te voeden terwijl de grote landbouwbedrijven bedrijven regelmatig het één en het ander achter de hand konden houden. Deze overschotten vormden de ruggengraat van een lucratieve zwarte handel. Sommige boeren -en andere woekeraars - zouden rijk worden door de smokkelhandel. De straffen wanneer men betrapt werd waren zwaar: een geldboete en een gevangenisstraf¹⁷².

¹⁷⁰ (S) De Schaepdrijver, opcit., pg 107

¹⁷¹ (T) Bonzon and (B) Davis, "The social relations of consumption": Capital Cities at War, Cambridge University Press, 1997, pg 312

¹⁷² SAD, Vorderingen met betrekking tot de ordehandhaving en de interne huishouding, doc 336.15

Wat er ook van zei, de landbouwers werden door talrijke vorderingen en andere bevelschriften enorm beknot in hun vrijheid: Zo moesten ze uiterlijk tegen 15 maart alle ongedorste voorraden van tarwe, rogge en haver dorsen en het was ten strengste verboden om werktuigen (spaden, schoppen, bijlen, houwelen en breekijzers) en voorraden aan vee, hooi en ander veevoeder uit het Etappengebied uit te voeren¹⁷³.

Verder diende men aangifte te doen van alles wat men zaaide (deze regel gold eveneens voor diegenen die vruchten planten of zaaiden)¹⁷⁴.

Om hun legers te spijzen wilden de bezetters een maximaal rendement uit de grond halen: alle weiden die niet als veeweiden gebruikt werden moesten worden aangewend om hooi te 'verwenden' en alle bomen en parken, ook die waarvan de bezitters afwezig waren dienden beplant te worden¹⁷⁵.

De periode waarin men mocht oogsten werd ook aan strenge regels onderworpen: zo was de aardappelooft verboden vanaf 28 juli 1917 tot 10 augustus 1917 en werd de gehele aardappelooft van 1916 en 1917 door de Duitsers in beslag genomen¹⁷⁶.

Via de oogstafleveringen werden naast aardappelen vooral de volgende gewassen in beslag genomen: rogge, tarwe, masteluin, keukenwortels, ajuin, voederbieten, koolrapen¹⁷⁷ en paardenwortelen. Verder werden er ook nog groene erwten, diverse fruitsoorten, brandnetels, eikels, beukennoten en wilde kastanjes ingezameld¹⁷⁸.

De boeren die schapen bezaten waren verplicht om hun wol af te staan; dit gold evenzeer voor de bewerkte wol die men in huizen kon vinden. Met wol werd dus bedoeld:

1. Zuivere wol en wolresten
2. Middensoortwol (bv. gemengd met paardenhaar)
3. gemene wol (bv. gemengd met zeegras)

¹⁷³ SAD, Landbouwvorderingen, doc 336.12

¹⁷⁴ SAD, Landbouwvorderingen, doc 336.12

¹⁷⁵ SAD, Landbouwvorderingen, doc 336.12

¹⁷⁶ SAD, Voedselbevoorrading : aardappelen, doc 336.8

¹⁷⁷ Gele koolrapen dienden enkel om aan groentehandelaars te verkopen.

¹⁷⁸ De inwoners van Het Vrije, Het Keur en St-Onolfs waren hiervan vrijgesteld SAD, Landbouwvorderingen, doc 336,12

Op 25 juni 1916 werd er een vordering¹⁷⁹ uitgevaardigd door het gemeentebestuur waarin de landbouwers herinnerd werden aan de maximumprijzen. Hiermee probeerde men een halt toe te roepen aan de hoger vermelde woekerprijzen. Waarschijnlijk probeerden de boeren het verlies dat men opliep door de Duitse opeisingen te compenseren door hoge prijzen te vragen aan de stadsbewoners.

Vanaf 28 juni 1917 werd hun vrijheid nog meer aan banden gelegd omdat vanaf dan hun diverse aankopen en leveringen enkel nog mochten gebeuren via speciaal aangestelde kooplieden.

Gedurende de oorlog bleef men toch nog, streekgebonden, jaar- en veemarkten inrichten (bijvoorbeeld op 6 juni 1915), een teken dat het vooroorlogse boerenleven toch nog een beetje bleef voortbestaan tijdens de bezetting¹⁸⁰.

2.3 In de Stad zelf

De stadsbewoners waren wat hun bevoorrading betrof afhankelijk van de productie op het platteland. Velen onder hen waren echter niet in staat om de hoge voedselprijzen te betalen, vandaar dat het stadsbestuur een systeem van maximumprijzen hanteerde. Met de komst van de hulpkomiteiten zou de situatie enigszins verbeteren.

Door die hoge prijzen en de voortdurende tekorten zag een aantal stedelingen zich echter genoodzaakt om op drastische wijze aan eten te komen (door beginnen te bedelen, te stelen en door huisvredebreuk te plegen)¹⁸¹.

Hieronder bespreken we kort de 5 belangrijkste voedingswaren waarvoor regelingen bestonden.

2.3.1 Vlees¹⁸²

In Dendermonde beschikte men over 12 goedgekeurde slagerswinkels. Deze waren open van 7 uur 's morgens tot één uur 's middags, in dat tijdsbestek werden de vleesrantsoenen uitverkocht. De grootte van de rantsoenen werd bepaald door de verhouding tussen de hoeveelheid vlees en het aantal ingeschreven personen. De slagers mochten immers alleen

¹⁷⁹ SAD, Landbouwworderingen, doc 336.12

¹⁸⁰ SAD, Landbouwworderingen, doc 336.12

¹⁸¹ SAD, Vorderingen met betrekking op de ordehandhaving en de interne huishouding, doc 336.15

¹⁸² SAD, Voedselbevoorrading Vlees, doc 336.7

verkopen aan inwoners van de stad die over een vleeskaart beschikten¹⁸³.

De klanten vonden echter dat ze te weinig grammen vlees kregen. Hierop reageerde het stadsbestuur met de waarschuwing dat, indien de onregelmatigheden zouden aanhouden, er één gemeentewinkel zou worden geopend in plaats van de 12 bestaande. Dit dreigement werd niet uitgevoerd.

Het slachten van dieren mocht trouwens enkel plaatsvinden in het daarvoor goedgekeurde Slachthuis, 'vrij' slachten was ten strengste verboden¹⁸⁴!

2.3.2 Aardappelen¹⁸⁵

We hebben reeds vermeld dat aardappelen veelvuldig waren opgeëist door de Duitse overheid. Tevens werd de aan- en verkoop, evenals het vervoer geregeld door de Kommandantur. Daardoor kampte men binnen de stadsmuren met een enorm tekort aan dit voedzame gewas.

Het feit dat het stadsbestuur op 30 november 1917 45000 kg van de landbouwers opeiste om aan de bevolking te geven illustreert dit.

2.3.3 Brood¹⁸⁶

Net zoals bij het vlees diende men te beschikken over een speciale kaart.

In de verschillende bakkerijen diende men alle inwoners van de stad te bedienen zolang er brood aanwezig was. Sommige bakkers wilden echter enkel brood geven aan hun vast cliënteel. Dit werd ten strengste verboden door het stadsbestuur (verordening van 27 januari 1916).

Op 26 juni 1916 bedroeg de minimumprijs van het brood 40 centiemen (voor een brood van 800 à 900 gram), op 20 november van datzelfde jaar was dit al gestegen naar 45 centiemen. De stedelingen dienden steeds meer te betalen voor een brood dat kwalitatief in waarde daalde. Op de zitting van de gemeenteraad van woensdag 18 april 1917 werd immers besloten dat het brood veel minder water en meel mocht bevatten; volgens de overheid zou de voedingswaarde hier niet door dalen. Vaak werd ook Hollands brood ingevoerd.

¹⁸³ dien men elke dinsdag om 6 uur 's avonds bij een beenhouwer naar keuze moest binnenleveren.

¹⁸⁴ Van het slachtafval moest minstens 30% kopvlees worden gemaakt vanaf 7 augustus 1917 wordt dit verhoogd tot 40%

¹⁸⁵ SAD, Voedelbevoorrading: aardappelen, doc 336.8

¹⁸⁶ SAD, Voedselbevoorrading: brood, doc 336.6

2.3.4 Melk¹⁸⁷

Volgens de daartoe bevoegde melkcommissie had iedereen dagelijks recht op één pint melk. Deze kon men verkrijgen via melkbonnetjes. Al diegenen die op een bepaalde dag geen melk gekregen hadden (omdat de voorraad op was) kregen de dag daarop voorrang op de anderen.

Tegen 1917 waren er 7 melkwinkels in Dendermonde aanwezig.

De boeren leverden echter te weinig melk waardoor er melknood ontstond. Om hieraan het hoofd te bieden werd de melkerij te Sint-Gillis terug in werking gesteld. Vanaf 8 maart 1917 ging de melk van alle koeien uit de omgeving hier naar toe.

Men had ook problemen met de boterlevering, de Etappeninspektor liet daarom de boterrantsoenen per hoofd der bevolking met 25 gram verminderen.

2.3.5 Eieren¹⁸⁸

In de buitenwijken van Dendermonde moesten de eigenaars van leghennen wekelijks ½ ei per leghen per week in leveren, indien ze dit niet deden waren ze verplicht om een boete van 2 Mark te betalen. De kippeneigenaars in de binnenstad dienden één ei per week af te leveren. Wanneer ze meer dan zes kippen hadden werd voor elke bijkomende hen een extra ei opgeëist.

Vanaf februari 1918 werden alle eigenaars verplicht om aan de Duitsers twee eieren per week af te staan.

¹⁸⁷ SAD, voedselbevoorrading: melk, doc 336.9

¹⁸⁸ SAD, Voedselbevoorrading: eieren, doc 336.10

3. Leven van de Onderstand

In februari 1915 telde Dendermonde reeds 6200 inwoners, waarvan er 4339 van de onderstand leefden (1229 mannen, 1460 vrouwen en 1650 kinderen). Op dat moment was het bevolkingscijfer nog steeds aan het groeien en ook in de omgeving van de stad bevonden zich ongeveer 2000 inwoners, waarvan de behoeftigen in de plaatselijke komiteiten werden ondersteund¹⁸⁹. Een groot deel van de overige gevluchte stadsbewoners was in Gent (en omstreken) terechtgekomen.

Heel de nijverheid was stopgezet - de fabrieken waren vernietigd - waardoor de meeste inwoners werkloos waren. Het stadsbestuur probeerde hier iets aan te doen door zelf werkgelegenheid te scheppen: enerzijds door werklieden in te huren om het stadhuis te overdekken¹⁹⁰ en anderzijds door de kaaien en straten die aan Schelde en Dender lagen te laten ophogen om op die manier overstromingsgevaar te vermijden. Om dit laatste te verwezenlijken werd gebruik gemaakt van het puin van de verwoeste huizen.

Maar een andere ooggetuige had hier een meer genuanceerde mening over:

"De werkloosheid is hier algemeen, buiten een 60-tal arbeiders door de stad gebezigd, is hier nergens voor den arbeider een cent te verdienen. Aldus missen wij hier, wat elders onregelmatig, toch iets voortbrengt. Erge toestanden¹⁹¹."

De handelaars ondernamen een poging om de handel in de stad terug op poten te zetten¹⁹² door hun waren aan te prijzen in houten tenten. Ook de wekelijkse markt ging terug door; hier vulden vreemde leurders de tekorten aan goederen aan maar werden daardoor verantwoordelijk voor het oplopen van de prijzen.

Ondanks enkele schuchtere pogingen om het tij te doen keren bleef men kampen met voedselschaarste, hoge prijzen en een groot aantal werklozen. De bevolking hoopte tevergeefs dat de oorlog vlug gedaan zou zijn zodat men de nijverheid terug kon opstarten. Diverse liefdadigheidsinstellingen probeerden de noodlijdenden te helpen.

¹⁸⁹ SAD, ooggetuigenverslagen, doc 336.24

¹⁹⁰ Dit was nodig om de Gotische voorgevel en het stuk van het plafond dat er nog stond te redden. Het stadhuis was - en is - een historisch monument dat dateert van de jaren 1300.

¹⁹¹ SAD, ooggetuigenverslagen, doc 336.24

¹⁹² Kolen en petroleum (1,20 fr per liter) kon men eveneens aanschaffen.

De bestaande Commissies van Openbare Onderstand¹⁹³ waren niet in staat om alle burgers die hulp nodig hadden te steunen: zij beperkten zich tot de armste inwoners. In alle steden en gemeenten kwamen er kort na de invasie plaatselijke initiatieven tot stand; in het Sint-Vincentiusinstituut te Dendermonde bijvoorbeeld deelde men soep uit. De oprichter van diverse van deze organisaties in de Denderstad was schepen én dokter Emiel Van Winckel wiens woning was verloren gegaan in de brand en die in het Sint-Vincentiusinstituut resideerde en consultaties hield¹⁹⁴, hierbij geholpen door de zusters.

Het **Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit** werd in oktober 1914 opgericht door Ernest Solvay en Emile Franqui. Deze privé-organisatie zorgde voor de invoer van levensmiddelen, uitsluitend bestemd voor de burgerbevolking. De eetwaren waren afkomstig uit de V.S. waar een Commission for relief of Belgium was opgericht, geleid door Herbert Hoover. In mindere mate werden ook goederen als dekens, schoenen en klompen aangevoerd¹⁹⁵.

Deze 'Amerikaansche Komiteiten' werden zowat in alle steden en gemeenten opgericht. In Dendermonde bevond zich in de Zwarte Zusterstraat een 'Amerikaansche Winkel' waar men geïmporteerde goederen zoals siroop, vet, spek, suiker, bloem (waar een voortdurend tekort aan was) en conserven aan lage prijzen kon kopen zolang de voorraad strekte. De plaatselijke afdeling van Het Nationaal Hulp en Voedingskomiteit werd in Dendermonde geleid door H. Loret, via het Komiteit kon men naast de hierboven genoemde produkten goedkoop aan aardappelen, melk, kolen, boter en koloniale waren geraken. Goederen die gerantsoeneerd waren kon men er enkel verkrijgen door het tonen van een af te stempelen rantsoenkaart. Deze rantsoenen waren aan de allerlaagste prijzen beschikbaar en waren voor werklozen zelfs helemaal gratis¹⁹⁶.

De leden van het Komiteit waren vrijwilligers die onder geen beding geld mochten aannemen ter vergoeding voor hun diensten. Ze dienden eveneens neutraal te staan tegenover de hulpbehoevenden en mochten niemand een voorkeursbehandeling geven. Alle hulpaanvragen dienden schriftelijk te gebeuren en werden beoordeeld door een controlecommissie die uit personen bestond van alle 'gezindheden' (=godsvrede) die

¹⁹³ De voorloper van het OCMW

¹⁹⁴ SAD, Nationale Hulp en Voedingskomiteiten, doc 336.5

¹⁹⁵ (A) Capiteyn, Gent en de eerste wereldoorlog, Gent, 1991, 71p.

¹⁹⁶ Uit een zitting van het Gewestelijk Hulpcomiteit van Dendermonde (18 april 1917), SAD, Nationale hulp en voedingskomiteiten, doc 336.5

onafhankelijk waren van politieke en administratieve takken¹⁹⁷. Vele leden van deze organisatie kregen na de oorlog belangrijke functies toegewezen.

In 1917 besloot het Komiteit¹⁹⁸ dat er een schadevergoeding moest worden uitbetaald aan weduwen, kinderen en familieleden in opgaande lijn van militairen die voor het vaderland gestorven waren (wanneer iemand zes maanden verwonden was werd hij als gesneuveld beschouwd):

1. Weduwen van militairen onder de graad van officier kregen per maand een minimum van 150 fr.
2. Kinderen van een overleden militair-weduwnaar of gescheiden militair beneden de 18 jaar kregen 150 fr.
3. Naaste familieleden van een ongehuwde of gescheiden overleden militair zonder kind kregen 100 fr.

Door het hoge aantal hulpbehoevenden sprong het stadsbestuur bij in de onkosten van het Hulpkomiteit. Deze laatsten hielpen dan weer met het bouwen van barakken (vooral 1914) voor daklozen.

Het werk der Volkssoep werd in januari 1917 opgericht met de bedoeling de bevolking te voeden, iets wat men op de volgende wijze probeerde te realiseren¹⁹⁹:

- **De volksvoeding:** Hier werd samengewerkt met 'Het Werk der Schoolsoep'. Men zorgde voor de dagelijkse bereiding en verdeling van de soepen en voor het wegen en uitdelen van eetwaren. Van 10 februari 1917 tot 31 december 1918 werden ongeveer 2 miljoen rantsoenen soepen uitgedeeld.
- **Krijgsgevangenen:** Doorheen de oorlogsjaren hebben vele krijgsgevangenen tijdelijk in Dendermonde vertoefd. Zij kregen clandestien soep, tabak en sigaretten doorgespeeld. Hun aantal varieerde van dag tot dag²⁰⁰. Ze verbleven in de kazerne alwaar de leden van

¹⁹⁷ (Fr) Van Schoor, Eenige praktische wenken voor beheerders van komiteiten, boekdrukkerij Bracke-Dubois, Sint-Gillis bij Dendermonde, pg 2-3

¹⁹⁸ SAD, Nationale Hulp- en Voedingskomiteiten, doc 336.5

¹⁹⁹ Stad Dendermonde, Verslag over het Bestuur en de Toestand der Gemeentezaken, dienstjaar 1926 (bevattende een overzicht van de jaren 1914-1926), Dendermonde, drukkerij J. Van Lantschoot-Moens, 1926, p20-21.

²⁰⁰ soms tot 2000 op één dag.

Het Werk al na enkele weken in de keuken zelf de soep moesten gaan uitdelen. De Duitse overheid verdacht hen er immers van dat ze de gevangenen hielpen ontsnappen. In totaal zou er ongeveer 50000 liter soep en 20000 liter koffie aan hen uitgedeeld worden.

- Uitgedrevenen: Hiermee worden die mensen bedoeld die op het einde van de oorlog door de terugtrekkende Duitsers uit het Operationsgebied naar het Etappengebied verdreven werden. Dezen arriveerden steeds onverwachts zodat de voorraad soep van die dag soms niet toereikend was. Op de paar weken tijd²⁰¹ dat Dendermonde met deze problematiek geconfronteerd werd deelde men 30000 liter soep en 12000 liter koffie uit.

- Kantien aan de Statie: In deze gelegenheid zorgde de hulporganisatie voor voedselhulp ten behoeve van de duizenden vrijgelaten geallieerde krijgsgevangenen die kort na de oorlog in Dendermonde arriveerden. De kantine was een hele dag open en werd pas om 1 à 2 uur 's nachts gesloten. Men werkte er in 3 ploegen gedurende de hele maand december voor ongeveer 70000 personen van allerlei nationaliteiten. In totaal werden er in de 'Kantien' 24820 liter soep, 14900 liter koffie, 9150 kilo brood en 50 liters melk uitgedeeld aan:
 - 15500 Belgen
 - 5000 Engelsen
 - 1500 Amerikanen
 - 12000 Fransen
 - 7500 Italianen
 - 9000 Russen
 - 7000 individuen van verschillende nationaliteiten
 - 3500 rekruten
 - 5000 uitgedrevenen
 - 4500 'ijzerenwegbedienden'

Het Werk der Schoolsoep bestond voornamelijk uit vrouwen²⁰² en werd evenals Het Werk der Volksoep voorgezeten door mevr. Margareta Bruyninx, de vrouw van de burgemeester. Mede hierdoor werkten beide organisaties vaak samen.

²⁰¹ Na de oorlog gingen deze mensen gewoon weer naar huis.

²⁰² Tijdens de oorlog zouden vele burgervrouwen zich bezighouden met liefdadigheid. Hierdoor zou de vrouw een aktievere rol beginnen spelen in de samenleving dan daarvoor het geval was. Door de afwezigheid van de

De activiteiten van Het Werk der Schoolsoep vonden plaats van half juli 1916 tot de maand maart van het jaar 1919; hun voornaamste taak betrof het uitdelen van rantsoenen voor de kinderen op school. Hiermee bedoelt men zowel de staats- als de vrije scholen. De dames van deze organisaties waren van 8 uur 's morgens tot 6 uur 's avonds in de weer om de kinderen van eten te voorzien; dagelijks werden ongeveer 2500 rantsoenen uitgedeeld. Vanaf juni 1918 deelden ze op zondag koeken uit.

Gedurende de periode van de opeisingen gingen de leden van het Werk aan de kazerne (waar de mannen opgesloten zaten) voedselpakketten uitdelen. Om 7 uur 's ochtends kregen de opgeëisten koffie en om 21 uur 's avonds kregen ze een warme maaltijd²⁰³.

Het rantsoen dat de kinderen op school kregen was een enorme steun voor de ouders, ondervoeding was immers één van de voornaamste redenen waarom men zijn kinderen naar Nederland stuurde. Het Werk van de Schoolsoep wordt dan ook als volgt omschreven:

*"Dit werk is voor ons een ware voorzienigheid geweest en we weten niet wat er zou gebeurd zijn, hadden wij de onbaatzuchtige en weergaloze edelmoedigheid niet gehad, met welken de dames en de juffrouwen onzer burgerklas de leden van het Komiteit bijgesprongen zijn om met hen de schromelijken last te dragen."*²⁰⁴

Tenslotte kunnen we nog het "**Comité Auxiliaire d'Assistance pour Termonde et Environs**" vermelden. Deze organisatie werd in Brussel opgericht door Emile Tibbaut. Ze zamelden in het hele land geld en hulpgoederen in ten voordele van de inwoners van Dendermonde²⁰⁵.

mannen werd begon er eigenlijk een emancipatiegolf doordat de vrouw haar eigen mogelijkheden leerde (er)kennen. (D) de Weerd, De Vrouwen Van de Eerste Wereldoorlog, Stichting Mens en Kultuur, Gent, 1993, pg 231-244

²⁰³ Stad Dendermonde, *opcit.* Pg 22-23

²⁰⁴ Stad Dendermonde, *opcit.*, pg 22

²⁰⁵ (Y) Segers "Een biografie van Leo Bruyninx (1866-1929), volksvertegenwoordiger en burgemeester van Dendermonde", *Gedenkschriften van de Oudheidkundige kring van Dendermonde*, 1996, pg 146

4. De gezondheid van de bevolking.

4.1 Demografisch cijfermateriaal²⁰⁶

Omdat we bijna geen informatie hebben weergevonden over de specifieke doodsoorzaken, dienen we ons hier te beperken tot algemene tabellen over het aantal geboortes en overlijdens in de stad. We voegen hier ook het cijfermateriaal omtrent het aantal huwelijken en migraties aan toe.

- Bevolkingsaantal.

De laatste bevolkingstelling die voor de oorlog gedaan werd gaf aan dat er 10138 personen in de stad woonden. Gedurende de oorlog waren dit er ongeveer 6500.

Bij de telling van 31 december 1919 was dit aantal reeds gestegen tot 8143.

Op 31 december 1920 waren er 8322 inwoners waarvan we met zekerheid kunnen zeggen dat deze bestond uit 4048 mannen en 4274 vrouwen.

-Geboorten²⁰⁷

Jaar	Mannen	Vrouwen	Totaal
1914	84	87	171
1915	47	45	92
1916	71	44	115
1917	36	43	79
1918	40	32	72
1919	96	60	156
1920	106	84	190

Het lagere aantal geboorten tijdens de oorlog was te wijten aan de afwezigheid van de mannen; zij het als soldaat, krijgsgevangene of opgeëiste.

²⁰⁶ SAD, Registers van de Burgerlijke stand en Stad Dendermonde, opcit., pg 35-38.

²⁰⁷ Doodgeborenen niet inbegrepen.

- Sterfgevallen.

1. Algemeen

jaar	Mannen	Vrouwen	totaal	Dodgeborenen
1914	59	76	135	6
1915	51	46	97	4
1916	43	67	110	5
1917	61	62	123	7
1918	59	73	132	2
1919	48	64	112	8
1920	52	62	114	9

De jaren met de hoogste sterfgevallen waren 1914 en 1918: het begin(= de verwoesting va Dendermonde) en het einde van de oorlog. In 1918 raasde de Spaanse griep over Europa, deze ziekte maakte vele slachtoffers; in Dendermonde ligt het sterftcijfer van dat jaar echter niet zo veel extreem hoger tegenover sommige andere jaren. In Tielt bijvoorbeeld telde men in 1918 409 overlijdens tegenover 254 - wat voor hen het tweede hoogste sterftcijfer is - in 1917²⁰⁸.

2. Per ouderdom (gedurende de tijdvakken 1914-1919(1) en 1920-1926(2))

Ouderdom	Mannen (1)	Vrouwen (1)	Mannen (2)	Vrouwen (2)	<u>Totaal</u>
Beneden 1 jr.	35	32	77	52	196
1 jr.-7 jr.	26	47	23	15	111
7 jr.-15 jr.	8	20	11	12	51
15 jr.-21 jr.	14	12	18	13	57
21jr.-50jr.	71	65	81	87	304
50+	164	212	170	279	828
Onbekend	3	0	0	0	0
<u>Totaal</u>	321	388	380	458	1547

²⁰⁸ (S) Descamps, Tielt: Bezette stad tijdens Wereldoorlog I, Onuitgegeven Licentiaatsverhandeling, R.U.G.,1999, pg 56(prom. R. Van Eenoo

Interessant om hier te vermelden is dat er een hypothese²⁰⁹ bestaat die stelt dat de mortaliteit in de armere en de rijkere gebieden van een stad tijdens Wereldoorlog I ongeveer gelijk was. Dit zou zeker kunnen opgaan voor Dendermonde aangezien vooral de rijkere burgers getroffen waren door de brand en deze zodoende op bepaalde vlakken op gelijke voet kwamen te staan met de armere inwoners van de stad.

-Huwelijken in de tijdvakken (1914-1919(1) en 1920-1926(2))

	<i>Mannen(1)</i>	<i>Vrouwen(1)</i>	<i>Totaal(1)</i>	<i>Mannen(2)</i>	<i>Vrouwen(2)</i>	<i>Totaal(2)</i>
Beneden	0	5	5	0	13	19
18 jr.						
18jr.-21jr.	7	48	55	27	126	208
21jr.-25jr.	103	113	216	244	265	725
25jr.-30jr.	85	60	145	236	161	542
30jr.-35jr.	37	18	55	86	52	193
35jr.-50jr.	27	21	48	52	35	135
+ 50 jr.	10	4	14	15		37
<u>Totaal</u>	<	269	>	<	660	>

Het aantal huwelijken schoot de hoogte in zodra de oorlog gedaan was. Verder kunnen we nog vermelden dat er in de periode 1914-1920 geen echtscheidingen werden uitgesproken.

²⁰⁹ (J) Winter, "Surviving the War: life expectation, illness, and mortality rates in Paris, London and Berlin, 1914-1919": Capital cities at war, Cambridge University Press, 1997, pg 515

-Migraties

a. Inwijkelingen

<i>Jaar</i>	<i>mannen</i>	<i>vrouwen</i>	<i>Totaal</i>
1915	113	135	248
1916	87	137	224
1917	65	106	171
1918	82	150	233
1919	323	343	666
1920	445	389	834

b. Uitwijkelingen

<i>Jaar</i>	<i>Mannen</i>	<i>vrouwen</i>	<i>Totaal</i>
1915	299	410	709
1916	83	155	238
1917	82	156	238
1918	99	167	266
1919	650	711	1361
1920	380	330	710

c. Het Verschil tussen Inwijkelingen en Uitwijkelingen

<i>Jaar</i>	<i>Aantal inwijkelingen meer dan uitwijkelingen</i>	<i>Aantal uitwijkelingen meer dan inwijkelingen</i>
1915	0	461
1916	0	14
1917	0	67
1918	0	34
1919	0	695
1920	124	0

Spijtig genoeg hebben we geen cijfers over 1914: het aantal inwoners dat op dat moment de stad moet verlaten hebben ten gevolge van de brand moet dan nog veel groter zijn geweest dan in 1915.

Ook in 1919 werd men geconfronteerd met een enorme uittocht uit de stad. Misschien was dit het gevolg van het vertrek van de Duitsers eind 1918 waardoor men terug mocht gaan en staan waar men wou.

4.2 De ziekenzorg.

Omtrent dit onderwerp is in Dendermonde weinig bewaard gebleven. Voor de verwoesting werden gewonde soldaten, buiten het militair hospitaal, door dokters en kloosterlingen ook verzorgd in kloosters en huizen waar Rode-Kruis posten waren opgezet. We weten dat zowel het Sint-Blasius- als het stedelijk ziekenhuis in de brand gebleven zijn. In het gespaarde Sint-Vincentius instituut hield dokter Emiel Van Winckel, hierbij bijgestaan door de zusters, consultaties. Dit instituut deed dienst als een geïmproviseerd hospitaal. Ook de achtergebleven geestelijken van de verschillende kloosterorden deden aan ziekenzorg.

In de gemeenteraadsverslagen²¹⁰ vonden we nog de volgende wetenswaardigheden:

1. Op 31 augustus 1915 gaf het gemeentebestuur een goedkeurend advies aan de Burgerlijke Godhuizen die gevraagd hadden of een gedeelte van het 'gasthuis' kon worden hersteld. Hier werd ook een lening voor aangegaan.
2. Op 28 oktober 1915 werd dokter Van Lerberge benoemd tot lid van de plaatselijke geneeskundige commissie.
3. De 28^{ste} december 1915 werd een ordemotie besproken van de apothekers, over het betalen van geneesmiddelen die afgeleverd waren aan geteisterde huisgezinnen.
4. Op bevel van de Duitse overheid werd op 3 april 1917 het geneeskundig toezicht ingesteld in de lagere scholen van de stad: dokter Somer Polydoor stond in voor de jongensschool, dr. Scruel voor de meisjesschool en dr. J. Van Lerberghe voor de bewaarschool.

²¹⁰ De gemeenteraadsverslagen uit die periode zijn niet bewaard gebleven, enkel een summier synopsi ervan in Stad Dendermonde, opcit., pg 44-64

4.3 Ziekten

Vele Duitse soldaten waren bevreesd om **venerische ziekten** op te lopen. Zoals in elke oorlog was er - al dan niet gedwongen - seksueel contact tussen de bezetter en de vrouwelijke bevolking. Door de losbandige aard van deze 'relaties' was de kans om ziek te worden opmerkelijk groter. Om dit te vermijden werd volgens Sofie Descamps in Tielt ²¹¹overgegaan tot het sluiten van een aantal herbergen. Dit laatste gebeurde eveneens in Dendermonde²¹² maar zoals we in een vorig hoofdstuk zagen had dit betrekking op het inkwartieren van soldaten.

Door de slechte hygiënische omstandigheden voor de gehele bevolking was de angst voor besmettelijke ziekten zoals de **pokken, difterie en mazelen** groot²¹³.

Tuberculose bijvoorbeeld werd verspreid door één of meer van de volgende factoren²¹⁴:

- Het toegenomen fabriekswerk door vrouwen
- De achteruitgang in de toestand van de huizen
- Ondervoeding
- Het doorgeven van de ziekte door soldaten
- Het doorgeven van de ziekte door vluchtelingen
- Migratie
- Ontoereikende pogingen om de ziekte in te dijken en om zorg te dragen voor diegenen die reeds ziek waren.

Meerdere van deze factoren waren ontegensprekelijk aanwezig in Dendermonde.

De Spaanse griep zorgde voor het grootste aantal slachtoffers. Deze ziekte dunde eind 1918 en begin 1919²¹⁵ de bevolking van diverse steden gevoelig uit: In Londen stierven op één jaar tijd (van juni 1918 tot juni 1919) 16520 mensen ten gevolgen van deze aandoening. In Tielt kostte de ziekte het leven van 2% van de inwoners (die ongeveer met 12000 waren).

²¹¹ (S) Descamps, *opcit.*, pg 66

²¹² SAD, Vorderingen met betrekking tot de ordehandhaving en interne huishouding, doc 336.15

²¹³ (C) Rollet, *The Other War I, Protecting Public Health: Capital Cities at War*, Cambridge University Press, 1997, pg 434.

²¹⁴ (C) Rollet, *The Other War II, Protecting Public Health: Capital Cities at war*, Cambridge University Press, pg 470

²¹⁵ Ze kende eigenlijk drie fasen: (1) Maart 1918; van de Amerikaanse legerkampen naar Afrika en Azië, (2) Afrika, de V.S. en Brest (het landingspunt van de Amerikaanse soldaten) van Augustus tot September 1918 waardoor de epidemie wereldwijd werd in November en (3) van februari tot april 1919. (C) Rollet, *Loc.cit.*

Zoals we in de sterftetabellen hebben kunnen zien was het sterftcijfer in 1918 te Dendermonde niet echt veel gestegen tegenover de andere oorlogsjaren, in 1919 ligt het zelfs gevoelig lager. Of de Spaanse Griep hier voorkwam valt dan ook moeilijk te zeggen.

5.Soldaten en krijgsgevangenen

5.1 Soldaten

In het begin van de oorlog gonsde het in Dendermonde van de militaire activiteit. Op bepaalde dagen waren er in de garnizoensstad ongeveer 20000 soldaten aanwezig. De 18^{de} augustus kwamen 6000 jongeren uit Dendermonde en omstreken naar de stad om dienst te nemen in het leger:

“Onze straten waren, bij het vertrek van die dapperen, vol geestdrift, eene dichte menigte juichte de voorbijstappende rangen toe die het àl verlieten om ter hulp te gaan van de verdediging van den moedergrond²¹⁶.”

771 van hen, waarvan er 67 de oorlog niet zouden overleven²¹⁷, waren uit Dendermonde zelf afkomstig.

Na de eerste aanvallen van de Duitsers verdwenen de Belgische soldaten uit het straatbeeld (zie supra).

5.2 Burgerwachten²¹⁸

De burgerwacht onder leiding van majoor Albéric Van Stappen werd sinds de mobilisatie belast met het uitvoeren van allerlei bewakingsopdrachten en met het handhaven van de openbare orde, iets wat niet evident was met al die soldaten in de stad. Vanaf 20 augustus werden ze bijgestaan door afdelingen van de - gevluhte - Brusselse burgerwacht onder leiding van luitenant-generaal De Coene.

Toen de Duitsers op 4 september Dendermonde veroverden en verwoesten, vluchtten de burgerwachten in het kielzog van de militairen over de Scheldebrug.

In de loop van de maand dienden ze – op bevel van het leger de volgende opdrachten uit te voeren:

²¹⁶ Het Dossier Oorlogschade heeft het echter over 89 doden waarvan er 2 in gevangenschap gestorven zijn , SAD, Schade aan Gebouwen en Personen, doc 336.2

²¹⁷ Verslag, Plechtige onthulling van het gedenkteeken ter ere van de gesneuvelde soldaten en doorgemartelde burgers, uitgeverij J. Van Lantschoot-Moens, Dendermonde, 1924

²¹⁸ Uit (A) Stroobants, De Dendermondse Burgerwacht, Van Burgerlijke Wacht tot Burgerwacht, Dendermonde, 1986, pg 73-79

- Bewaking van de spoorlijn Sint-Niklaas, Sint-Gillis-Waas en Moerbeke om zodoende de belangrijke verbindinglijn tussen Oostende en Antwerpen veilig te stellen (7 september tot 11 september)
- In Kluizen dienden ze de toegangswegen te beschermen; hier werden ze ingekwartierd bij particulieren. Op dat moment was men met 169 manschappen (129 wachten, 31 onderofficieren en 9 officieren)(12 september).
- In Moerbeke en Klein-Sinaai moesten ze bewakingsopdrachten uitvoeren (13 september tot 21 september).
- Vanaf 22 september bewaakten ze de spoorlijn Brugge-Zelzate en het kanaal Gent-Terneuzen vanaf Assenede tot Kaprijke (tot 6 oktober)
- Van 6 tot 7 oktober bewaakten ze de spoorweg in Boekhoute

Op 7 oktober werden alle burgerwachten door generaal Clooten ontbonden. Sommige van de Dendermondse burgerwachten trokken hierna naar het front of vluchtten naar Engeland of Nederland; de meesten echter gingen - dwars door de Duitse linies - terug naar huis alwaar ze als gewone Burgers in de bezette stad leefden.

Na de oorlog werd de Burgerwacht niet meer heropgericht, de ordehandhaving in het gebied kwam vanaf dan in handen van de gendarmerie terecht.

5.3 Krijgsgevangenen

Vijfenvijftig Dendermondse soldaten werden krijgsgevangen genomen²¹⁹. Ze zaten opgesloten in Duitsland in verschillende kampen²²⁰; twee van hen zouden hun ervaring niet overleven.²²¹ Aangezien hun familieleden benieuwd waren hoe het met hen gesteld was werd ook in Dendermonde een **Belgisch Inlichtingsbureel voor Krijgsgevangenen en Geïnterneerden**²²² opgericht. Dit kantoor bevond zich op de Brusselse Steenweg en stond onder leiding van Frans Van Schoor²²³.

²¹⁹ (Fr) Van Schoor, Over de Werkzaamheid van het Belgisch Inlichtingsbureel voor Krijgsgevangenen en Geïnterneerden, A.Du Caju-Beeckman, 1916, pg 35

²²⁰ zoals Soltau, Gustrow, Partim, Lübeck,...

²²¹ Baro (Jan)en Hye (Felix) SAD, Schade aan Gebouwen en Personen, doc 336.2

²²² Het "kantoor voor inlichtingen en raadgevingen" trad reeds in 1914 te Gent in werking.

²²³ (Fr) Van Schoor, Over de Werkzaamheid..., pg 4

Het bureel werkte nauw samen met het "Comité Auxiliaire de Secours pour Termonde et Environs (zie Supra), om giften en andere hulp te verkrijgen, en met de stichting "Gezondheid voor het Belgische Kind". Dit was een Nederlandse organisatie waarvan het Bureel de vertegenwoordiger in België was. Het was door hun toedoen dat Belgische oorlogskinderen in Nederlandse hulpgezinnen konden opgenomen worden.

De Duitsers tolereerden het Bureel, ook al speelden de leden vaak gevaarlijk spel: Gedurende geruime tijd hielden ze zich blijkbaar bezig met verboden briefwisseling waardoor er ongeveer 1971 mensen veilig in Nederland konden geraken²²⁴. Men werd echter verkleit: tijdens de daaropvolgende huiszoekingen vond de bezetter gelukkig geen bewijzen.

Het Bureel verrichte de volgende werkzaamheden:

- Dienst der verzendingen (pakjes en geld) voor krijgsgevangenen en andere geïnterneerden in Nederland en Zwitserland.
- Dienst der inlichtingen voor krijgsgevangenen en andere geïnterneerden in Nederland en Zwitserland.
- Postdienst: men regelde zowel het verzenden als het toekomen van brieven en kaarten.
- Feestdienst: het organiseren van feesten, kermissen, toneelopvoeringen en dergelijke meer ten voordele van de krijgsgevangenen. De opbrengsten van deze feesten bedroegen 136.115,55 Bef²²⁵.
- Ambtelijke giften aan krijgsgevangenen: Dit kon alleen maar als de bevoegde overheid en de leiding van de kampen het toeliet.
- Vanaf oktober 1916 werd er een afdeling gesticht ten voordele van de opgeëisten (voeding en kleding), deze dienst werd in Januari 1918 echter verplicht om haar activiteiten stop te zetten. Tijdens de zestien maanden van haar bestaan werden 28.310 pakjes verzonden ter waarde van 707.750 bef²²⁶.

De bevolking maakte veelvuldig gebruik van de diensten van het bureel, vaak was het dan ook de enige manier om met hun geïnterneerde familieleden in contact te komen.

²²⁴ Stad Dendermonde, opcit., pg 16

²²⁵ Stad Dendermonde, opcit., pg 16

²²⁶ Stad Dendermonde, opcit., pg 17

Naast deze organisatie bestond er ook een **Komiteit voor Hulp aan Krijgsgevangenen**²²⁷. Dit was werkzaam vanaf januari 1915 en werd opgericht door voorzitters van verschillende maatschappijen in de stad die geen onderscheid probeerden te maken tussen rang en stand. Arthur Phillips werd tot voorzitter benoemd en Frans Van Schoor zetelde als afgevaardigde van het Inlichtingsbureau in het bestuur. Ze hielden zich bezig met het organiseren van feesten, kaatswedstrijden, voetbalmatches, film- en theatervoorstellingen, tombola's en Vlaamse kermissen²²⁸ en rekenden daarbij op de steun van de bevolking.

De opbrengsten van deze feesten (in totaal 35.931,44 bef) waren bestemd voor:

- De militaire krijgsgevangenen uit Dendermonde
- De Belgische en geallieerde krijgsgevangenen die enkele dagen in de kazerne verbleven.
- Burgerlijke krijgsgevangenen uit Dendermonde: 89 burgers zaten gedurende vijf maanden gevangen in Duitsland.
- Instellingen die zich bezighielden met weeskinderen en andere oorlogsslachtoffers.

Hierdoor wordt eveneens aangetoond dat er ook in de geteisterde stad nog steeds plaats was voor cultuur en ontspanning²²⁹.

²²⁷ Dit was geen onderdeel van de Nationale Hulp- en Voedingskomiteit.

²²⁸ SAD, Liefdadigheidswerking voor krijgsgevangenen en noodlijdenden, doc 336.22

²²⁹ Ook in Gent werd het uitgangsevene reeds vrij snel hervat; alhoewel men daar natuurlijk nog altijd over zijn opera's, theaters enz. beschikte (A) Capiteyn, opcit., pg 89

6. Onderwijs.

6.1 het dagonderwijs

Ook de Dendermondse scholen waren niet ongeschonden uit de strijd gekomen: vele gebouwen waren vernield en het onderwijs kon pas eind 1914²³⁰ begin 1915 terug op gang komen:

Het personeel en de leerlingen van de **Rijksmiddleschool (het Koninklijk Atheneum en het Koninklijk Lyceum)**²³¹ waren voor het oorlogsgeweld gevlucht. Tijdens de brand werd de gehele meisjesschool met de grond gelijk gemaakt. Het was de Heer Claessens, de erevoorzitter van de Oud leerlingenbond en een van de grote voorstanders van het officieel onderwijs, die samen met zijn echtgenote de school heropende. De meisjesschool werd ingericht in woningen van particulieren. In 1915 had de school 121 leerlingen, in 1916 bleef dit leerlingenaantal stijgen; elke jongeman die niet naar school ging werd immers opgeëist!

Wat het katholieke onderwijs betrof hebben we reeds gezien dat het **Sint-Vincentius instituut**, waar de meisjes les volgden, grotendeels van de brand gespaard bleef²³². We weten ook dat het instituut een hele tijd de stedelijke administratie en de diensten van het gerechtshof huisvestte alsook dienst deed als opvangplaats voor zieken, gekwetsten en daklozen en dat de soepdienst er georganiseerd werd²³³. Hierdoor kon het katholieke meisjesonderricht er tijdens de oorlog niet doorgaan²³⁴.

De katholieke jongensschool, **Het Heilige Maagd College**, was echter zéér zwaar getroffen: het pas vernieuwde gebouwencomplex op de veemarkt was tot een hoop puin herleid. Alle kelders onder de gebouwen, waar veel verborgen lag waren totaal uitgebrand. De papieren en documenten over de geschiedenis van het college zijn in de brand volledig verloren gegaan. Alleen de wijnkelder was gespaard gebleven maar die werd eind oktober door de Duitsers leeggeplunderd. Het geld, de obligaties en de andere waardepapieren van de priesters dat in de tuin onder de grond verstopt zat hebben de bezetters niet

²³⁰ in november 1914 kreeg men de toelating van de bezetter om de scholen te heropenen.

²³¹ SAD, documentatiemap Koninklijk Atheneum

²³² Gebouwen dien aan de kerkstraat grensden werden wel vernietigd.

²³³ (L) Pee, *Het Heilige Maagdcollege, 1834-1984*. Bijdrage tot de geschiedenis van het onderwijs in het Dendermondse, Dendermonde, 1996, pg 249.

²³⁴ SAD, Sint-Vincentius-instituut, doc 316

teruggevonden²³⁵.

Superior De Cock wou - tegen het advies van de bisschoppelijke overheid in - het college reeds in november 1914 weer heropenen. Dit gebeurde in de overgebleven achtergebouwen van het Dendermondse weeshuis die zo snel mogelijk tot primitieve klasgebouwen werden omgevormd: Op acht dagen tijd werden lessenaars, banken, borden, kachels en andere schoolbenodigdheden bijeengezocht; de oud-leerlingen zorgden voor de leerboeken²³⁶.

De jonge inwoners van het weeshuis, 25 jongens en evenveel meisjes, waren intussen onder leiding van 5 zusters (van Sint-Vincentius à Paolo) en 2 heren naar Schilderode gevlucht waar ze onderdak kregen aangeboden. In 1915 zouden ze naar Dendermonde terugkeren: de meisjes werden in het Sint-Vincentius instituut ondergebracht, de jongens in gestichten. Korte tijd later vonden ze een nieuwe thuis in een particuliere woning in de Van Duysse straat.

Op 1 december 1914 heropende het college zijn (nieuwe) deuren, uiteraard enkel voor externen. Langzaamaan keerde ook het gevluchte lerarencorps naar Dendermonde terug. Bij het begin van dit schooljaar waren er slechts 140 leerlingen, dit aantal zou snel aangroeien tot 300. Alle vooroorlogse afdelingen waren georganiseerd: de lagere school²³⁷, de drie jaar middelbaar onderwijs en de zes jaar Grieks-Latijnse humaniora²³⁸.

De priesters van het college woonden tot juli 1915 in de pastorie van Sint-Gillis binnen en in het huis van notaris Van Hemelrijck. Daarna namen ze hun intrek in een burgerhuis nabij de tuin van de pastorie waarbij ze dekens, lakens en matrassen kregen van de zusters van Sint-Vincentius a Paolo.

De huisvesting was erbarmelijk: de priesters beschikten enkel over twee petroleumlampen en enkele kaarsen en men was genoodzaakt om te werken en te studeren in één vertrek dat tevens dienst deed als recreatie ruimte. Pas na de grote vakantie van 1914-1915 werd er in alle kamers elektrische verlichting geplaatst²³⁹.

²³⁵ (L) Pee, *opcit.*, pg 247-248

²³⁶ (L) Pee, *opcit.*, pg 250

²³⁷ Van 1915 tot 1918 was er geen eerste studiejaar.

²³⁸ (L) Pee *opcit* pg 250

²³⁹ (L) Pee, *opcit.*, pg 251

Dat het onderwijs in alle onderwijsinstellingen niet van een leien dakje liep is vanzelfsprekend: meestal werden de lessen enkel in de voormiddag gegeven wegens (in o.m. het College) het plaatsgebrek en de problemen met de voedselvoorziening (waar verbetering in kwam door toedoen van o.m. het Werk van de Schoolsoep) en van midden december 1917 tot eind maart 1918 moesten alle scholen van de Duitsers gesloten blijven om brandstof te sparen²⁴⁰: een school mocht trouwens enkel verwarmd worden wanneer men over een eigen voorraad kolen beschikte. Dit zijn slechts enkele voorbeelden van de moeilijkheden die de scholen ondervonden.

6.2 Het Kunstonderwijs.

De Stedelijke Academie voor Muziek en Woord werd in juli 1914 opgevorderd door de Belgen om onderdak te bieden aan de gemobiliseerde troepen. Aan het begin van de oorlog vluchtte directeur Hilge, die de Duitse nationaliteit bezat, naar Zeeland.

Begin september worden de lessen door de komst van de Duitsers opgeschort. Het Vleeshuis, waar de school zich bevond, bleef van de brand gespaard maar werd opgeëist door andere stadsdiensten. Vanaf januari werden de lessen dan toch hernomen in de Mariakring (in de Nachtegaalstraat). Mijnheer Segers, de leraar samenzang werd na de oorlog benoemd tot directeur. Zijn voorganger stierf in Zeeland²⁴¹.

De Koninklijke Academie voor Schone Kunsten werd - net zoals zovele andere gebouwen - in september 1914 met de grond gelijk gemaakt. Begin 1915 werden de lessen voortgezet aan de Begijnhoflaan²⁴².

²⁴⁰ SAD, Energieverbruik en -besparing, doc 336.11

²⁴¹ (A) Stroobants, Stedelijke Academie voor Muziek en Woord Dendermonde, 1875-2000, Stadsbestuur Dendermonde, 2000, pg 7

²⁴² Koninklijke Academie voor schone kunsten te Dendermonde, 175 jaar Kunstonderwijs, Dendermonde 1976, s.p.

7. Geloof.

7.1 Kloosters en abdijen

In Dendermonde waren door de eeuwen heen verschillende religieuze orden²⁴³ aanwezig. Door Wereldoorlog I gingen de meeste kerkelijke bezittingen en gebouwen in de vlammen op, de informatie hieromtrent is echter vrij karig; bij de vernielde monumenten vinden we²⁴⁴:

- De kerk en het klooster van het begijnhof
- De kerk en het klooster van de benedictijnenpaters
- De kapel en het klooster der Zwarte Zusters
- De kapel van de Heilige Rochus
- De kapel van het Burgerlijk Gasthuis
- Het Klooster en de kapel der Karmelietessen
- De kapel en het klooster der Arme Klaren
- De kostschool der Zuster Maricollen met kapel

De "Paterskerk" (= de kerk van Sint Pieter en Sint Paulus) en de daarbijhorende abdij van de **Benedictijnen** gingen in vlammen op²⁴⁵: zeker de helft van hen trok naar kloosters in Engeland, anderen trokken in bij familieleden. Diegenen die terugkeerden waren gehuisvest in de schrijnwerkerij van de abdij, het enigste gebouw dat - naast de bibliotheek van het klooster²⁴⁶ - nog rechtop stond. Onder hen werd een overste aangeduid, die de in Engeland verblijvende Abt moest vervangen. Pas in 1919 werd er een nieuwe Abt aangeduid.

Over het **Begijnhof** en het klooster van **Sint Vincentio à Paolo** (=Sint-Vincentius instituut) hebben we reeds het een en het ander gezegd: de Begijnen verloren hun kerk maar leenden hun leegstaande huisjes uit aan de wereldlijke inwoners van de stad en het intacte Sint Vincentius instituut, het enige kloostergebouw dat nog recht stond, werd gebruikt voor administratieve, humanitaire en gerechtelijke doeleinden. De zusters van beide orden deden eveneens aan ziekenzorg.

²⁴³ Augustijnen, Augustinessen, Benedictessen, Benedictijnen, Briggitinessen, Carmelietessen, Clarissen, Kapucijnen, Maricollen, Zwartzusters, Theresianen

²⁴⁴ SAD, Schade aan Gebouwen en Personen, doc 336.2

²⁴⁵ Vele kunstwerken werden vernietigd maar het zilverwerk dat in de brandvrije kelder van het klooster zat overleefde de brand.

²⁴⁶ Volgens pater Ambrosius De Cock.

Ook het **Zwarte Zustersklooster** deelde in de rampspoed. De dag voor de inval hadden de zusters reeds hun moeder overste en de oudsten onder hen laten overbrengen naar Overmere. Toen de Duitsers op 5 september het klooster naderden vluchtten ze door de tuin²⁴⁷ naar de Benedictijnenabdij waar ze zich verstopten in de kelder van de bibliotheek²⁴⁸. Dinsdag 6 september viel de brandende toren van de abdijkerk op het Zwarte Zustershuis waardoor het klooster eveneens in de vlammen op ging. In de volgende weken trokken de zusters, op de vlucht voor de Duitsers, achtereenvolgens naar Overmere, Gent en Brugge om vervolgens terug in Overmere terecht te komen. Van daaruit keerden 6 zusters weer naar Dendermonde waar zij zich in de lokalen van de kleuterschool vestigden, ook moeder overste Appolonia keerde uiteindelijk terug naar de stad. Ook deze zusters droegen zorg voor de noodlijdenden. Na de wapenstilstand werden zij herenigd met hun overige congregatiegenoten. Dezen hadden vluchtelingen in Frankrijk geholpen, waren aan het front werkzaam geweest, hadden geholpen in diverse seminaries en instellingen of waren gewoon bij hun familie terechtgekomen²⁴⁹.

7.2 Kerken

In tijden van crisis blijkt het geloof steeds in populariteit toe te nemen, dit was eveneens het geval gedurende Wereldoorlog I toen het bijwonen van de eucharistieviering één van de weinige gelegenheden was waar men ongestraft mocht samenzijn. Volgens Sofie De Schaepdrijver had dit niet te maken met :

"Een diepgaande wijziging in de religieuze praktijk of overtuiging, eerder op een behoefte aan een plechtige bevestiging van orde in sombere tijden en aan een soort rituele gemeenschappelijkheid²⁵⁰."

Te Dendermonde gingen de misvieringen in eerste instantie door in het Sint-Vincentius instituut. Na herstellingswerken werden ook Sint-Gillis Binnen en de Onze-Lieve-Vrouwe

²⁴⁷ De abdij en het klooster lagen - en liggen - naast elkaar tegen de Vlasmarkt.

²⁴⁸ (L) Pee en (A) Stroobants, 500 jaar Zwarte Zusters in Dendermonde, 1491-1991, Dendermonde, 1991, pg 117

²⁴⁹ (L) Pee en (A) Stroobants, opcit., pg 118

²⁵⁰ (S) De Schaepdrijver, opcit., pg 248

Kerk heropend²⁵¹.

De Kerk keerde zich overigens resoluut tegen de bezetting; vooral kardinaal Merçier groeide uit tot een symbolisch figuur aangezien hij verklaarde dat de Belgen aan de Duitsers geen enkele gehoorzaamheid verschuldigd waren²⁵². Toen Merçier op 5 mei 1915 een bezoek bracht aan het getroffen Dendermonde zagen de inwoners dit dan ook als een morele opsteker omdat hij *door zijn vaderlijk en gezaghebbend woord onze bevolking wilde opbeuren en ze aansporen tot wilskrachtige volharding en vaderlandlievende trouw*²⁵³.”

²⁵¹ Wat de eerste kerk betreft ging dit gewoon over een opknapbeurt, de laatste vereiste veel ingrijpender herstellingswerken.

²⁵² (S) De Schaepdrijver, *opcit.*, pg 122

²⁵³ Stad Dendermonde, *opcit.*, pg 25.

8. Vluchtelingen

Via het bronnenmateriaal zijn we te weten gekomen dat vele Dendermondse kinderen, dankzij de organisatie 'Gezondheid van het Belgische Kind' een tijdje in Nederland konden verblijven. We weten ook dat drukker Dioméde Grootjans en zijn familie gedurende de oorlog naar Zeeland gevlucht waren²⁵⁴. Hoeveel inwoners van de stad (kinderen én volwassenen) er echter bij onze Noorderburen verbleven hebben - en voor hoelang - hebben we echter niet kunnen achterhalen.

Hoe dan ook, de Nederlanders waren dusdanig geschrokken over het nieuws van de moordpartijen in steden zoals Aarschot, Leuven en Dendermonde dat men spontaan hulp aanbood aan vluchtelingen (vooral vrouwen en kinderen) die vanaf augustus 1914 de grens overkwamen. De politieke relatie tussen België en Nederland was echter bijzonder gespannen omdat het neutrale Nederland op 5 augustus de Westerschelde afsloot voor de militaire vloot van zowel de Duitsers als de geallieerden: hierdoor werd Antwerpen afgesloten van alle buitenlandse militaire hulp. België dacht – niet geheel onterecht – dat deze neutraliteit ten voordele kwam van Duitsland.

Ook de meeste Nederlandse kranten hadden een 'neutrale' toon die de gruweldaden van de Belgen benadrukte en die van de Duitsers minimaliseerde. Dit ergerde niet enkel de Belgen maar ook vele van onze noorderburen²⁵⁵.

Het Nederlandse Comité tot steun aan Belgische en Andere Slachtoffers (Het Amsterdams Comité) bundelde de eerste initiatieven en zorgde op die manier voor een betere organisatie. In het begin werden de vluchtelingen bij particulieren opgevangen. Naarmate hun aantal toenam werd echter duidelijk dat enkel privé-initiatieven niet voldoende zouden zijn om hen allemaal op te vangen. Vanaf 16 augustus 1914 begon de overheid er zich dan ook mee te bemoeien: ze zouden de vluchtelingen voeden en onderdak bieden.

De 'ongewenste elementen' onder de vluchtelingen (zij die verdacht werden van diefstal) waren de eersten die de keuze kregen om in opvangkampen te resideren of om teruggestuurd te worden. Deze kampen bevonden zich in de eerder noordelijk gelegen provincies, zodat

²⁵⁴ SAD, Archief van de Familie Grootjans, Doc 336.3

²⁵⁵ (M) de Waele, "België en Nederland in Augustus 1914": Vluchten voor de Grote Oorlog, Belgen in Nederland 1914-1918, De Bataafsche Leeuw, Amsterdam, 1988, pg 21

de Belgen de zuidelijk gelegen grensprovincies niet tegen de Duitsers konden opzetten²⁵⁶.

Na de beschietingen van Antwerpen op 7 en 8 oktober werd Nederland overspoeld door een vluchtelingenstroom van meer dan één miljoen mensen. De overheid diende militaire organisaties in te schakelen bij de opvang: de vluchtelingen mochten gebruik maken van hetzelfde bevoorradingssysteem als de militairen die in het zuiden van het land - waar de staat van beleg was afgekondigd - verbleven. Ook nu werden de gevluchte Belgen verspreid over de noordelijke provincies, alwaar ze in eerste instantie in gemeentes die over opvangplaatsen beschikten konden verblijven. De Nederlandse burgemeesters voerden, op aanraden van de overheid, zwachte dwang²⁵⁷ uit op de vluchtelingen om naar hun land terug te keren vanaf dat de situatie daar een beetje gestabiliseerd was. Een 200.000 tal Belgen gingen onmiddellijk naar huis, 30 à 40000 van hen keerden echter opnieuw terug naar Nederland. Enkele honderden Belgen trokken naar Engeland, nog anderen gingen in Zwitserland een onderkomen zoeken.

Vanaf 1 november 1914 resideerden er nog 323600 van hen in Nederland. Dit aantal bleef dalen naar: 200000 in december en 105000 in mei 1915, wat het getal was dat behouden zou blijven tot het einde van de oorlog²⁵⁸.

Toen bleek dat de oorlog - en de opvang - iets langer zou duren dan enkele weken besliste de overheid²⁵⁹ tot het oprichten van kampen. De vluchtelingen zelf werden onderverdeeld in verschillende klassen: de gevaarlijke of ongewenste elementen, de minder gewenste elementen, de 'fatsoenlijke behoeftigen' en de 'stille' armen. Met deze laatste groep bedoelde men die mensen die voor de oorlog vermogend geweest waren maar die door de krijgsgeschiedenissen alles waren kwijtgeraakt; zij moesten niet in kampen wonen en kregen een relatief hoge uitkering. Alle andere groepen zaten in verschillende kampen: de fatsoenlijk behoeftigen in een modelkamp zoals Ede en de twee overigen in bescheidener ingerichte verblijfplaatsen zoals Uden (deze beide kampen konden 10000 personen herbergen)²⁶⁰.

²⁵⁶ (M) Hendricks-Van der Avert en (G) Laporte, "De vlucht naar Nederland": Vluchten voor de Grote Oorlog, Belgen in Nederland 1914-1918, De Bataafsche Leeuw, Amsterdam, 1988, pg 23

²⁵⁷ Dit is op verschillende manieren interpreteerbaar, In Harderwijk bijvoorbeeld zette de burgemeester de Belgen gewoonweg het dorp uit.

²⁵⁸ (M) Hendricks-Van der Avert en (G) Laporte, opcit pg 26

²⁵⁹ Zeker niet met de steun van de voltallige bevolking.

²⁶⁰ (M) Hendricks-Van der Avert en (G) Laporte, "Het Dagelijkse Leven in de Kampen ": Vluchten voor de Grote Oorlog: Belgen in Nederland 1914-1918, De Bataafsche Leeuw, Amsterdam, 1988, pg 35

In deze kampen waren er scholen, 'warenhuizen', ziekenzalen, geloofscentra, ontspanningsruimtes en later soms ook bioscopen en theaters. Ondanks deze faciliteiten stonden de vluchtelingen onder het gezag van de kampcommandant en diende men te eten, te werken en te gaan slapen op vastgelegde uren. Vanaf 1917 begon men enkele lotsverbeteringen - zoals soepeler verlofsregelingen waarbij men uit het kamp mocht - door te voeren. Toch waren de levensomstandigheden er verre van optimaal en lag de kindersterfte er erg hoog

Voor de Belgische soldaten die op de vlucht voor de Duitsers de grens met Nederland waren overgestoken was de situatie nog erger. 7000 onder hen konden ongezien naar Engeland vluchten maar ongeveer 33.500 anderen werden door de Nederlandse autoriteiten geneutraliseerd. Dit hield in dat ze ongewapend in kampen moesten verblijven, in nog veel erbarmelijker omstandigheden dan de burgervluchtelingen. In Amersfoort werden bijvoorbeeld 15000 soldaten ondergebracht in een infanteriekazerne die normaal gezien onderdak bood aan 4000 personen²⁶¹.

Omdat de kazernes duidelijk te weinig plaats boden gingen de Nederlanders over tot het bouwen van barakkenkampen in Harderwijk en Zeist. Ook hier werden werkplaatsen, ziekenzalen, kerkbarakken en dergelijke meer ingericht. Dit alles achter een omheining van prikkeldraad.

De slechte hygiënische omstandigheden, het gebrekkige sanitair en de onverwarmde barakken zorgden ervoor dat er besmettelijke ziektes uitbraken in de interneringskampen. Tengevolge van de ontoereikende medische hulpverlening overleefden 553 Belgische soldaten hun verblijf in Nederland niet²⁶². De erbarmelijke toestanden waarin ze verplicht waren te leven leidden tot ontsnappingspogingen en zelfmoord. Eén van de zwaarste incidenten was de opstand in kamp Zeist op 3 december 1914 waar het harde optreden van de kampwachten tegen zij die wilden vluchten leidde tot 8 doden en 18 gewonden.

Het leven in de kampen zorgde echter ook voor een verhoogde alfabetiseringsgraad van de Belgische soldaten (een initiatief van de Nederlandse overheid), er werden sportfeesten en toneelspelen georganiseerd en velen speelden mee in kampfanfares.

²⁶¹ (M) Hendricks-Van der Avert en (G) Laporte, "De Vlucht naar Nederland": Vluchten voor de Grote Oorlog, Belgen in Nederland 1914-1918, De Bataafsche Leeuw, Amsterdam, 1988 pg 31

²⁶² (M) Hendricks-Van der Avert en (G) Laporte, "Het Dagelijkse Leven in de Kampen": Vluchten voor de Grote Oorlog, Belgen in Nederland 1914-1918, De Bataafsche Leeuw, Amsterdam, 1988, pg 47

Na de wapenstilstand gingen de burgervluchtelingen terug naar huis. De geïnterneerden moesten echter wachten op de toelating van de Nederlandse overheid: pas vanaf december begon men de soldaten te repatriëren. De conventie van Den Haag verplichtte België de volledige interneringskosten terug te betalen die 53 miljoen gulden bedroeg, een enorme som voor het geruïneerde land. Pas op 31 december 1937 werd de volledige som (ondertussen op gelopen tot 60 miljoen) uitbetaald²⁶³. Toen de eerste geïnterneerden met de trein terugkeerden werden zij hartelijk verwelkomt door vertegenwoordigers van de Belgische regering die lof zwaaiden over de moed van de soldaten bij de slag om Antwerpen en bij het feit dat zij nooit krijgsgevangen waren genomen door de Duitsers²⁶⁴.

²⁶³ Nederland heeft overigens nooit de 45 miljoen gulden kosten met betrekking op de burgervluchtelingen teruggeëist.

²⁶⁴ (G) Laporte, De Terugkeer van de Geïnterneerden: Vluchten voor de Grote Oorlog, Belgen in Nederland 1914-1918, De Bataafsche Leeuw, Amsterdam, 1988, pg 47

9. Duitse Regels en Controlemiddelen.

De bevolking moest over verschillende documenten beschikken wou men zich vrij in - en buiten - de stad rondbewegen:

1. De 'Passierscheine' of mobiliteitspapieren waarmee men enkel²⁶⁵ de stad uit mocht werden niet aan iedereen verleend en vaak enkel mits betaling.
2. Elke burger die ouder was dan 10, diende ten allen tijde een 'Eenzelvigheidskaart' bij te hebben, dezen moesten door het gemeentebestuur op hun correctheid gecontroleerd worden. De kaarten werden enkel verleend aan personen die permanent in de stad resideerden.
3. De 'Meldekaart' was bedoeld voor mannelijke inwoners van de stad tussen de 17 en de 45 jaar, hiermee moest men zich om de maand bij het Meldeamt aanmelden. Dit hield verband met het opeisen van werklieden die in Duitsland dienden te gaan werken.

Het 'Meldeamt'²⁶⁶ - o.l.v. de Duitser Bartels - was een instituut²⁶⁷ dat de bevolking controleerde: niet alleen de eigenaars van een 'Meldekaart' maar ook diegenen die in het begin van de oorlog een paar maanden waren weggevoerd, de leden van de voormalige burgerwacht, de oud-soldaten en alle anderen die een mogelijke bedreiging konden vormen dienden, minstens, elke maand op het 'Amt' te verschijnen. Wanneer er iemand niet kwam opdagen - bijvoorbeeld opgeëisten die gevlucht waren - werden familieleden in hun plaats opgesloten tot de gevluchte persoon zich kwam aanmelden.

Naast deze controlepapieren werd de bevolking geconfronteerd met een pleiade aan reglementeringen, vorderingen en voorschriften; over de diverse pamfletten en documenten in verband met voedsel hebben we het al gehad maar dit waren zeker niet de enige²⁶⁸:

²⁶⁵ Dit wou nog niet zeggen dat men ook de Kommandantur Dendermonde mocht verlaten, meestal had men meer dan één zo een pasje nodig.

²⁶⁶ Het Meldeamt was gevestigd in een zaal die ene mevr. Van Ranst had moeten afstaan (Zitting gemeenteraad van 16 juni 1917)

²⁶⁷ gelegen in Zaal 'Alcazar' op de Grote Markt.

²⁶⁸ SAD, verordeningen van militaire aard, doc 336.14 en verordeningen met betrekking op de ordehandhaving en de interne huishouding, doc 336

- Alle volksverzamelingen - of vergaderingen - zowel in open lucht als in gesloten ruimte werden verboden, behalve voor hen die op voorhand een machtiging van het stadhuis hadden kunnen bekommen (6 januari 1915).
- Op 8 november 1914 werd bij decreet de Duitse (Centraal-Europese) Tijd ingesteld. Hierdoor werd de klok één uur vooruitgezet. Deze regel kende bijna geen navolging. Toen de bezetter in 1916 ook nog de zomertijd invoerde liep de Belgische tijd twee uur achter op de Duitse. Gelukkig besloten de geallieerden eveneens om tot zomertijd over te gaan waardoor de Belgen weer een uur konden inlopen.
- Het zingen van liederen op de openbare weg en in openbare plaatsen werd verboden(1915).
- Samenscholingen van meer dan 5 man waren niet toegelaten (5 mei 1915)
- Het was verboden om de Belgische kleuren (rood, geel, zwart) te dragen, uit te stallen of te verkopen. Men mocht eveneens geen foto's, beelden en dergelijke meer van de koninklijke familie in zijn bezit hebben (23 juli 1915).
- Alle honden zonder bezitter moesten gedood worden (27 november 1915).
- Na 8 uur 's avonds mocht men zich niet meer op een rijwiel begeven (26 september 1915). Later zou de bezetter ook nog eens vele fietsen opeisen²⁶⁹.
- Stielmannen die openbare werken deden moesten voor één uur beginnen te werken anders werden zij naar een Zivilarbeitersbataljon gestuurd²⁷⁰.
- Om geld spelen op de openbare weg werd verboden²⁷¹.
- Het was volstrekt verboden om soldaten geschenken aan te bieden. Kinderen mochten hen overigens niet volgen of aanspreken, laat staan om een aalmoes vragen (dit gold waarschijnlijk ook voor andere burgers).
- Privé-post diende vooral op handelszaken betrekking te hebben. Ze mocht niet langer dan 4 bladzijden zijn en er mochten niet meer dan 10 regels op een blad staan. Ook op een postkaart was het verboden om niet meer dan 10 regels schrijven.
- Iedereen die een reisduif zou onderscheppen zou voor de krijgsraad met de dood bestraft worden (27 juni 1917).
- Bij de Ortskommandantur was een sirene geïnstalleerd die bij vliegergevaar in werking zou worden gesteld, wanneer dit gebeurde dienden alle bewoners de straten

²⁶⁹ Na de oorlog zouden vele mensen een vergoeding eisen voor deze 'geleende' fietsen. RAB;Sekwester(1914-1918), Duitse Oorlogsmisdaden

²⁷⁰ Uit SAD, Documentatie Oudheidkundige Kring, Doc 336.29

²⁷¹ Er zijn verschillende arrestaties verricht in verband met gokspelen: RAB,Vredegerecht (strafzaken)

te verlaten om in huizen en kelders beschutting te zoeken. Vanaf 1917 was het doven van lichten bij luchtaanvallen verplicht maar volgens de Duitsers werd dit bevel onvoldoende opgevolgd (16 oktober 1916).

- Er mochten geen militaire vestigingen beschadigd en sluizen aangeraakt worden. Soldaten hadden de toelating om schietwapens te gebruiken tegen al diegenen die dit bevel in de wind sloegen (7 november 1918).
- Vanaf 5 november 1918 was het verboden om voor 7 uur 's morgens en na 8 uur 's avonds buiten te komen, alle verlichte vensters moesten bedekt worden en de straatlantaarns mochten niet meer branden.
- Vanaf 9 november 1918 moesten bijna alle drankhuizen in de stad sluiten. Uitzonderingen waren 'Het Vaderland' en het hotel restaurant op de Grote Markt waar enkel Duitse soldaten mochten komen en de etablissementen 'De Bock' en Van Wesemael' waar enkel burgerlijke personen binnenmochten. Al deze gelegenheden bevonden zich op de Grote Markt.

Verder waren er ook nog reglementeringen over het putten van water, vorderingen in verband met zeep en stro,...

Aangezien er in Dendermonde zelf geen Kriegsgericht aanwezig was werd de Berlijnse advocaat Merz²⁷² aangeduid als rechterlijke autoriteit i.v.m met Duitse aangelegenheden. Naast de Belgische politie liepen er dus ook Duitse agenten rond met de bevoegdheid om mensen te 'verbaliseren'. Diegenen die beschuldigd werden kregen de keuze: een hoge boete betalen of zich bij een Zivilarbeiterbataljon vervoegen. Er werd echter redelijk wat kwijtgescholden omdat het op den duur bijna boetes regende in de Kommandantur²⁷³. Waar deze boetes specifiek voor werden uitgeschreven is ons niet bekend en hoe de verhouding tussen Merz en zijn agenten enerzijds en het Dendermondse gerecht en haar politie anderzijds was hebben we jammer genoeg ook niet kunnen achterhalen.

²⁷²RAB, Sekwester(14-18), Duitse Oorlogsmisdaden

²⁷³ Op 25 oktober 1917 stopte men hier zelfs mee. RAB, Sekwester (1914-1918), Duitse Oorlogsmisdaden

10. De Verplichte Tewerkstelling.

10.1 Algemeen

In Duitsland kampte men met een tekort aan werklieden doordat de meeste weerbare mannen zich aan het front bevonden. Eind 1915 ontstond het idee om het bataljon werklozen uit het bezette en van veel van zijn eigen infrastructuur beroofde België in te zetten in de Duitse (oorlogs)industrie.

De campagne - vele voordelen en grote lonen - waarmee men Belgische arbeiders probeerde te overtuigen om in Duitsland te gaan werken kende echter weinig succes: tegen maart 1916 waren er slechts 12000 arbeiders op in gegaan t.o.v. de honderdduizenden waar men op gehoopt had²⁷⁴. Om deze reden verbood gouverneur-generaal Von Bissing in het Operationsgebied in mei 1916 de openbare tewerkstelling door de gemeenten.

Op 16 oktober van datzelfde jaar dienden alle Belgische gemeenten een lijst op te stellen met de namen van alle werklozen en zelfstandige ambachtslieden, teneinde deze mensen op te roepen om in Duitsland te gaan werken. Vele gemeenten, waaronder ook Dendermonde, (zie Supra) waren tegen deze gang van zaken en weigerden dan ook alle medewerking. Hierdoor moesten de Duitsers zelf op zoek gaan naar werklozen, wat veel meer tijd in beslag nam.

Om deze reden werd ook het meldeamt ingericht waar de weerbare mannen tussen 17 en 45 zich moesten gaan aanmelden. Vanaf 1917 konden alle werklieden tussen de 14 en de zestig jaar opgeroepen worden om in Duitsland te gaan werken²⁷⁵.

In Dendermonde werden mensen brutaal opgepakt en naar de kazerne gebracht waar ze medisch gekeurd werden. De woede van de bevolking om deze gang van zaken was groot: *"...met gedempten woede balde zij de vuist en vervloekte zij de beulen: anderen het gemoed overstelpt, riepen luidop hunnen verontwaardiging en hunne afkeer. Dien dag was de gevangenis te klein om al dezen op te sluiten die aangehouden werden voor opstand of smaad tegen de overheerscher"*²⁷⁶.

²⁷⁴ (S) De Schaepdrijver, *opcit.*, pg 223

²⁷⁵ SAD, Burgerlijke Tewerkstelling: Burgerlijk Opgeëisten, doc 336.32

²⁷⁶ SAD, Documentatie Oudheidkundige Kring, Doc 336.29

De werklieden leefden in Duitsland in erbarmelijke omstandigheden; velen keerden ziek terug en stierven door de geleden ontberingen²⁷⁷. In totaal werden er in het Etappen- en Operationsgebied samen 120655 personen opgepakt. Van alle weggevoerde Belgen kwamen er 2614 om tijdens de dwangarbeid²⁷⁸.

Het aantal Dendermondse inwoners die weggevoerd werden bedroeg 254. Vijf onder hen stierven tijdens de periode van dwangarbeid²⁷⁹, nog eens vijf overleden er na hun terugkeer ten gevolge van de slechte behandeling in de werkkampen²⁸⁰.

10.2 F.X. Possé: Het verhaal van een Opgeëiste

Om wat dieper in te gaan op deze de problematiek geven we hier in het kort de wedervaren weer van de eerste dagen als verplicht tewerkgestelde van Frans Xavier Possé²⁸¹ een opgeëiste jongeman uit Sint-Gillis nabij Dendermonde:

In zijn onuitgegeven getypt verslag vermeldt Possé dat eind 1916 de Hollandse grens onbereikbaar was geworden: zonder een bijzonder vrijgeleide of reispas mocht niemand zijn dorp verlaten; aan elke brug of overweg stonden Duitse soldaten die controles uitvoerden. Het werd duidelijk dat ook in Dendermonde de jacht op weerbare mannen geopend was verklaard. De Duitsers hadden hier trouwens het volgende over te zeggen:

“Bij ons in Duitschland zien we niet deze grote weerbare mannen langs de straat lopen, ...Eén ziet er niets dan vrouwen, kinderen en grijsaards. Al de mannen van 18 tot vijftig jaar zijn in de oorlog²⁸².”

M.a.w in België liep het vol met werklozen terwijl men in Duitsland zelf een tekort had aan werkkrachten, men was er zelfs overgaan tot het verplicht te werk stellen van vrouwen.

Op 29 november 1916 krijgt de 16 jarige Possé thuis een oproepingsbrief vanwege de Duitse overheid toegestuurd: op 1 september diende hij zich in de kazerne te gaan aanbieden in het kader van de verplichte tewerkstelling. Zijn vader probeerde hem hiervan te verlossen door

²⁷⁷ (A) Capiteyn, opcit., pg 82

²⁷⁸ (S) De Schaepdrijver, opcit., pg 232

²⁷⁹ François D'Olieslager, Geubels Florent, Van Der Stappen Albert, Van Doorselaer Arthur, Verkeyen Aloïse. Uit SAD, Schade aan Gebouwen en Personen, doc 336.2

²⁸⁰ Henri Goethals, Pierre Goethals, Cesar Pets, Joseph Roels, Charles Roman. Uit SAD, Schade aan Gebouwen en Personen, doc 336.2

²⁸¹ SAD, F.X. Possé: Het verhaal van een opgeëiste, doc 336.27

²⁸² SAD, F.X. Possé... , doc 336.27, pg 2

smeekbrieven te sturen aan zijn invloedrijke vrienden zoals de burgemeester (van Sint-Gillis) en de Superior van het Heilige Maagd College.

In het dorp gingen echter stemmen op die zegden dat de gemeente (Sint-Gillis) hun verkocht had: het bestuur had immers de lijsten met namen opgesteld en *'ge ziet wel dat het nietsch dan arme werkmenschen zijn'*²⁸³.

De invloedrijke vrienden ten spijt diende Possé zich wel degelijk naar de kazerne van Dendermonde te begeven alwaar al de opgeroepen moesten verzamelen.

Bij aankomst in de kazerne werden ze direct opgesloten in gang II zaal 32. Voor elke deur stonden twee gewapende Duitse schildwachten.

Samen met een dertigtal andere jongeren diende Possé deel te nemen aan een soort van geneeskundig onderzoek: De jongelingen moesten al hun kleren uittrekken en in twee rijen tegenover elkaar gaan staan. Op die wijze werden ze gekeurd door een geneesheer die zijn patiënten diende te voorzien van inenting tegen de koepokken en difterie.

De hoop om afgekeurd te worden verdween al snel als sneeuw voor de zon:

"Allen zijn geschikt voor de dienst: eenogigen, manken, gebrekkigen, kleinen en grooten,..."
*"...Vanaf het ogenblik dat hij ziet dat de gevangenen armen en benen aan het lijf hebben, zijn ze goedgekeurd om ontvoerd te worden"*²⁸⁴.

Ondertussen dienden ook alle verzoekschriften om vrijlating in een grote mand gelegd te worden.

De volgende ochtend (2 december) bleek men geen water te krijgen om zich te wassen, er werd wel koffie gebracht. Van tijd tot tijd mochten de gevangenen in groepjes van 10 en vergezeld van 4 gewapende soldaten naar het toilet gaan. Dit was een grote put van 10 meter lang waar men over de rand, op ongeveer 50 centimeter boven de grond, een stok had vastgemaakt. Deze stok diende om op te gaan zitten. Eén van de jongemannen wierp zich in de beerput: hij was overgegaan tot deze wanhoopsdaad omdat hij niet hetzelfde lot wou ondergaan als zijn eerder gedeporteerde - en overleden - broer. Meer dood dan levend werd hij naar het ziekenhuis gebracht²⁸⁵.

²⁸³ SAD, F.X. Possé, ..., Doc 336.27, pg 5

²⁸⁴ SAD, F.X. Possé, ..., Doc 336.27, pg 6

²⁸⁵ Possé heeft nooit meer over hem horen spreken.

Dankzij de veldwachter van Sint-Gillis - die langs kwam - kregen de gevangenen nieuws te horen van hun familie, Hij nam ook brieven van de opgeëisten mee naar het thuisfront.

De Duitsers probeerden intussen de Belgen te overtuigen om vrijwillig te werken voor 10 Mark, indien men dit deed zou men direct terug naar huis mogen gaan. Volgens Possé weigerde iedereen echter, tot grote woede van de Duitsers.

Op 3 december mocht Possé bezoek ontvangen van zijn zuster Madeleine; het zou de laatste keer in een hele tijd zijn dat hij haar nog terug zou zien: om 12 uur zouden de tewerkgestelden uit de stad vertrekken.

Uiteindelijk zou het half drie worden eer men in rijen van vier en bewaakt door dichte rijen soldaten Dendermonde verliet. Om drie uur arriveerde de trieste stoet - waarbij zich ook gevangenen uit andere streken zoals Geraardsbergen hadden gevoegd - in het station waar men op de trein moest plaats nemen:

"De trein zet zich in beweging. Na enige minuten zijn we te Sint-Gillis. Aan de overwegen staan honderden mensen te roepen, te huilen, te wenen; mijne ouders zullen daar ook wel bij zijn; doch het is onmogelijk ze te herkennen. Ik zie nog eens mijn ouderlijke woning, waar ik wellicht nooit meer zal wederkeren. De menigte wuift ons toe met klakken en zakdoeken. De opgeëischten, half door de vensters hangend antwoorden met gehuil en gebaren. Ik ook. Ik werp nog een laatste afscheidsgroet aan allen die mij dierbaar zijn en van wien ik nu als misdadiger word ontvoerd. Ja, als booswichten worden wij aan onze familie ontrukkt, niet wetend waarom, niet wetend waarheen, niet wetend voor hoelang..."²⁸⁶

De volgende dag kwamen de tewerkgestelden aan in het kamp 'Deutsch Eck' gelegen in de Franse Maasvallei voorbij Opincourt. Dit kamp bestond uit vier lange houten barakken die in een vierkant geplaatst waren waardoor zij de randen van de binnenkoer vormden. Het hele kamp was omgeven door een dubbele met ijzeren prikkeldraad omvlochten afsluiting, tussen deze afsluitingen hielden soldaten de wacht.

In de barakken stonden 2 rijen bedden van 3 verdiepingen (=3 bedden boven op elkaar), gescheiden door een middengang van 70 à 80 cm. Deze bedden waren eigenlijk een soort hokken gemaakt van houten staken en piketten die bespannen waren met gevlochten

²⁸⁶ SAD, F.X. Possé, ..., doc 336.27

ijzerdraad. Op de bedden lagen vuil ondergoed, Franse helmen, bebloede kleren en verbanden... Ook de Belgen waren wegens plaatsgebrek wel verplicht om met hun vuile kleren in bed plaats te nemen. Het werd hen al gauw duidelijk dat ze tijdens hun gevangenschap in erbarmelijke omstandigheden zouden moeten leven: *"Ons varken is thuis beter gehuisvest..."*²⁸⁷

De volgende ochtend werden de gevangenen om 5 uur 30 Duitse tijd gewekt. 's Ochtends kon men koffie krijgen in de keuken van het kamp: dit was een houten barak met een grote opening in het midden, een beetje zoals een Belgische frituur. Over het algemeen vonden de Belgen de kwaliteit van het eten ondermaats.

Om 6 uur 30 dienden de gevangenen zich op de binnenplaats in rijen op te stellen. De Duitsers stelden hun de vraag of ze vrijwillig wilden arbeiden: de meesten weigerden dit. Possé kreeg de kans om vertaler te worden - waardoor hij van de zware arbeid gespaard zou zijn - maar ook hij wilde geen medewerking verlenen.

Hierna werden de gevangenen verdeeld in groepjes van twintig tot dertig man. Aan het hoofd van elk groepje stond een Duitse korporaal die een briefje kreeg waarop het aantal gevangenen en de plaats van bestemming op vermeld stond. Possé komt voor zijn eerste opdracht in een groepje van 15 terecht, bewaakt door 3 soldaten.

Na een half uurtje stappen kregen ze de taak om het slijk van de straten te verwijderen, de gevangenen weigeren echter. De Duitsers reageren echter met brutaal geweld:

*"En in minder tijd dat ik het kan zeggen, beginnen de booswichten rechts en links onmeedogend kolfslagen uit te delen, met een ongehoord woest geweld en wij die het allen zo plechtig beloofd hadden "niet te werken voor den Duitsch" moeten onze machteloosheid tegenover deze soldaten bekennen en met gebogen hoofd, als beschaamd voor onze nederlaag, beginnen we de modder van de baan te krabben"*²⁸⁸

Terug in het kamp kregen de opgeëisten een brood waar men drie dagen aan moest eten en een liter soep, gemaakt uit gedroogde groenten zoals rapen, kolen en bieten.

²⁸⁷ SAD, F.X. Possé,...., doc 336.27, pg 17

²⁸⁸ SAD, F.X. Possé,...., doc 336.27, pg 24

De volgende dagen en weken zouden er voor de inwoners van de kampen als volgt uitzien: dwangarbeid, slechte voeding, erbarmelijke barakken en het onderhevig zijn aan de grillen van de kampbewaarders. Frans Xavier Possé zou zijn verblijf in het kamp nog lang overleven; hij stierf in 1976.

11. Politie en misdaad

11.1 Misdraad

Onder het Duitse bewind mocht de Belgische gemeentepolitie verder blijven functioneren. In Dendermonde werd de politie vanaf het begin van de bezetting - onder leiding van commissaris Pieter Joannes De Vos - versterkt door tijdelijke agenten (burgerlijke helpers)²⁸⁹; Deze extra manschappen waren nodig om te ageren tegen zogenaamde 'puinenschuimers'; plunderaars waren - vooral gedurende die eerste dagen - overal in de stad aanwezig en de plotselinge armoede na de verwoesting zorgde ervoor dat er veel bedelaars in het straatbeeld verschenen.

In de archieven van de rechtbank van eerste aanleg²⁹⁰ betreffende de zaken waar geen gevolg aangegeven werd vonden we een aantal aanklachten terug tegen de Duitsers in verband met inbraak en plunderingen van woningen, andere klachten van diezelfde aard waren gericht tegen Belgische soldaten en medeburgers.

In datzelfde archiefstuk bevond zich eveneens een aanklacht tegen een winkelierster wegens het meermaals voeren van ontuchtige gesprekken en wegens vruchtafdrijving. Wat men verstaat onder ontuchtige gesprekken is niet echt duidelijk maar het was wel een feit dat vele vrouwen in het Etappengebied zich prostitueerden om rond te komen. De meeste van deze vrouwen van lichte zeden waren getrouwd en probeerden op die manier hun kinderen te onderhouden terwijl hun man aan het front zat of opgeëist was²⁹¹.

De kleine vergrijpen - met enkele dagen cel en een boete tot gevolg - waar de politie zich mee bezig hield waren voornamelijk de volgende²⁹²:

- Diefstal (6 zaken): dit zijn kleine vergrijpen die je niet mag verwarren met grote inbraken en plunderingen.
- Verbale beledingen (54 zaken)

²⁸⁹ Zoals Antoon De Decker die benoemd werd tot tijdelijk politiebediende (op de gemeenteraadszitting van 2 december 1914) uit Stad Dendermonde, opcit., pg 40

²⁹⁰ RAB, Archieven van de Rechtbank van Eerste Aanleg (arrondissement Dendermonde), bundels zonder gevolg. Hier hebben we enkel de zaken met betrekking op de stad zelf uitgehaald.

²⁹¹ In Gent waren 80% van de prostituées uit Oost-Vlaanderen afkomstig. (A) Capiteyn, opcit., pg 102

²⁹² RAB, Politierichtbank van het Arrondissement Dendermonde, tabellen dossiers(1914-1918) Hier bespreken we enkel de zaken met betrekking op de stad zelf.

- Kleine slagen en verwondingen (9)
- Gokspelen (6)
- Stelen van fruit (3)
- Verlaten van stad zonder toegang (1)
- Landloperij (1)
- Schade toebrengen aan andermans bezittingen (1)
- 's Nachts op straat rondlopen (1)
- Samenscholingen (3)
- Overtredingen op de hondenbelasting (12)
- Niet toegelaten dansen (4) ?
- Overtreding tegen de sluiting van Cabarets (4)
- Wegbelemmering (4)
- Dronkenschap (1)

Zoals we aan de hierboven vermelde vergrijpen kunnen zien trad de politie zowel op tegen overtreders van de Duitse reglementeringen (vb. samenscholingen) als tegen diegenen die de Belgische wet negeerden (vb. diefstal, slagen en verwondingen).

11.2 Gevangenis

Op de voor Dendermonde cruciale datum van 4 september 1914 gaven de Duitsers om 18 uur een waarschuwingschot dat bestemd was voor Gustaaf De Ridder, directeur van de strafinstelling van Dendermonde. Hierop werden de gevangenispoorten opengezet waardoor 135 gevangenen²⁹³ uit de beschoten stad konden wegvluchten. De gevangenis - gelegen tegen de Oude Vest - bleef echter van de brand gespaard. Vanaf oktober normaliseerde de toestand en zaten de meeste gevangenen terug in hun cel.²⁹⁴

²⁹⁴ Zie (A) Stroobants, (R) Mertens, Leven achter Tralies: De Dendermondse Gevangenis, Dendermonde, 1995, 96 p.

VI. Dendermonde na Wereldoorlog I

De Dendermondse nijverheid herstelde zich vrij snel na de wapenstilstand, waardoor het gebied al snel even welvarend werd als voorheen. Dit had veel te maken met de gunstige ligging van de stad (nabij Gent, Brussel en Antwerpen).

De heropbouw van de stad verliep minder vlekkeloos; de inwoners waren dan wel van hun verstikkende vestigingsmuren verlost maar de woningnood bleef nog jaren voortbestaan: De voorgenomen omlegging van de Dender, het gebrek aan financiële middelen van de stad en de stugge afhandeling van het dossier 'Oorlogsschade' van de overheid zorgden ervoor dat twee jaar na de wapenstilstand amper 33 woningen herbouwd waren. In 1933 kende de stad nog abnormaal veel vervallen krotten en barakken t.o.v. de rest van België²⁹⁵.

Enkele van de grote veranderingen die wereldoorlog I op 'macro' gebied veroorzaakte waren in beperkte mate in het 'micro' gebied Dendermonde zichtbaar: het invoeren van het algemeen stemrecht zorgde ook hier voor de grote doorbraak van de socialisten en baande de weg voor de burgermaatschappij van de jaren '50. In de stad - en in het arrondissement - bleven de Katholieken echter aan de macht maar ook hier zou de christen-democratische strekking binnen deze partij geleidelijk aan steeds belangrijker worden²⁹⁶.

Tot een grote stormachtige breuk met het verleden zou Wereldoorlog I echter niet leiden.

²⁹⁵ (M.C.) Heymans, 'Etude Generale sur Termonde et sa région', La cité, jg 11, nr 12, 1933, pg 28

²⁹⁶ (P) De Cock, opcit., pg 50.

Bijlagen

1. Statistiek der vernielde en beschadigde gebouwen; uit SAD, Schade aan gebouwen en personen, doc 336.2
2. Hulp aan opgeëisten; uit SAD, Nationale hulp- en voedingskomiteiten, doc 336.5
3. Vordering tegen gokken en samenscholingen op de openbare weg; uit SAD, Vorderingen met betrekking tot de ordehandhaving en de interne huishouding, doc 336.15
4. Lijst van de krijgsgevangenen uit Dendermonde; uit Van Schoor (Fr), Over de werkzaamheden van het Belgisch inlichtingsbureau voor krijgsgevangenen en geïnterneerden, Dendermonde, 1916, pg 34-35
5. Slachtbeurten der beenhouwers, SAD, Voedselbevoorrading: vlees, doc 336.7
6. Vordering in verband met melk, SAD, Voedselbevoorrading: melk, doc 336.9
7. Lijst van de gesneuvelde soldaten te Dendermonde; uit verslag van de plechtige onthulling van het gedenkteken ter ere van de gesneuvelde soldaten en doorgemartelde burgers, Stadsbestuur Dendermonde, 1924, s.p

STAD DE BERMOTDE.

Statistiek der vernielde en beschadigde huizen of andere gebouwen ;
ook van deze die niet vernield of beschadigd zijn geweest, tijdens den
oorlog 1914 - 1924

I. Ligging der ge- bouwen (straat)	2. Vernielde		3. Beschadigde		4. Niet vernielde o beschadigde huize
	Huizen	Openbare gebou- wen magazijnen	Huizen	Op.gebou- wen enz.	
Beurzestraat	14	-	5	-	-
Bouquetstraat	5	-	11	1	-
Fr. Courtensstraat	28	2	-	1	-
Gesthuislaan	-	1	-	2	-
Gentschelaan	4	1	-	-	-
Greffelinck	6	1	-	-	-
Grootemarkt	11	1	20	2	-
Guldenhooftstraat	-	-	6	2	-
Kapittelhoek	11	-	1	-	-
Kasteelstraat	13	1	5	-	-
Kerkstraat	77	2	10	2	-
Kleinkwartier	17	1	11	4	-
Nachtegaalstraat	6	-	3	1	2
Noordlaan	-	-	5	-	-
Noordvest	1	-	-	-	-
Plein van Justitie	5	3	-	-	-
Plein van O.L.Vr.	17	-	3	2	-
Ridderstraat	14	-	16	-	-
Sas	19	2	1	-	-
Van Duyzestraat	3	1	21	1	-
Veemarkt	38	3	15	-	-
Veerstraat	29	-	27	-	-
Veerpoort	9	1	11	-	-
Vischmarkt	-	2	3	1	-
Zwartezusterstraat	17	2	5	-	-
Begijnhof	-	1	40	-	22
Begijnhoflaan	2	12	8	2	-
Bogaertstraat	23	3	3	1	-
Brusselschestraat	91	2	13	3	-
Brusselschesteenweg	8	-	1	-	-
Bijvang	-	2	-	-	3
Dijkstraat	72	4	41	-	-
Hemelstraat	-	-	11	-	-
Emm. Hielstraat	6	1	30	2	-
Leopold II Laan	11	1	2	4	-
Lindanusstraat	29	-	20	2	-
Mechelschestraat	31	2	20	2	-
Mechelschelaan	-	-	2	-	-
Molenstraat	45	-	71	-	-
Nieuwstraat	42	1	162	1	13
Nijverheidstraat	7	-	36	-	8
Oude-Vest	86	1	55	-	5
Papiermolenstraat	39	2	-	-	-
St' Jacobstraat	41	1	14	1	-
St' Joris Gilde	27	-	24	-	-
St' Joris Gildedijk	15	1	2	-	-
St' Rockusstraat	53	3	19	1	2
Statieplein	16	-	4	-	-
Steenweg van Aalst	13	-	15	-	-
Torenstraat	13	-	7	-	-
Vlasmarkt	35	4	4	-	-
Weldadigheidstraat	-	-	13	-	19
Werf	7	1	4	-	-
Wijngaerdstraat	5	5	5	1	-
Zuid laan	16	-	-	2	-
Zwijvickstraat	6	2	7	2	-
Nieuwe Zwijvickstr.	-	-	15	-	-
Keur	-	-	79	2	-
St' Onolfsdijk	6	1	56	2	-
Vrij	1	-	58	1	-
To					
Te samen	1090	67	7072	54	86

Dendermonde, den 28/11-1916.

(2)

Mijnheer,

Wederom is ons gemeentebestuur verplicht te komen voor ongeveer 1200 Belgische inwoners door de Kommandature opgeroepen.

Het bereiden der spijzen geschiedt, als naar gewoonte, in de Nachtegaalstraat.

De adellijke dames en juffers die zich belasten met het bereiden der spijzen, verlangen, en dat in het belang der goede orde, dat hoegenaamd geene vreemde personen, buiten hun werkpersoneel, in de lokalen noch op den koer der Nachtegaalstraat, zouden komen.

Van eenen anderen kant verbiedt de duitsche overheid dat de binnengeroepenen reke de spijzen uit de Nachtegaalstraat weg afhalen; dit werk moet geschieden door werkeboeren van Dendermonde, door het bestuur aan te duiden.

Alleen de dienst der pakketten moet dus geregeld worden en te dien einde zijt gij vriendelijk verzocht de vergadering bij te wonen van morgen Donderdag, 30 November, voormiddag om 11 ure (torenuur), ten Stadhuis, alwaar schikkingen kunnen genomen worden.

Omvaard intusschen, Mijnheer, de verzekering onzer hooggachtende gereselens.

Burgemeester & Schepenen
Leon Bruyninckx.

De Secretaris,
C. De Seyer.

De Etappen-Kommandantur III
Inspektion der 4. Armee.

Bundesmande, den 24. August 1916.

De heer Burgemeester wordt verzocht zich volgende openbaar bekend te maken:

I) In het belang der openbare orde is het verboden, dat meer dan 5 personen op de straat te samen staan. Het deelnemen aan balspelen of andere sportoefeningen valt niet onder dit verbod.

II) Het spelen om geld op de openbare straat is verboden.

III) Tegenstrijdigheden met deze verordening worden met arrest tot 6 weken of met geldboete tot 500 mark gestraft.

De Etappen-Kommandant,
Get. Frhr. von Marcken.

O. B.
Get. Doehl.
Oberleutnant en Adjudant.

GEMEENTE BERLAERE

Ivo Baeyens,	Wodorf Papenhagen.	Karel Rappé,	Soltau.
Adolf Bauwens,	Erfurt.	Amandus Rasschaert,	Bohmté.
Theofiel Cornélis,	Cellélager.	Maurice Van Acker,	Gustrow.
Florent De Rouck,	Soltau.	Camiel Vander Laenen,	Gustrow.
Gentil De Rouck,	Gustrow.	Emeric Vander Snickt,	Soltau.
Polydore D'Haenens,	Parchim.	Gustaaf Vander Snickt,	Munsterlager.
Maurice D'Hooge,	Parchim.	Kamiel Vander Snickt,	Munsterlager.
Alfons De Sutter,	Munsterlager.	Florent Vander Straeten,	Cellélager.
Leo De Varé,	Soltau.	Leopold Van Nieuwenberghe,	Soltau.
Karel De Wit,	Munster.	Basile Van Keer,	Oberhode.
Michel Eeckhoudt,	Heestenmoor.	Kamiel Vergeylen,	Hameln a/Weser.
Leo Janssens,	Cellélager.	Frans Verlaeckt,	Soltau.
Petrus Lebon,	Hakenmoor.	Alfred Wesemael,	Soltau.
Raymond Lion,	Soltau.	Benoit Wesemael,	Munster i/W.
Ivo Nélis,	Cassel.	Maurice Wesemael,	Merseburg.

GEMEENTE BUGGENHOUT

Jan Achtergael,	Lichtenhorst.	Jan Spitaal,	Lichtenhorst.
Louis Bellon,	Munster i/W.	Gustaaf Thys,	Lamstedt.
Gaston Boeykens,	Soltau.	Karel Van Baelen,	Hakenmoor.
Achiel De Cock,	Hulsen a/Aller.	Petrus Van Belle,	Alten Grabow.
Jules De Maerschalk,	Clausthal.	Petrus Van Cauter,	Schneeheide.
Jan De Velder,	Cassebrück.	Frederik Van Damme,	Soltau.
Desiré Erpels,	Edewecht.	Achiel Vanden Bossche,	Gustrow.
Frans Hofmans,	Gustrow.	Petrus Vanden Broeck,	Soltau.
Petrus Joos,	Gustrow.	Petrus Vanden Eede,	Munster i/W.
Philemon Luypaert,	Goslöh.	Theofiel Vander Borgh,	Munster i/W.
Alfons Moens,	Lamstedt.	Frans Van Eycken,	Gustrow.
Louis Moens,	Gustrow.	Frans Van Kerkhoven,	Lamstedt.
Clement Moortgat,	Gustrow.	Louis Van Nuffel,	Stendal.
Jules Permel,	Gottingen.	Louis Van Ransbeek,	Cellélager.
Jan Raedemaeker,	Goslöh.	Petrus Van Ransbeek,	Heestenmoor.
Frans Simon,	Lichtenhorst.		

GEMEENTE CALCKEN

Maurits Blancauert,	Konigsmoor.	Emiel De Vilder,	Soltau.
Oscar Bogaert,	Soltau.	Petrus De Vos,	Gustrow.
Philemon Bracke,	Cassebrück.	Hendrik De Vylder,	Lichtenhorst.
Gustaaf Braeckman,	Diepholz.	Emiel De Wachter,	Soltau.
Richard Braeckman,	Diepholz.	Gustaaf Duquet,	Soltau.
Jan Burrick,	Lamstedt.	Achiel Durinck,	Munster i/W.
Adolf Claeys,	Soltau.	Remi Durinck,	Soltau.
Alfred Colman,	Friedrichsfeld.	Ivo Gentier,	Norkampen.
Kamiel Copers,	Gustrow.	Florimond Lauwaert,	Munsterlager.
Karel De Bruycker,	Stendal.	Hendrik Louvie,	Alten Grabow.
Theofiel De Bruycker,	Gustrow.	Jan Plovie,	Sennelager.
Maurits De Meyer,	Hakenmoor.	Achiel Praet,	Grossesmoor.
Casemir De Plus,	Munster i/W.	Rogier Roman,	Soltau.
Emiel De Schepper,	Friedrichsfeld.	Albert Schachaert,	Munster i/W.

Cesar Smets,	Soltau.	Remi Van Gendt,	Hameln a/Weser.
Hector Temmerman,	Friedrichsfeld.	Petrus Van Kerkhove,	Alten Grabow.
Maurits Tondelier,	Steinhorst.	Hendrik Van Mossevelde,	Soltau.
Alfons Van Acker,	Lamstedt.	August Vereecken,	Soltau.
André Van de Sompel,	Alten Grabow.	Eduard Verschraeghen,	Cassebrück.
Petrus Van de Velde,	Tingleff.		

GEMEENTE CHERSCAMP

Angelus Baele,	Soltau.	Philemon Galle,	Gottingen.
Adolf Brantegem,	Parchim.	Oscar Galle,	Gustrow.
Joseph Buyst,	Soltau.	Amedé Vander Haeghen,	Cordingen.
Joseph De Clercq,	Munster.	Kamiel Van Hoorde,	Cordingen.
Oscar Dobbenie,	Gustrow.	August Vereecken,	Gustrow.

GEMEENTE DENDERBELLE

Ferdinand Kielbaey,	Soltau.	Valérie Moens,	Merseburg.
Alfons Marckx,	Soltau.	Jozef Vanden Abbeele,	Soltau.
Benedikt Moens,	Soltau.	Paul Van Vossolle,	Gustrow.

Konigsgymnasium STAD DENDERMONDE

Karel Amand,	Bohmté.	Julien Hankens,	Lamstedt.
Jozef Bauwens,	Cellélager.	Daniel Heffinck,	Gustrow.
Frans Bosmans,	Soltau.	Alfons Heyvaert,	Süder Zollhaus.
Joseph Bosteels,	Soltau.	Joseph Macharis,	Edewecht.
Clement Burssens,	Gottingen.	Edmond Moreels,	Osterrade.
Maurits Carlier,	Konigsmoor.	Josef Morel,	Soltau.
Emiel Claus,	Munster i/W.	Josef Oppalfens,	Warsburg.
Leo Coppens,	Gustrow.	Alfred Philips,	Goslöh.
Louis De Corte,	Dulmen.	Petrus Ravyts,	Lamstedt.
Armand De Graef,	Grossesmoor.	Felix Sanders,	Gustrow.
Alfons De Jongh,	Hassel.	Livien Sanders,	Wahn.
Baudouin De Leye,	Leysin.	Theofiel Schelfhaut,	Soltau.
Theofiel Denys,	Parchim.	Petrus Temmerman,	Lichtenhorst.
Karel De Poes,	Soltau.	Frans Vander Mynsbruggen,	Gottingen.
Hendrik De Ridder,	Cassebrück.	Edmond Vande Voorde,	Steinhorst.
Jan De Ridder,	Ludwigleest.	Frans Vande Voorde,	Soltau.
Alfons De Schacpmeester,	Gustrow.	Clement Van Driessche,	Lichtenhorst.
Robert Descamps,	Gustrow.	Alfons Van Dyck,	Munster i/W.
Maurits De Wilde,	Parchim.	Petrus Van Geerteruy,	Parchim.
Gustaaf D'Hooge,	Lübeck.	Karel Van Hulle,	Gustrow.
Gaspar Du Caju,	Parchim.	Jan Van Kerpel,	Goslöh.
Felix Eeckhoudt,	Gustrow.	Clement Van Stichel,	Soltau.
Franz Eeckhoudt,	Cordingen.	Josef Van Nieuwenhove,	Hulsen a/A.
Frans-Gonzales Eeckhoudt,	Soltau.	Cesar Van Nieuwenhuyse,	Cellélager.
Rudolf Geerinckx,	Cordingen.	Alexis Van Wezemaël,	Soltau.
Alfons Geubels,	Soltau.	Alfons Willems,	Gottingen.
Gustaaf Godin,	Hameln.		

+ Baro Jan Hye Felix (overleden)

Slackbewit der beenhouwers van Dendermonde

Hebben hi
Slackbewit

te k	Vanderbruyssen C. Moens	J. Borms A. Coppens	A. Derboven C. Cleemput	Alf. Borms Th. Desmet	H. Robberecht P. Coppens	A. Geerinckx J. De Bruycker	A. Stiltens A. Verhofsstadt	De Decker Vande Weygaerde
te k	De Decker V. d. Weygaerde	J. Borms A. Coppens	A. Derboven C. Cleemput	Alf. Borms Th. Desmet	H. Robberecht P. Coppens	A. Geerinckx J. De Bruycker	A. Stiltens A. Verhofsstadt	Vanderbruyssen Moens. C
te k	Vanderbruyssen C. Moens	J. Borms A. Coppens	A. Derboven C. Cleemput	Alf. Borms Th. Desmet	H. Robberecht P. Coppens	A. Geerinckx J. De Bruycker	De Decker V. d. Weygaerde	Stiltens Verhofsstadt
te k	Vanderbruyssen C. Moens	J. Borms A. Coppens	A. Derboven C. Cleemput	H. Robberecht P. Coppens	A. Geerinckx J. De Bruycker	A. Stiltens A. Verhofsstadt	De Decker V. d. Weygaerde	Borms Desmet Th
te k	Vanderbruyssen C. Moens	J. Borms A. Coppens	A. Derboven C. Cleemput	H. Robberecht P. Coppens	A. Borms Th. Desmet	A. Stiltens A. Verhofsstadt	De Decker V. d. Weygaerde	A. Geerinckx J. De Bruycker
te k	Vanderbruyssen C. Moens	Derboven Cleemput	Robberecht P. Coppens	A. Borms Th. Desmet	Stiltens Verhofsstadt	A. V. d. Weygaerde	De Decker De Bruycker	A. Coppens J. Borms
te k	Vanderbruyssen C. Moens	J. Borms A. Coppens	Robberecht P. Coppens	A. Borms Th. Desmet	Geerinckx J. De Bruycker	Stiltens Verhofsstadt	De Decker V. d. Weygaerde	Cleemput Derboven
te k	Vanderbruyssen C. Moens	J. Borms A. Coppens	Derboven C. Cleemput	A. Borms Th. Desmet	Stiltens Verhofsstadt	A. V. d. Weygaerde	De Decker De Bruycker	Robberecht P. Coppens

Welkdiens

De Commissie van bevoorrading bestatigt met spijt dat sommige landbouwers merkelyk te weinig melk leveren.

Dawantoor zijn wy in de koop van de stad in de onmogelykheid aan eenige menigte huisgezinnen melk te geven en zijn kleine kinderen, zieke menschen en zeer bejaarde onderlingen be-
roofd van melk.

Wy kunnen, voor alnu, eenen oproep doen tot den goe-
den wil der landbouwers, die hunnen plicht moeten be-
triften.

Wy behouden ons het recht openbaar te maken,
de levering van elken landbouwer indien er niet voldoende
melk wordt binnen gebracht, vooruiter tot strengere
maatregelen over te gaan.

De Bevoorrading-commissie

en waarvan er twee van ontberingen en mishandelingen in de kampen bezweken!

U allen, o Helden, zij onze hulde, zij onze groet, zij ons eeuwig aandenken! Aan U de kroon der eeuwige glorie, het loon van Godes Heerlijkheid!

MONSEIGNEUR, MEVROUWEN, MIJNHEEREN,

Hier aan den voet van dit brons, van dit gedenkteeken zweren we eeuwige trouw aan de nagedachtenis onzer Helden!

Die nagedachtenis zal onsterfelijk wezen; van geslacht tot geslacht zal zij overgezet worden en, in de ziel onzer nakomelingen, de onuitbluschbare liefde tot het Vaderland prenten; in het hart onzer kinderen zal zij den onversaagden moed en de dapperheid overplanten welke hun door het Gedenkteeken worden voorgesteld en die de waarborg zijn van België's vrij bestaan van België's grootheid en roem!

Doordrongen van deze gevoelens zal ons volk steeds de wacht houden rond dit Beeld, rond de Vaderlandsche Vlag, rond dit symbool onzer vrijheden en onzer onafhankelijkheid!

En wee den indringer die, andermaal zijn woord verbrekend, het zou durven onzen Vaderlandschen boden te vertrappen! Als één man, trouw aan zijn verleden en aan de nagedachtenis zijner roemrijke Helden zal het Belgische Volk weerom ten strijde gaan onder den geestdriftigen kreet

LEVEN ONZE HELDEN!

LEVE BELGIE!

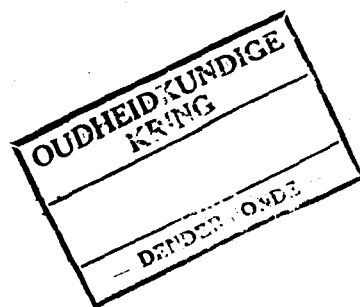
LEVE DE KONING!

LEVE DE KONINLIJKE FAMILIE!

Deze heerlijke rede, met groote zeggingskracht uitgesproken, maakte diepen indruk en werd uitbundig toegejuicht.

Toen kwam de heer P. Verhaegen op het spreekgestoelte en las de namen voor onzer glorierijke dooden, terwijl, na iederen naam de heer Buggenhout het indrukwekkende «Gestorven voor het Vaderland» volgen liet.

Bauwens Joseph, Gottingen, 18-8-1918.
Beeckman Joseph, Dixmude, 30-3-1916.
Biva Philiep, Hofstade, 26-8-1914.
Blanquaert Paul, Bourbourg, 1-1-1915.
Bosmans Louis, Brugge, 26-1-1919.
Boué Eduard, ?? 4-11-1914.



Cassiman Pierre-Joseph, Houthulst, 1-10-1918.
Cornelis Pierre-Armand, Waardamme, 17-10-1918.
De Beul Fernand, St. Michel, 5-11-1918.
De Beul Henri, Merckem, 2-1-1918.
De Bock Joseph, Hoogstade, 31-10-1917.
De Corte Raymond, Hoogstaede, 20-1-1818.
De Jongh Seraphien, St. Georges, 20-10-1915.
De Leye Ulric, Nieuwpoort, 29-9-1918.
De Meester Arthur, Opdorp, 27-9-1914.
Denys Theophil, Lausanne, 5-8-1918.
De Saeger Antoine, Haverton-Hill, 28-6-1918.
De Saeger Rudolphe, Hoogstaede, 14-6-1915.
De Wan Eduard, Rotselaere, 12-9-1914.
De Wit Pierre-Camiel, Calais, 15-1-1915.
D'Hondt Jozef, Dendermonde, 29-1-1919.
Ducaju Louis, Waver, 1914.
Gribbe Jan, Petit-Fort Philippe, 4-4-1918.
Gyssels Joseph, Yser, 26-10-1914.
Henderickx Prosper, Elzentrap, 4-3-1918.
Hofman Emmanuel, Ghistel, 31-11-1916.
Eeckhoudt Ferdinand, ?? 28-3-1915.
Janssens Sylvain, Aerschot, 19-8-1914.
Kips Jozef, Yser, 18-8-1917.
Loret Guillaume, Allington-Manor, 9-4-1919.
Maeckelbergh Jean, Dixmude, 10-11-1914.
Maes Paul, Yser, 24-10-1914.
Matthys Leo-Jos. Boitshoek, 24-10-1914.
Matthys Adolf, Gravclennes, 12-10-1918.
Mélis Désiré, St-Jacques-Capelle, 31-12-1914.
Michiels Pierre-Camiel, Chambéry, 28-2-1918.
Moens Gustaaf, Yser, 26-10-1914.
Moens Leon, Thuin, 18-8-1914.
Moernaut Clement-August, Wulpen, 18-3-1915.
Paqué Frans, Bonines, 23-8-1914.
Portaels Jean-Baptiste, Haecht, 25-8-1914.
Roman Armand, Antwerpen, 10-2-1919.
Seghers Gaston, Oostwinckel, 23-10-1918.
Stallaert Henri-Jozef, Ruysselede, 31-10-1918.
Steenberghe Emiel, Antwerpen, 1-3-1919.
Tack Paul, Rousselaere, 4-10-1918.
Temmerman Alfons, Wespelaer, 26-8-1914.
Van de Meersche Eduard, Duffel, 31-5-1915.
Van den Broeck Charles-Louis, Peysegem, 27-9-1914.
Van den Broeck Emmanuel, Hoogstaede, 14-1-1918.
Van den Driessche Ernest, Waver-St-Catherina, 29-9-1914.
Van der Haeghe Adolphe, Middelburg, 23-8-1914.

Van den Harent Clement, Redingen, 9-2-1916.
Van der Meirsch Florent, Soltau, 4-9-1918.
Van der Straeten Hector, Loo, 17-9-1915.
Van Extergem Leo, Hoogstade, 24-1-1916.
Van Gheel Alphonse, Dixmude, 23-10-1914.
Van Hoy Leonce, Dixmude, 27-12-1916.
Van Moorter Emiel, St-Jocques-Capelle, 19-10-1917.
Van Mossevelde Maxime, Namen, 12-12-1918.
Van Steenberghe Victor, Caeskerke, 5-7-1917.
Van Vlemmeren Oscar, Maldegem, 31-10-1918.
Venas Pierre-Gaston, Kinitave (Afrika), 6-6-1916.
Verhulst Gaston, St-Georges, 24-10-1914.
Vermeire Gustaaf, Haecht, 23-8-1914.
Vertongen Louis, St-Georges, 30-9-1914.
Vlassenrooth Pierre, Rosendael (Fr.), 27-10-1914.

Zijne burgers dodgeschoten bij den inval den 4 September 1914

De Saeger Clement,
Van Lysebetten Frans,
Vervaeet Benoni,
De Rybel Camiel,

Zijne inwoners als grijzelaars weggevoerd en gestorven in
Duitschland:

Baro Jan, Soltau, 2-2-1915.
Hye Felix, Soltau, 29-10-1914.

Zijne burgers, in dienst van het leger gedood in De Panne,
den 28 Mei 1918:

Cool Pharailde.
Dhondt Pierre.

Zijne weggevoerde mannen, door mishandelingen en ontberingen
gestorven:

D'Olieslagers Frans, Dendermonde, 26-4-1917.
Geubels Florent, Doornijk, 2-10-1917.
Van der Stappen Albert, ?? 30-11-1917.
Van Doorselaer Arthur, Brussel, 31-3-1918.
Verkeyen Alois, ?? 14-8-1917.

Na deze roerende opsomming verliet de Prins Leopold het ver-
hoog en legde, onder eene vinnige aandoening der menigte, een prachti-
ge kroon neder aan den voet van het Gedenkteeken uit naam van Ko-
ning Albrecht en Koningin Elisabeth.

Vergezeld van den heer burgemeester deed hij de ronde van het
gedenkteeken en bewonderde het werk van Geo. Verbanck en van den

